

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK İNKİLÂBINDA ULUS KAVRAMININ
GELİŞİMİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan
MEHMET ERKAN OKYAY

Tez Danışmanı
Öğr. Gör. Dr. MEHMET EMİN ELMACI

İZMİR - 2009

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans “Türk İnkılâbında Ulus Kavramının Gelişimi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin, bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../2009

Mehmet Erkan OKYAY

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünün
.../.../2009 tarih vesayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim
Yönetmeliğininmaddesine göre Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Yüksek Lisans öğrencisi Mehmet Erkan Okyay'ın Türk İnkılabında Ulus Kavramının
Gelişimi konulu tezi incelenmiş ve aday/..../2009 tarihinde, saat’da jüri
önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra
Dakikalık süre içerisinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim
dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin
.....olduğuna oyile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

T.C YÜKSEKÖĞRETİM KURULU TEZ MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	360009
Yazar Adı / Soyadı	Mehmet Erkan Okyay
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 56746032812
Telefon / Cep Telefonu / e-Posta	2484113950 5055078651 zerkanokyay@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Türk İnkılâbında Ulus Kavramının Gelişimi
Tezin Tercümesi	The Development of Nation Notion In Turkish Revolution
Konu Başlıkları	Türk İnkılâp Tarihi
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı Tarih Bölümü
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2009
Sayfa	218
Tez Danışmanları	Öğr. Gör. Mehmet Emin Elmacı
Dizin Terimleri	Gelişim=Development Egemenlik=Sovereignty Devlet=Goverment
Önerilen Dizin Terimleri	Ulus=Nation İnkılâp=Revolution
Kısıtlama / Kısıt Süresi	Yok

Yukarıda başlığı yazılı olan tezimin, ilgilenenlerin incelemesine sunulmak üzere Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından arşivlenmesi, kağıt, mikroform veya elektronik formatta, internet dâhil olmak üzere her türlü ortamda tamamen veya kısmen çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) ve erteleme talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

01.02.2010

İmza:.....

ÖZET

On altıncı yüzyılla birlikte egemenlik ve iktidar olma kavramları yeni anlamlar kazanmaya başlamışlardır. Machiavelli ile başlayan bu süreç Bodin ve Suarez ile devam etmiş olup Hobbes'ta modern devlet kuramıyla sonuca varmıştır.

Modern devlet kuramının sahipleri olan kral ve burjuva sınıfları, karşıt sınıflar aristokrasi ve ruhbanları sindirdikten sonra kendi iktidarlara için kavgaya tutuşmuş ancak bu kavgayı özellikle Fransız Devrimi'nden sonra iktidara gelen burjuva sınıfı kazanmıştır. Bu ihtilal sonrası ulus-devletler ile birlikte milliyetçilik, eşitlik, milli egemenlik ve özgürlük ilkeleri ortaya çıkmıştır.

Osmanlı döneminden beri devam eden çağdaşlaşma çabaları Türk Ulus Devrimi ile en net ve kesin tavrını almıştır. Çağın gereği olan ulus-devlet ülkemizde 1923'te kurulsa da, gerçekte uluslaşma süreci bundan sonra yapılan köklü reformlar ile oluşmuştur. Türk toplumu bu günkü çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmasını o dönemde başarılan bu uluslaşma sürecine borçludur.

ABSTRACT

By the beginning of the 16th century, two concepts, sovereignty and governing has gained new meanings. This process beginning with Machiavelli has continued by the philosophies of Bodin and Suarez and peaked by the 'modern government' nation of Hobbes. After the aristocracy and clergy sects have been overawed by the protectors of modern government, king and bourgeois sects have began fighting with each other for their own domination. In the end and especially after French Revolution, bourgeoisie class that began governing has won that battle. That revolution has also been the reason for the nationalist-governments and the principals of nationalism, equality, national security and freedom.

Modernization efforts that had gone on in Turkey ever since Ottomans has been well shaped by Turkish Revolution. Even though the nationalist-governing has began to act in 1923, nationalization process has been mature enough after the radical reforms in Turkey.

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
A.g.e.	: Adı Geen Eser
A.g.m.	:Adı Geen Makale
A.g.a.	:Adı Geen Ansiklopedi
A.g.t.	:Adı Geen Tez
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
ev.	:eviren
DP	:Demokrat Parti
IMF	:Uluslar arası Para Fonu
MGK	:Milli Güvenlik Kurulu
NATO	: Kuzey Atlantik Savunma İttifakı
s.	: Sayfa
TSK	:Türk Silahlı Kuvvetleri
v.d.	:Ve Diğerleri
yay.	:Yayınları

ÖNSÖZ

Türk tarihinin son üç yüz yıllık periyodunda gerek siyaset gerekse bilim adamlarının ve bazen de kamuoyunun en çok sorduğu sorulardan biri de “biz neden geri kaldık? Devletin ve ulusun çağdaşlaşması nasıl olacaktır?” soruları olmuştur. Bu aslında büyük bir devletin mirasçıları olmamız yönüyle de içine düştüğümüz açmazın ne kadar önemli ve kapsamlı olduğunu göstermesi bakımından basit ama bir o kadar da çok kafa yorulan bir sorun olmuştur. Bu soruya aranan cevaplar, Türk tarihine de yön vermiş olup, aynı zamanda da tarihimizde önemli kırılma ve başlangıçlara da neden olmuştur.

Tezimde genel olarak, zamanında dünyaya yüzlerce yıl hükmetmiş dünya hâkimi bir devletin sömürgeleşme noktasına uzanan sürecine nasıl bir seyir izlenmiş olmasının yanı sıra sömürge sürecinden bağımsız bir ulus olma süreci de karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda Türk ulus devriminin tarihimizde ne kadar önemli bir noktada olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Tezimin ilk bölümünde Rönesans, reform, aydınlanma, modernite, uluslaşma, ulus devlet kavramları tartışılmış ve ortaya çıktığı batı uygarlığında nasıl bir seyir izlediği açıklanmıştır. Özellikle ulus-devlet kavramının temelini oluşturan siyasi iktidar, sosyal sözleşme, egemenlik ve tabi hal kuramlarının yanı sıra feodal düzen ve bu düzenin felsefi düşüncesi olan skolâstik düşünceden laik ve modern anlayışa geçiş, iktisadi ve sosyolojik nedenleri de ortaya konarak ayrıntılarıyla incelenmiştir.

Tezimin ikinci bölümünde; Osmanlı devletinde başlayan yenileşme hareketleri ve Gülhane hattı hümayunu ile başlayan Tanzimat dönemi, Kanuni Esasi öncesi ve sonrası olarak iki ana bölüme ayrılarak incelenmiştir.

Tezimin üçüncü bölümünde ise; Modernleşmenin bir başka tezahürü olan hukuki ve siyasi yapı İttihat Terakki döneminde büyük değişiklikler gösterir. II. Meşruiyet de denilen bu dönemde siyasal iktidar boşluğunun da etkisi ile çeşitli fikir akımlarının en verimli dönemidir. Özellikle uluslaşma sürecinin nasıl olacağına ve devletin temel niteliklerine dair fikir akımları siyasal yapıyı da etkiler. Bu fikir akımları ve savunucuları ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Tezimin dördüncü bölümünde milli mücadele ve Cumhuriyet döneminde siyasal ulus devletin eski düzeni nasıl oluştuğunu, yeni devlet düzeninin siyasal ve sosyal yapıdaki değişikliklerine yer verilmiştir. Özellikle 1924 anayasası ile olağanüstü dönem şartlarını ve yetkilerini taşıyan meclis hükümeti yerine daha ılımlı parlamenter sisteme geçilmiştir. Bu arada eski düzenin kalıntıları tümüyle kaldırılırken yeni devlet düzenine ilişkin düzenlemeler yapıyordu. Ancak bu düzenlemelerin yönü neresi idi. Ve hangi ölçütler kullanılmakta idi. Bu kısımda bu soruların cevabı araştırılarak devrimlerin hangi esas ve usullere uygun olarak gerçekleştiği temel devrimler, ulusal egemenlik ve ülke kavramları incelenmiştir.

Yine diğer bir alt bölümde de, Cumhuriyet devrimlerinin sadece siyasal üst yapı kurumlarını değil, ulusu oluşturan çağdaş bir toplumu ve toplumu oluşturan özgür bireyler yaratmaya ve bireyin gelişimini engelleyen her tür köhnemiş kurum ve engelleri kaldırmaya yönelik devrimler olduğu vurgulanmıştır. Bunun için toplumun uluslaştırılması hedefinde sosyal ve kültürel yapının gelişimini sağlayacak olan eğitim ve kültür çalışmaları, dil ve tarih kurumları incelenmiştir.

Bir diğer alt bölümde ise; Atatürk ilkeleri incelenmiş, bu ilkelerin ulus devlet teorisi ile karşılaştırılması yapılarak ulus devletin ülkemizde neyi ifade ettiği ve Atatürk ulusçuluğu kavramının neleri kapsadığı ayrıntılı olarak araştırılmıştır. Ayrıca ulus devlet bağlamında 1938 sonrası Türk devletinin nasıl bir seyir izlediği de ortaya konmuştur.

Türk devriminin dönüm noktası olan Milli Egemenlik, Uluslaşma, ulus devlet, modern devlet, kavramlarının anlamı ve tarihsel süreçleri irdelenmiştir.

Araştırma konusu olarak “Türk İnkılâbında Ulus Kavramının Gelişimi”nin

seçilmesinde, aynı konunun daha önce birçok kez işlenmiş olmasına karşın, gerek konunu önemi ve güncelliği gerekse de modern devlet kuramının, ulus devlete dönüşümü ve bu itibarla uluslaşma sürecinin Avrupa'da gelişimi ile bu gelişimin Türk Devriminde nasıl bir sürece ulaştığı karşılaştırılmalı olarak yapılması gerektiği kanısı en büyük etkendir.

Yaklaşık iki yıl süren çalışmanın büyük bir kısmı kaynak tarayarak geçti. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Enstitüsü Kütüphanesi ve İzmir Milli Kütüphane'deki kaynaklar incelenmiştir. Kaynak kitaplar taranırken konunun genelliği nedeniyle seçici davranmak zorunda kaldım.

Çalışmamda, benden yardımlarını esirgemeyen hocam Sayın Öğr. Gör. Dr. Mehmet Emin ELMACI'YA teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet Erkan OKYAY

İzmir/2009

İÇİNDEKİLER

STANDART FORMLAR	II
ÖZET	V
SUMMARY	VI
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	VIII
GİRİŞ.....	1
I – MODERN DEVLET VE ULUS KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	27
A – AVRUPA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ VE MODERNİTENİN DOĞUŞU.....	27
1 – Batı Roma İmparatorluğunun Yıkılışı ve Avrupa’da Feodalite.....	29
a – Antik Çağlar.....	29
b – Ortaçağ Feodalitesi ve Skolastik Düşünce.....	32
c – Ortaçağın Sonunda Sosyo-Kültürel Yapının Değişmesi	

.....	36
2 – Avrupa’da Rönesans.....	40
3 – XVI. Yüzyıl Avrupa’sı ve Reform.....	41
4 – Aydınlanma.....	45
B – MODERN DEVLETTEN ULUS DEVLETE.....	48
1 – İngiltere’deki Gelişmeler.....	49
2 – Fransız İhtilali ve Avrupa’ya Etkisi.....	53
3 – Sanayi Devrimi ve Sömürgecilik Çağı.....	57
C – ULUS DEVLET’İN YAŞADIĞI ÇELİŞKİLER VE	
I. DÜNYA SAVAŞI.....	58
II – OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA YENİLEŞME	
HAREKETLERİ.....	61
A – OSMANLI DEVLETİ’NE GENEL BİR BAKIŞ.....	62
1 – Osmanlı İmparatorluğu’nun Gerilemesi ve Nedenleri.....	66
2 – Osmanlı Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısı.....	70
3 – Tanzimat Öncesi Yenileşme Hareketleri.....	71
B – TANZİMAT DÖNEMİNDE ULUSLAŞMA	
SÜRECİ.....	73
1 – Senedi İttifak.....	74
2 – Tanzimat Fermanı’nın İlanı.....	76
a – Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı).....	76
b – Hukuk Alanında Yapılan Değişiklikler.....	79

c – Genç Osmanlılar Hareketi.....	84
-----------------------------------	----

C – ANAYASAL SİSTEM SONRASI ULUSLAŞMA

SÜRECİ.....	88
-------------	----

1 – Kanun-i Esasinin İlanı (I. Meşrutiyet).....	88
---	----

2 – II. Abdülhamit ve İstibdat dönemi.....	90
--	----

3 – Tanzimat Dönemindeki Sosyal ve Yapısal Değişiklikler.....	92
---	----

4 – İttihat ve Terakki Hareketi.....	94
--------------------------------------	----

III – İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE ULUSLAŞMA.....100

A – II. MEŞRUTİYET SONRASI DÖNEM.....100

1 – II. Meşrutiyetin İlanı ve Monarşinin Sonu.....	100
--	-----

2 – 1876 ve 1909 Anayasalarının Karşılaştırılması.....	102
--	-----

3 – Dönemin Fikir Akımları.....	105
---------------------------------	-----

a – Osmanlıcılık.....	106
-----------------------	-----

b – İslamcılık.....	108
---------------------	-----

c – Batıcılık.....	109
--------------------	-----

d – Türkçülük.....	110
--------------------	-----

4 – Balkan Savaşları ve Etkileri.....	114
---------------------------------------	-----

5 – Fransız İhtilalinin ve Ulusçu Fikirlerin Osmanlı İmparatorluğundaki Etkileri	116
---	-----

B – I. DÜNYA SAVAŞI VE İTTİHAT TERAKKİ

İKTİDARI.....	121
---------------	-----

1 – I. Dünya Savaşının Uluslaşmaya Etkisi.....	121
2 – İttihat Terakki Dönemindeki Sosyal ve Yapısal Reformlar.,	123
IV-CUMHURİYET DÖNEMİ ULUSLAŞMA.....	127
A – MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNİN ULUSLAŞMAYA	
ETKİSİ.....	127
1 – Kuvay-ı Milliye ve Misak-ı Milli.....	129
2 – Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı	131
3 – 1921 Anayasası.....	132
4 – Lozan Barış Antlaşması.....	133
B – CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİYASAL VE SOSYAL	
YAPININ DEĞİŞİMİ VE ULUSLAŞMA SÜRECİNDEKİ	
ROLÜ.....	135
1 – Cumhuriyet'in İlanı	136
2 – 1924 Anayasası.....	137
3 – Hukuk Alanında Yapılan Çalışmalar.....	139
4 – Çok Partili Demokrasi Denemeleri.....	141
C – CUMHURİYET DÖNEMİNDE KÜLTÜR, DİL VE	
TARİH ÇALIŞMALARININ ULUSLAŞMA	
SÜRECİNDEKİ ROLÜ.....	144
1 – Birey ve Kadın Hakları Konusundaki Çalışmalar.....	146
2 – Dil Alanında Yapılan Çalışmalar.....	148

3 – Tarih Çalışmaları.....	152
4 – Eğitimin Alanında Uluslaşma ve Üniversite Reformu.....	158
5 – Türk Ocakları ve Halkevleri.....	160
D – ULUS KAVRAMI VE ATATÜRK İLKELERİ.....	162
1 – Ulus Devletin Nitelikleri ile Atatürk İlkelerinin Karşılaştırılması.....	162
2 – Ülkemizde ve Dünyada Milliyetçilik İle Atatürk Milliyetçiliğinin Karşılaştırılması.....	170
3 – 1938’den Günümüze Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi.....	175
4 – Günümüz Türkiye’sinde Ulus Devletin Karşılaştığı Sorunlar.....	180
SONUÇ.....	188
KAYNAKÇA.....	195

GİRİŞ

Ulus, dünya tarihinde olduğu gibi Türk Devriminde de devrim öncesinden başlayarak uzun bir süreç sonunda oluşmuş bir kavramdır. Bu nedenle bu olgunun ülkemizdeki gelişimi ile dünyadaki tarihsel gelişimi arasında genel olarak paralellik vardır denebilir. Türk Devriminin temel hedefinin çağdaş uluslar seviyesine ulaşmak olduğu da düşünülürse bu ilişki çok daha yoğundur.

Ülkemizde olduğu gibi dünyada da ulus seviyesine ulaşmış milletlerin öncelikle uluslaşma sürecinden geçtikleri ve bu uluslaşma sürecinin temelinde de ulus-devlet kuramının yattığını görmekteyiz. Bu nedenle ulus, ancak uluslaşma sürecinden sonra oluşan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslaşma ise bir belirli aşamaları olan uzun bir süreçtir. Belli bir coğrafyada yaşayan insan toplulukları veya milletler bu sürecin sonunda ulus haline gelirler.

Ulus-devlet kuramı ise ulusal egemenlik ve laiklik temelinde oluşmuş ve bu rejimin teminatı olarak da anayasal sistemlere dayanan, devlet ve egemenlik kuramıdır. Ancak uzun bir mücadele döneminden sonra ilk olarak Batı Avrupa’da ortaya çıkan bu devlet yapılanmasının temelinde de Bir, bölünmez, sürekli egemenlik anlayışına dayanan modern devlet kuramı yatmaktadır.

Bu kuram ise 16. yüzyılda eski geleneksel feodal sınıflara ve Kilise’ye karşı yeni bir kültür ve devlet düzeni öngören merkezi monarşiler ve destekçileri burjuva sınıflarının mücadelesi sonunda doğmuştur. Adeta kendi laik ve dünyevi düzenini kuran bu sınıfların, doğal olarak kendi hukuklarını ve uygulamalarını gösterebilecek yeni bir devlet düzenine ve bu düzenin temel felsefesi olan devlet kuramına ihtiyaçları vardı.

“Milliyetçiliğin temel kurumsal ögesi olan "millî devlet", 16. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa’da ortaya çıkmış gözükmektedir. Ancak bir dünya görüşü olarak milliyetçilik çok daha sonra gündeme gelmiştir”¹. Bu iki olgu birbirine yakın görünse de tamamen birbirinden farklı olgulardır. Daha çok XIX. ve XX. Yüzyılların ürünü olan

¹ Gencay Şaylan *“Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği”*, Cumhuriyet Ansiklopedisi, VII, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 1945.

Ulus ve millet kavramlarının pek çok tarifi yapılmıştır. Bunun nedeni de modern devletteki egemen iktidarın somut kral kavramından soyut ulus kavramına geçişidir. Bu yüzden de modern laik devlet olmadan ulus-devlet düşünülemez. Ulus-devlet olmadan da ulus düşünülemez. Ulusun kavimcilikten, ırkçılıktan ve ümmetçilikten farkı da bu noktada başlamaktadır.

Milleti tanımlarken çeşitli kriterlere başvurulmuştur. Kişilerin millet olması için çeşitli etmenler gerekmektedir. Bir topluluğun millet olması için aynı ırktan olmayı şart koşan ırkçı temele dayalı millet tanımları olduğu gibi yalnızca ırka dayanmayan, aynı zamanda tarihe, dile veya kültüre hatta bunların hiç biri olmasa bile ortak ülküye ve inanca dayanan kültüre dayalı millet tanımları yapılmaktadır.

Bir diğer yaklaşımda milletin tanımının özelliklerinin objektif veya subjektif olmasına göre yapılan ayırmadır. *“Biri objektif görüş olup ırk, dil ve din birliği ile açıklanmaktadır. Bu görüşe göre millet, aynı ırktan gelen, aynı dili konuşan ve aynı dine inanan insanların oluşturduğu topluluk olarak kabul edilir...İkinci görüş ise subjektif veya kültürel görüş olarak adlandırılmakta ve daha gerçekçi yanları içermektedir. Ayrıca bugün bilimselliği kabul edilen görüş olmuştur. Bu görüşe göre millet, siyasal birlik, dil birliği, ırk ve menşe birliği, tarihi akrabalık, ahlâki akrabalık, yurt birliği vb. olmak üzere daha kapsamlı bir yaklaşımla açıklanmaktadır”*². Burada kişilerden o millete dâhil olabilmesinin şartları ortaya konmuştur. Bu şartlar kişinin iradesine bağlı olabileceği gibi bağlı olmayıp tümüyle irade dışı unsurlar da olabilmektedir.

Sadri Maksudi Arsal Milliyet duygusunun Sosyolojik Esasları adlı eserinde millet kavramının tanımını yapmaktadır. *“Millet; aynı ülkede yaşayan, etnolojik bakımdan aynı ırka mensup olan oymak ve kabilelerin en kuvvetlisinin hâkimiyeti altında devlet şeklinde birleşmesinden doğan, aynı kanunlara tâbi olarak yaşamış bunun neticesinde müşterek dinî inançlara müşterek millî seciyeye sahip olmuş, mütecanis (homojen) ve mütesanid (dayanışma içinde olan) bir insan kütesidir”*³. Görüldüğü üzere bu tanımda ırkçı ve kültürel teorilerin karışımı bir millet tanımı vardır. Ulus ve millet arasındaki ayrıma gelince; bir topluluğun millet olması için, aynı ırka

² Muhittin Gül, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Platin yay., Ankara, 2006, s. 431-432.

³ Semih Yalçın v.d., **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Ankara, 2004, s. 315.

dayansın veya dayanmasın bir arada yaşama ülküsü bile yeterlidir. Oysaki ulus olması için öncelikle Modern devlet kuramı temelinde bir ulus-devletin olması ve ulusun uluslaşma sürecinden geçmesi gerekir.

Ulus nedir dersek, uluslaşma sürecini başarmış millettir diyebiliriz. Peki, uluslaşma nedir? Uluslaşma ise bir süreçtir. Öncelikle bu süreç ulus-devletle bağlı olmalıdır. “*Uluslaşma ortak bir coğrafyada duyuş, algılayış, ruhi şekilleniş ve davranış özellikleri bakımından ortak özelliklere-ortak bir kültüre- sahip insan topluluğunun modernleşme döneminde siyasal birliğini bu özellikler etrafında koruma ve güçlendirme iradesinin ürünü toplumsal bir süreçtir*”⁴. Yani bu sürecin olmazsa olmaz şartı Bir millet olması lazımdır. Millet olmadan da uluslaşma olmaz ama tek başına millet olan insan topluluğu da ulus değildir.

Bu yüzdendir ki milletlerin ancak çok az bir kısmı uluslaşma sürecini başararak ulus olabilmişlerdir. Örneğin Latin Amerika, Afrika, Asya’nın büyük kısmında hala çok sayıda millet ve etnik topluluk yaşamasına karşın ulus olabilmemiş değillerdir. Çünkü ulus olmak siyasi bir kavram olan ulus-devletle bağıntısından dolayı bir millet olmayı gerektirdiği gibi, gerçek manada tam bağımsız laik bir devlete yani modern devlete de sahip olmayı gerektirmektedir. Bu itibarla dünyada her iki unsuru barındıran çok az sayıda ulus ve ulus-devlet vardır.

Millet kavramına, aralarında herhangi şekilde bir bağ bulunan insan topluluğu dediğimiz zaman bu kavramın bir parçası olan Milliyetçilik olgusunu da tanımlamak gerekmektedir. Milliyetçilikte; millet denen somut olguda birliği ve beraberliği sağlayan ruhtur, harçtır. “*Milliyetçilik, modern toplumlarda toplumsal yapışmayı ve bir arada bulunmayı sağlayan, bu toplumda ortaya çıkan siyasal otorite biçimini meşrulaştıran siyasi inanç ya da itikat olarak tanımlanabilir*”⁵.

Öyleyse millet tanımının somut unsuru insan topluluğu derken soyut unsuru da bu insanları bir arada tutan veya yakınlaştıran duygu olan milliyetçilik duygusu olmaktadır. Bu yönüyle insan için yapılan tanımla da birebir uyumaktadır. “*...İnsan denen varlık beden ve bilinçten meydana gelmiş bir bütündür. İnsan, bedeni bakımından*

⁴ Ali Tüerer, **Uluslaşma Ve Evrenselleşme Sürecinde Modernleşme Dönemi Eğitim Düşüncesinin Rolü**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s. 4.

⁵ Şaylan, **a.g.m.**, s. 1945.

örgensel doğayla bilinci bakımından ise psikolojik ve sosyolojik doğayla ilişki halindedir”⁶.

Renan'a göre millet, bir ruh ve bir manevi prensipten oluşur. Bir bütünün iki parçası olan şey bu ruhu ve bu manevi prensibi meydana getirirler. Birisi geçmişte, diğeri o andadır. Birincisi zengin bir geçmişin hatıralarına ortaklıktır. Yani ortak tarihe sahip olmak, ikincisi ise karşılıklı muvafakat, birlikte yaşamak iradesidir⁷. Renan milliyetçiliği oluşturan bu duyguyu geçmiş ve hâlihazırdaki duygu olarak ikiye ayırmıştır. Renan millet kavramını soyut anlamıyla ele almıştır.

Milliyetçiliğin birçok farklı tanım yapılsa da hepsinin ortak görüşü bu olgunun soyut bir bağ olduğu noktasında birleşmişlerdir. *“Milliyetçilik ise bir millete mensup kişilerin, mensup oldukları millete karşı duymuş olduğu bağlılık duygusu ya da millet duygusunun esasını ve kökünü teşkil etmektir”⁸*. Bu soyut bağı kişi ile devlet arasındaki vatandaşlık bağına benzetebilirsek de milliyetçilik soyut, ruhsal, siyasi ve hukuki olmayan sübjektif özelliktedir. Oysa vatandaşlık bağı somut, siyasi, hukuki, objektif özelliktedir. Milliyetçilik ve vatandaşlık bağları birbirinden son derece ayrı ve farklı kavramlar olma özelliğini taşırlar.

Vatandaşlık bağı tümüyle siyasi bir yanı olan devlet olgusu ile birlikte değerlendirilmesi gerekir. Gerçekten de somut bir siyasi varlık olan devletin somut unsuru, öncelikle bir insan topluluğundan oluşmaktadır. Bunlar, arasında bir amaç birliği de vardır. Devletin varlık koşullarından olan topluluğa halk adı verilir⁹. Yani devlet ile halk arasında doğrudan bir bağlantı bulunur. Ancak bu halkın ulus olması devletin herhangi bir devlet değil de ulus-devlet olmasına ve uluslaşma sürecine bağlıdır.

Atatürk ise ulusu şöyle tanımlamaktadır; *“Millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve sosyal heyettir”¹⁰*. Atatürk, ulusu tanımlarken, ulusal amaç ve işlevleri esas almıştır. Bu tanımlamada ulusun

⁶ Nurettin Şazi Kösemihal, **Sosyoloji Tarihi**, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 53.

⁷ Aktaran, Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1995, s. 552.

⁸ Gül, **a.g.e.**, s. 432.

⁹ Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, S yay., Ankara, 1986, s. 13.

¹⁰ A.g.e., s. 435.

unsurları açıkça ortaya konmuştur. Sosyal heyet milleti ortaya koyarken siyasi heyet ise devleti ama modern ulus-devleti ifade etmektedir.

Millet ve devlet arasındaki yakın bu ilişkinin neticesinde milletler kendi devletlerini kurdukları gibi başka milletlerin kurmuş olduğu devletlerin egemenliği altında yaşamışlardır. Bunun yanında belli bir millete dayalı olarak kurulan devletler olduğu gibi çok değişik milletlerin bir arada yaşarken kurmuş olduğu devletler de olmuştur.

Ancak ulus kavramı her ne kadar Avrupa'da milli devletlerin oluşması ile ortaya çıkmışsa da belli bir etnik millete dayanmak zorunda değildir. Çünkü aralarında bir ilişki ve bir bağ bulunan farklı etnik milletler de geniş manada ulus olabilmektedir. Bu yüzden de geniş anlamda ulus; oluşturmuş olduğu heyetin uluslaşma sürecinde, siyasi bir ulus-devlet temelinde, vatandaşlık bağının yanı sıra millet olma duygusu ile de donanmış insan topluluğudur, diyebiliriz.

Ulus kavramı zaman içinde ve aşama aşama oluştuğundan ve Türk devrimi de temelinde Avrupa uygarlığı ve çağdaş ulusları örnek almasından ötürü, Türk devriminde ulus kavramının gelişimini anlaşılabilmesi için öncelikle devlet kavramının dünya tarihinde ki gelişim süreci iyi irdelenmelidir.

Devlet ise ancak insanlar tarafından kurulan tarihin bir döneminde keşfedilen siyasi bir mekanizmadır. Ancak İnsanlık tarihi devletin ortaya çıkışından öncede birçok değişime, topluluklara ve mücadelelere sahne olmuştur.

İnsanın içinde yaşadığı tabiattaki diğer topluluklardan farklı olarak "*İnsan, tabii davranışları sınırlayan bir üstün mantığa uymaya başladığı anda, sürü aşamasından toplum aşamasına geçilmiştir*"¹¹.

Tabii Hal döneminde insan topluluklarında da yeni gelişmeler olmuş, medeniyetler gelişmiş ve insanlık değişik evrelerden geçmiştir. İnsanların yaşamı zamanla değiştiği gibi ilişkileri de gelişmiş ve yeni kurumlar doğmuştur. İnsanların kendi arasındaki ilişkilerden zamanla egemenlik ilişkileri doğmuş, toplumlar yönetilen ve yöneten sınıflara ayrılarak değişim geçirmişlerdir. Yine toplumda bölünmenin neticelerinden biri de devlet kurumunun ortaya çıkışıdır.

¹¹ Cemal Bali Akal, **Yasa ve Kılıç**, Engin yay., 2. Baskı, Ankara, 1995, s. 11.

İşte insanoğlunun Tabii Hal döneminde kendini sınırlayan bu üstün gücü keşfettiği andan itibaren, bölünmemiş toplumdaki bölünmüş topluma geçiş başlamıştır. Toplumda, bundan böyle yöneten ve yönetilen diye iki temel sınıfa ayrıldığı bir dönem başlamıştır.

İnsanların Tabii Hal durumuna son verip bölünmüş toplum yani siyasal toplumu kurmalarının nedeni nedir? Sorusuna çok farklı cevaplar verilmiştir. Locke'a göre insanlar ilk dönemde doğa yasası gereğince eşit şekilde kendini koruma ve cezalandırma hakkına sahipken bu hakları kullandıklarından aralarında sürekli savaş hali vardı. Bu savaş haline son vermek için doğal haklarından vazgeçmeleriyle bölünmüş toplum aşamasına geçmişlerdir¹².

Yönetici ve egemen sınıfların egemenliğinin sürekliliğini sağlayan, iktidar olma meşruiyetinin kaynağı ve belirleyicisi olan devlet, zamanla -özellikle antik çağlardan itibaren- gelişme göstermiş ve fonksiyonları gittikçe karmaşıklaşan yapıya bürünmüştür. Hatta tam anlamıyla olmasa da İyon ve Yunan antik kent devletlerinde doğrudan demokratik yönetimler dahi ortaya çıkmıştır. Fakat gittikçe kalabalıklaşan nüfus ve siyasi yapının değişmesi yeni yönetim tarzlarını da beraberinde getirmiştir.

Demokratik düşüncenin Eski Yunan'da doğmasının başka etmenleri de vardır. Mezopotamya ve Mısır gibi en eski uygarlık merkezlerinde dış saldırılara açık olan kent devletlerinin yerini kısa zamanda despotik dev imparatorluklar alırken, Mora yarımadası gibi dağ ve deniz gibi doğal savunma sistemine sahip kent devletlerinin ömürleri uzun olmuştur. Bu elverişli ortam kent demokrasilerinin doğumunda önemli etken olmuştur¹³.

Antik çağda medeniyetin, insanın yaşamına daha uygun bölgeler olan Akdeniz havzasında gelişmesi, bu bölgede devletle arasında birçok güç savaşına neden olmuştur. Büyük İskender'in kurmuş olduğu Helenistik imparatorluk, siyasi bir yapının ötesinde bir ortak bir kültür kuşağı da yaratmıştır. Bu devletin parçalanmasıyla yerini alan Roma devleti gittikçe gelişerek, Akdeniz çevresinde yüzyıllarca sürecek istikrarlı bir siyasi yapıyla birlikte ortak kültürel ve sosyal bir birlik oluşturmuştur.

Ancak bu güçlü siyasi yapının da zayıflaması ve çökmesi yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Siyasi birliği bozulmaya başlayan bölgede barbar kavimlerin

¹² Mehmet Ali Ağaoğulları vd., **Kral-Devletten Ulus- Devlete**, İmge yay., Ankara, 2005, s. 91.

¹³ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge yay., 3.Baskı, Ankara, 1995, s. 200.

istilası ve karmaşa uzun süre hüküm sürmüştür. Özellikle Hıristiyanlığın ortaya çıkarak Roma İmparatorluğunda yayılması ve daha sonra İslamiyet'in Ortadoğu'da ortaya çıkışı, Akdeniz uygarlığının ikiye bölünmesi sonucunu ve birçok yeni tarihsel gelişmeyi de beraberinde getirmiştir.

Bu tarihten yaklaşık binyıl boyunca Ortaçağ siyasal düşüncesini etkileyen en önemli kaynak din olmuştur¹⁴. Din temelindeki düşüncelerden doğan çatışmalar yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle Haçlı seferleri ile barbar Batı'nın medeniyeti tanınması diğer yandan da Müslüman İspanya'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesi ve devamında İslam uygarlığının mirasından alınan uygarlık nimetleri önce İspanya, İtalya ve Portekiz'de daha sonra da İngiltere ve Fransa'da yeni gelişmelere yol açmıştır.

XV. ve XVI. yüzyıllar, hem Avrupa hem Osmanlı İmparatorluğu hem de dünyanın geri kalan pek çok uygarlık ve devleti için yeni oluşumların meydana geldiği, tarihin o güne kadar akmadığı bir hızla değiştiği yüzyıllar olmuştur¹⁵.

Avrupa uygarlığının üstünlüğü ile sonuçlanan bu dönemde birçok değişim söz konusudur. Elbette bu değişimlerden en önemlisi de 'Modern Devlet' teorisinin keşfiydi. O zamana değin pek çok devlet ve egemenlik teorisi mevcuttu. Ancak bu kuram yaklaşık yüz elli yıllık tarih kesitinde aşama, aşama biçimlenmiş ve halen günümüzde de geçerliliğini koruyan 'Ulus Devlet' kuramının temelini oluşturmuştur.

Bu kuramın temelinde Bir egemenlik anlayışı yatmaktadır. Kuramı farklı kılan noktada egemenliğin nitelikleridir. Egemenliği ilk olarak tanımlamak gerekirse, kendisinden daha üst bir otorite olmaması ve olsa da ona boyun eğmemesi bizzat kendisinin üst otorite olmasıdır¹⁶.

Önceleri İtalyan ve İspanyol kuramcılarının başlattığı Fransız ve İngiliz kuramcılarının son noktayı koyduğu bir kuram olup, Kuramın oluşmasına Amerika kıtasının keşfi ve Rönesans ve Reform hareketleri gibi çağının önemli olaylarının da katkısı olmuştur.

¹⁴ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta yay., 5. Baskı, İstanbul, 1989, s. 77.

¹⁵ **A.g.e.**, s. 89.

¹⁶ M. Ali Kılıçbay, "*Devletin Yeniden Yapılanması*", **Doğu Batı Dergisi, I**, Doğu Batı yay., 5. Baskı, Ankara, 2004, s. 18-19.

Kuramın temelinde egemenlik ve devlet kavramları tümüyle farklılaşmıştır. Feodal devlet kavramından tümüyle ayrılır. Ancak kuram bir anda değil de uzun zamana yayılan bir sürecin sonunda Hobbes ile tanımlanabilmiştir. Machiavelli ile başlayan bu sürecin anlaşılabilmesi için öncelikle egemenlik ve siyasi toplum kavramlarının yanı sıra ortaçağda kentlerin ve burjuva sınıfının da gelişmelerinin anlaşılması gerekir.

Egemenlik ilişkilerini çok daha farklı şekilde tanımlayan bu kurama göre, egemenlik kısaca sadece devletin üstün emretme ayrıcalığıdır¹⁷. Topluluğu oluşturan özel bireyler arasında eşit hukuki ilişki bulunsa da bir kamu tüzel kişisi olan devlet kişisi ile özel kişiler arasında genellikle eşit olmayan bir tarafın üstün olduğu farklı bir hukuki ilişki vardır ki eşitsizlik temelindeki bu ilişkiye egemenlik denmektedir. Egemenlik hakkını devlet kamu tüzel kişisine kim vermiştir? Bu sorunun cevabı egemenliğin kaynağını ve ortaya çıkışı noktasını göstermektedir. Günümüzde Türkiye devletinin Anayasası da dâhil olmak üzere pek çok devletin hukuk mevzuatında da egemenliğin kaynağı açıkça ulusta olduğu ifade edilmiştir.

Devlet ulustan almış olduğu bu yetkiyi kuvvetler ayrılığı ilkesine göre yine yasalarca belirlenmiş olan organları aracılığı ile mevcut yasalar çerçevesinde kullanır. Devletin yetkisini hukuka uygun olarak ulustan alması egemen iktidara aynı zamanda meşruiyetini de sağlar. Ancak günümüzde demokratik, hukuk, ulus-devlet sistemi, Avrupa'da son beş yüz yıllık dönemde, belirli aşamalardan geçerek bu noktaya gelebilmiştir.

Antik çağlarda devlet yapılanması belli etnik klan ve kabile yapılanmalarına dayanan basit örgütlerdi. Ancak antik Mezopotamya, Mısır ve Roma uygarlıklarının kurmuş olduğu siyasi yapılanmalar ile daha karmaşık bir örgüt yapısının yanı sıra etnik ve din bakımından çok farklı toplulukları kapsayan büyük imparatorluklar şeklini alsa da egemen iktidar güce ve yine egemen gücün koymuş olduğu pozitif yasalara dayanmaktaydı. Yasanın güce ve uygulayana tabi olduğu bu dönemde gücün ele geçirilmesini amaçlayan siyasi ve politik mücadeleler yoğun şekilde devam etmiştir.

Ancak tek Tanrılı dinlere dayalı teokratik devlet yapılarının ortaya çıkmasıyla egemenliğin kaynağı kesin olarak kutsal olana kaydığı gibi ayrıca yasa-uygulama

¹⁷ Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 62.

ikileminin yasa ayağı da egemenin gücüne değil, kutsal olan yasaya ve yasayı açıklayan ruhban veya ulemaya dayanmıştır. Bu şekilde egemenlik bölünmeye uğrarken somuttan soyuta doğru evrimini devam ettirmiştir.

Kutsal Yasa'nın ne olduğu ve nasıl ve kim tarafından uygulanacağı sorunu zaman içinde çeşitli çatışmalara ve bölünmelere yol açmıştır. Sonuçta dinlerin mezheplere ayrılması sonucunu doğurmuştur. Ancak yine de bu dinlerin getirmiş olduğu eşitlik ve ümmet kavramı insanlığın ilerlemesinde önemli sonuçları doğurmuştur. Ortaçağdaki bu kavramlar, modern çağlardaki cumhuriyet ve ulus kavramlarının oluşmasında etkili olmuştur.

Ortaçağda yeni gelişen Burjuva kent soylusu sınıfı kentleri geliştirerek yeni bir kültür yaratmıştır. Modernitenin ilk ışıklarının görüldüğü 12. ve 13. yüzyıllarda mistik bilgi ve inanışların karşısında, akli bilimlere verilen önemin artmaya başlamıştır. Her ne kadar eski siyasi ve hukuki düzen devam etse de akla dayalı sorgulamaların gelişmekte olduğu bir dönemdir¹⁸. Tamamen insan merkezli bir dünya anlayışının egemen olduğu bu kültür kısa zamanda topluma da egemen olmuş ve kendi kültürüne uygun ve hizmet edecek kurum ve yapıları oluşturmuştur. Bu kurumların en önemlisi de modern laik devlettir.

Ancak bu Avrupa'nın tümünde gerçekleşmemiş ancak modern devlet yapısını oluşturabilen İngiltere ve Fransa Burjuva sınıfının iktidarı kesin olarak ele geçirdiği yerler olmuşlar ve modern devletin evrimini devam ettirebilmiştir. İspanya, Portekiz ve İtalya'daki modern gelişmeler getirdiği pek çok faydaya ve modern dünyanın kapısını aralamalarına rağmen, burjuva toplumunun kendi devletini yaratamamasının çelişkisi ile zaman içinde geri kalmış ve sıradanlaşmışlardır.

Özellikle İspanya, Avrupa'daki modern çağların kapısını aralayan devlettir. Ancak gerek Osmanlı İmparatorluğu ile giriştiği Akdeniz hâkimiyeti mücadelesinde almış olduğu darbeler gerekse de Atlantik'te İngiltere karşısında deniz hâkimiyetinin kaybedilmesi sonucunda kendi içine kapanmıştır. Amerika'nın keşfiyle kazanılan zenginlikler yeterince değerlendirilemediği gibi, zenginlikleri paylaşan feodal aristokrat sınıflar, İspanya içinde etkinliğini arttırarak burjuva sınıfının önünü kesmişlerdir.

¹⁸ Hamit Emrah Beriş, "Moderniteden Postmoderniteye", **Siyaset**, Lotus yay., 4. Baskı, Ankara, 2006, s. 485.

Böylece devletin modernleşmesinin ve laikleşmenin önü engellemiştir. Modern merkezi devlet kurulamadığı gibi, Amerika kıtasındaki sömürgelerde de feodal egemenler önce özerk bir yapıya kavuşmuş sonra da kendi bağımsızlıklarını ilan ederek İspanya'ya büyük darbe vurmuşlardır.

Ancak bu devletin o dönemde Avrupa medeniyetine katkısı tartışılmazdır. Özellikle Vitoria, Suarez gibi yetişmiş büyük düşünürler Kamu Hukuku, Uluslar arası hukuk alanının da ve devlet kuramı hakkında önemli eserler vermiştir.

Yeni egemenlik anlayışında ve Luther ve Calvin'in başı çektiği Reform hareketlerinin başarıya ulaşmasında Kilise karşısında Hükümdarların desteği de önemli etken olmuş, bu yüzden de egemenlik kuramları tümüyle iktidarı yöneticiye veren anlayışı geliştirilmiştir. Dünyevilik ve laiklik yönündeki reform hareketi teorik ideolojisini desteklemek yönünde dünyevi gücü elinde bulunduran Kral ve prenslerle işbirliğine gitmek zorunda kalırken adeta bu yeni efendilerinin menfaatlerinin sözcüsü olmuştur¹⁹.

Kralı ve dünyeviliği savunan Reform hareketine karşı Karşı-Reform hareketi içinde bulunan Cizvit tarikatına bağlı düşünürler, Krala ve getirilmek istenen dünyevi egemenlik kuramına karşı bambaşka alternatif bir kurama dayanmışlardır. Dünyeviliğin simgesi Kral ve gücüne karşı yine başka bir dünyevi kavram siyasi topluluğu yani halk kavramını geliştirmişlerdir. *"Fikir babalığını her türlü güç, halk aracılığıyla, Tanrı'dan gelir diyen Aquinolu Tommaso'nun yaptığı bu kurama göre, kral gücü doğrudan doğruya Tanrı'dan değil, bir tür sözleşmeyle (pactum), halk aracılığıyla Tanrı'dan alıyordu"*²⁰.

Bu alternatif kuram her ne kadar döneminde istenen ereğe ulaşmayarak Kilisenin ruhani otoritesine karşı olan dünyevi Kral iktidarının ve laikleşmenin önünü alamamışsa da çok daha sonraki dönemde Kral ile Burjuva sınıfları arasındaki egemenlik rekabetinde Burjuva sınıfının geliştirdiği ulus-devlet kuramı iddiasında sosyal sözleşme kuramının temelini oluşturmuştur²¹.

Egemenliğin kaynağı her ne kadar Kutsal olandan gelse de otorite o andaki egemen güce doğrudan değil ancak egemenlik hakkını Tanrıdan alan siyasi toplum

¹⁹ Göze, a.g.e., s. 121.

²⁰ Cemal Bali Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, Dost yay., Ankara,1998, s. 79.

²¹ Göze, a.g.e., s. 122.

eliyle kullanabilecektir. Egemenliği, Respublica'yı yönetme hakkı, otoritesi ya da yetkisi diyerek tanımlayan Vitoria'ya göre, her insan topluluğu, ortak yararı güvence altına alan dünyevi bir otoriteye sahiptir²². İktidarın doğrudan değil de dolaylı olarak koşutlu bir biçimde yöneticiler tarafından kullanılması egemenliğin kaynağının ulusta olmasının önemli bir aşamasını teşkil etmiştir.

Vitoria'ya göre; Kral iktidarını dünyevi olan Respublica'dan değil tanrısal ve tabii hukuktan alırlar. Ancak kralı seçen Respublica'dır. Sonuçta, biri kralın, diğeri Respublica'nın, iki iktidar kaynağını kabul etmese de Respublica'ya kendi otoritesini krala aktardığından ötürü devlet kuramında öncelik ve yer vermektedir²³.

Yine Vitoria Respublica kavramı ile artık yönetilen ve hiçbir hakkı olmayan topluluğu formüle ederek siyasi toplum olma durumuna getirmiştir. Yönetici egemen iktidarı yani Kralın seçimi bir anlamda meşruiyeti Kralın kendi gücüne ve saltanat haklarına değil, Respublica'ya yani yönetilen topluluğa dayandırılmıştır.

Modern devleti anlamak için gerekli olan kavramlardan biri de bu siyasi toplum kavramıdır. Kökeni tek Tanrıli dinlere dayanan aynı dini paylaşanların oluşturmuş olduğu belli coğrafyaya, kültüre ve siyasi yapıya bağımlı olmayan soyut manadaki ümmet fikri geleneksel düzenin çok ötesinde bir topluluk anlayışını da beraberinde getirmiştir. Özellikle Haçlı seferlerinde Kilisenin Aristokrasi'ye karşı mücadelesinde feodal serf-senyör egemenlik ilişkisine karşı Kilise topluluk ve üyeleri arasında bambaşka bir ilişkiyi gündeme getirmiştir.

“Aslında Urbanus II'nin, soylulara karşı askeri bir güç oluşturmak için kullandığı yöntemin, bundan çok daha önemli bir başka hedefi vardı: XI. yüzyılda, yönetilenleri, onları senyöre bağlayan somut dikey eşitsiz feodal bağ dışında, herhangi bir soyut topluluğa bağlayacak ne teknik ne de kavram gelişmişti. Kendine özgü hukuki bir statüye sahip topluluğa bağlandığını düşünen topluluk üyesi, hem maddi hem manevi açıdan senyöre bağımlılıktan kurtulacaktı”²⁴. İşte Haçlı ruhu, Papa Urbanus II'ye, salt bir askeri güç oluşturmanın ötesinde, yeni bir topluluk anlayışının tohumlarını atma imkânı da sağladı. Bu topluluk anlayışı Aristokrasinin serf-senyör feodal egemenlik ilişkisine büyük darbe vurmuştur.

²² Cemal Bali Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, Dost yay., Ankara, 1997, s. 36.

²³ **A.g.e.**, s. 37.

²⁴ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 59.

Siyasi Corpus kavramı Modern devletten çok daha önceleri ortaya çıkmıştır. “Tabii, mirasından yararlananlar arasında Althusius’u, Grotius’u ve önce o vardı denilebilecek Bodin’i de unutmamak gerekir. Hobbes’un selefleri ve en başta Suârez, siyasi corpus’u inşa ettiler”²⁵. Bodin’in egemenlik düşüncesi bölünmüş feodalite yerine tek egemenliğe dayanan Monarşinin temelini oluşturmuştur. Egemenliğin mutlaklığı konusunda tavizsiz bir anlayış sergilemektedir²⁶.

Machiavelli ise Aristokrat-Kral mücadelesinde Kral’a çok daha güçlü bir topluluğa yani halka dayanmasını öğütlemektedir. Machiavelli üstüne üstlük bunun aynı zamanda bir zorunluluk olduğunu da kanıtlar. “Soyluların yardımıyla hükümdar olan, çevresinde, kendilerini ona eşit sayan ve dilediğinde emir vermesini engelleyip, iktidarını sınırlayan rakipler bulacaktır. Oysa halka dayanan Tek başınadır. Gücü mutlaktır. Üstelik soylular azınlık, halk çoğunluk olduğu için, halkın desteğini alan hükümdar, onun sayısal üstünlüğünden yararlanarak kendisini soylulara karşı koruyabilir”²⁷.

Machiavelli dikkat çekici bir şekilde Fransa Kralı ile Osmanlı sultanını karşılaştırır. Feodal ilişkilere dayanan Fransa kralının güçsüzlüğüne karşılık merkezi bir imparatorluk görünümündeki Osmanlı sultanının göz kamaştırıcı gücünü örnek gösterir. Burada feodaliteye özgü bölünmüş iktidar kavramından modern anlayışı temsil eden bölünmez, tek ve mutlak iktidar kavramını öne çıkarır.

Machiavelli her ne kadar kuramsal kavramlardan çok örneklemelerle konuyu egemenliğin bölünmesi yönüyle açıklasa da burada çok daha önemli bir husus dikkat çekicidir. O da egemenlik sahibi olan Kralın mutlak egemenliğini kendinden değil de dünyevi olan Siyasi Corpus ile ifade edilen Halktan almasının zorunluluğu anlayışydı. Aslında mutlak iktidar sahibi Kralı tek başına yüceltirken bu somut mutlak egemenliğin bir bakıma altını da oyuyordu. “Soylular/halk ikileminde, olumsuzluk halkın rıza göstermemesi halk soyluların baskısını istemez biçiminde sunulduğuna göre, asıl olan halkın isteğidir. Yeni siyasi birlik, yönetilenlerin yeni yöneticiye rızalarını göstermeleriyle kurulacaktır”²⁸.

²⁵ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 91.

²⁶ Göze, **a.g.e.**, s. 123-124.

²⁷ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 55.

²⁸ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 55.

İşte merkezi olan Osmanlı devletini de gücünün zirvesinde baş aşağı düşmesinin nedeni de buydu. Bu devrimi Osmanlı İmparatorluğu da dâhil İslam ülkeleri yapamadı. Yalnızca onlar değil Avrupa'da başta İtalya ve İspanya ve Almanya gibi önemli devletleri de başaramadı. Yalnız iki devlet İngiltere ve Fransa bu devrimi başarabilmiş iki büyük ulus olmuştur. Bu nedendir ki yaklaşık 300 yıl boyunca dünya tarihine yön vermişler sadece Avrupa'yı değil Dünyayı da paylaşım savaşına girmişlerdir.

Oysaki aynı dönemde Doğu, Sultanların despotik mutlak egemenliklerinin hâkimiyeti altında hiç kimseye sormadan hükmediyorlardı. Devlet tümüyle kendi aile ve soylarına ait sayılmaktaydı. Sonu gelmez kardeşler arasındaki kanlı taht kavgalarının nedeni de bundan kaynaklanmaktaydı. Egemenliğin halkta olduğu iddiası için ise en azından yüzyılların geçmesi gerekmiştir.

Avrupa'da 16. yüzyıldan itibaren siyasi egemenlerin değişmeye başlaması aynı zamanda siyasi egemenlik kuramlarının da kökünden sarsıldığı yeni egemenlik ilişkilerine uygun felsefi kuram çalışmalarının da başladığı döneme denk gelmektedir. Akli esas alan Rönesans düşüncesinin devamında siyasal yapıların da akılcı temeller üzerine oturması fikri gelişir. İnsan aklını baz alan bu fikirler kökeni dini meşruiyet anlayışından dünyevi meşruiyet anlayışının oluşmasını sağlar²⁹.

Egemenliğin kutsal olandan yani insanın inancında kutsal olmayana yani dünyevi olan insan aklına bağlanması uzun bir süreçte gelişmiştir. Ancak teoriden pratiğe gittiği gibi olandan olguya da gitmiş bir düşüncedir. Buna en iyi örnek Machiavelli'dir. Pek çok kimsenin riyakârca lanetlediği bu düşünür gerçekte kuramcı olmadığı halde kimsenin yapamadığını yani olanı tüm çıplaklığıyla ifade etmiştir. Egemen iktidarın kutsal olanla bağını keserek insan aklına ve gücüne tüm iktidarı vererek devrimi başlatmıştır. Yani tek egemen olmak düşüncesini insanın önüne koymuştur. Bundan sonra egemenlik yalnızca Bir boyutun yani dünyevi boyutun malıdır³⁰. Siyasette Laikleşmenin kapısı açıldığı, modern devletin başlangıç anı bu noktada başlamıştır.

²⁹ Beriş, **a.g.m.**, s. 487.

³⁰ **A.g.m.**, s. 494.

Modern devletin özelliklerinden biri de bölünmezliktir. Machiavelli'de hükümdarın gücü iki düzlemde bölünmezdir: O, gücü feodaliteden farklı olarak diğer dünyevi güç odaklarıyla paylaşmadığı gibi, gücü Tanrısal kaynakta da aramamıştır. Egemenlik tümüyle dünyevileşmiş olup dünyevi iktidarın Kutsal olanla var olan bağı kesilmiştir. Hükümdar egemenliği kullanırken tek başına somut eylemlerinin tümü olarak, mutlak³¹.

Ancak Machiavelli'de hala egemenlikle onu kullanan somut gücün aynı olması yani devletin despotik devletlerde olduğu gibi onu yöneten Kralın kişiliğinde erimesi en zayıf noktayı oluşturmaktaydı. İktidarın mutlak egemenliğini kutsal olandan bağımsız şekilde hiçbir sınırlama olmaksızın kullanması mutlak bir dünyevileşmenin kapısını açmaktaydı. Laikleşme ise bu noktadan itibaren başlamıştır.

Soyut egemenliğin somut kraldan da bağımsızlaştırılması ile devlet laik olduğu gibi süreklilik özelliğini de kazanmıştır. Bu noktada Bodin'in tanımı dikkat çekicidir: *"Respublica, birçok ailenin ve ortak çıkarlarının, egemen bir güçle, doğruluk üzere yönetilmesidir. Egemenlikle, devleti siyasi gücü kullandıktan ayıran ve ondan önce var olup ondan sonra da var olacak olan soyut bir güçle..."*³².

İşte bu soyut güç kullandıktan farklılaşarak bağımsız bir varlığın temelini oluşturmuştur. O da *"Laik modern devleti doğuran ve dört yüzyılı aşkın bir süredir etkinliğini koruyan efsane budur. Temel özelliği süreklilik olan egemenlik efsanesi: Devletin ruhu"*³³.

Ancak modern devletin ortaya çıkması için süreklilik ve bölünmezliğin yanı sıra Sosyal Sözleşme yani ulus kavramı da gereklidir. *"Modern ya da ulus devletin kuramda ortaya çıkması için, kurumu kurum yapan süreklilik ilkesinin tüm boyutlarıyla düşünülebilmesi, ayrıca bu kurumun vazgeçilemez unsuru "ulus"un, sosyal sözleşme kuramları sayesinde, belirmesi gerekiyordu."*³⁴.

Egemenlik kavramına süreklilik unsurunu katmayı başaran Bodin somut kralı, soyut süreklilik kavramıyla özdeşleştirerek, pozitivist bir anlayışla hukukun kaynağı yapar. Tek egemen iktidar olarak yalnızca o yasayı ve uygulama kudretini elinde

³¹ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 65.

³² Aktaran, Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 73.

³³ **A.g.e.**, s. 73.

³⁴ Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, s. 36.

bulundurması yanında, egemen iktidar olarak yönetilen ile arasında tümüyle farklılaşma oluşturmuştur. Bölünmez egemenlik nedeniyle, siyasi-hukuki merkezileşme oluşmuştur³⁵.

Egemenliğin bir tek elde toplanmak istenmesinin nedeni toplumdaki kaos ve mücadeleye son vermektir. Tek bir elden yönetim doğada tarihsel bir zorunluluk olarak algılanmaktadır³⁶. Yöneten egemen iktidar tüm yetkileri kendisinde toplaması ve soyut egemenliği somutlaştırılması Fransa Kralı XIV. Louis (Güneş Kral)'in 'Devlet Benim' sözüyle açıklanabilir.

Hukuki düzenin kaynağı, egemen güç dünyevi olsa da, Tanrı'nın temsilcisi olarak O'na karşı sorumludur. Bu nedenle Hukuk hala yeterince pozitifleşmemiştir³⁷. Tanrı sembolik de olsa hala egemenliğin kaynağındadır.

Yine Kralı bir zorbadan ayırma ihtiyacı da hissedilmiştir. Mutlak ama keyfi olmayan bir monarşi anlayışı Bodin düşüncesinin temelini oluşturur³⁸. Dönemin Avrupa'sında toplumdaki karmaşa ve sınıflar arası çekişmeler doğal olarak düzen ihtiyacını doğurmuştur. Buna karşı parçalanmış egemenlik anlayışına karşı bir tepki olarak çıkan monarşi çözüm olarak görülmektedir.

Ancak Bodin Tek olan iktidarın keyfiliğini önleme konusunda yetersiz kalmıştır. Bundan noktadan sonra Bodin'in egemenlik kuramına, Papalık yanlısı Suârez'in sosyal sözleşme kuramını eklenmiştir. Sonuçta egemenliğin kaynağı da sosyal sözleşme ile dünyevi egemen güce yine dünyevi kaynak olan siyasi topluluktan gelmektedir ki doğal olarak egemen iktidar dünyevi olana karşı sorumluluğu taşıyarak laik modern devlet düşüncesi doğmuştur³⁹.

Suarez yasa koyma hakkını kesin olarak yöneticiden alır ve siyasi corpusa verir. Böylece Egemenlik hakkının ulusa geçmesinin yolunu açmıştır. Aslında dünyevi iktidar sahibi krallara karşı bir tez olarak çıkan kuram çok daha farklı bir kapı açar. Yönetici ile siyasi corpus ilişkisi sosyal sözleşme kavramı ile açıklanacaktır. Ancak hala

³⁵ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 75.

³⁶ Göze, **a.g.e.**, s. 124-125.

³⁷ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 75.

³⁸ Göze, **a.g.e.**, s. 125.

³⁹ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 77.

bu aşamada Suarez'in egemenliği somut yöneticiye veren bu mistik siyasi corpus'unun somut anlamda Ulus veya halk olduğu söylenemez⁴⁰.

Bodin'de egemenlik, kutsal ile olan bağı tümüyle kesememiştir ve bu yüzden de için eksik unsurları vardır. Sosyal sözleşme kuramı egemen gücün muhatabını Tanrı'dan alarak dünyevi toplumu muhatap kılmıştır. Bu noktadan sonra soyut egemenlik gücü, varlığını yönettikleri topluluğun rızasına almak zorundadır. Machiavelli'den farklı olarak egemenliğe süreklilik ve 'de jure' boyutunu kazandırmasıdır⁴¹. Hukuki ve soyut yönleriyle egemenlik kuramsal bir düşüncenin de ürünü olmaktadır.

Bu manadaki bir kabullenme meşruiyet sorununu gündeme getirmektedir. Yani yönetilenin rızasını almadan yöneten yönetici meşru değil hukuk dışıdır. Bu şekilde salt somut güce dayansa dahi egemenlik hakkını gasp etmiş bir zorba olarak soyut egemenlikten yoksun şekilde iktidarı daima tehdit altında olacaktır. Böylece Ulus egemenliğine giden yol açılmıştır⁴².

Modern Devlet sırasıyla bağımsızlık, bütünlük ve süreklilik özelliklerine kavuşturulmuş, sıra egemenlik kavramına sosyal sözleşme kavramının da eklenmesiyle artık yeni bir siyasi iktidar modeli olan (ulus-devlet) düşünölmeye başlanmıştır⁴³.

Bu kuramın temel farklılığı yönetici ve yönetilen ilişkisi olarak tanımlayabileceğimiz 'egemenlik' kavramını baştanbaşa biçimlendirmesinin yanı sıra egemenlik iktidarının kaynağı ve meşruiyeti açısından yepyeni kurallar getirmesi olmuştur. Bu kuralların temel özelliğı egemenliğin onu kullanandan ayrılarak bağımsız soyut ve süreklilik kazanmasıdır ki buna modern devlet denmektedir.

Devlet neden gereklidir? Bölünmemiş toplumdan bölünmüş topluma nasıl geçildi? Topluluk sosyal sözleşme ile iktidarını niye devretti? Sosyal sözleşme olgusunun ortaya çıkmasından itibaren toplum ne zaman ve neden yönetilen ve yöneticilere ayrılarak bölündüğü ve bölünme öncesinde nasıl bir toplum yaşamı sürdürüldüğü açıklanmaya çalışılmıştır. Kuramcılar bu meseleye de tabii hal kuramı ile açıklık getirmeye çalışmışlardır.

⁴⁰ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 87.

⁴¹ Beriş, **a.g.m.**, s. 493-494.

⁴² Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 77.

⁴³ **A.g.e.**, s. 17.

Bölünmemiş toplum döneminde yani yönetici ve yönetilen ayrımının olmadığı ve Siyasi Corpus'un rıza ile kendinin olan egemenlik hakkını yöneticilere vermediği zamanlar olarak nitelenen tabii hal döneminde genel olarak olumsuz ve olumlu tabii hal kurguları yapılmıştır.

Hobbes bu dönemi mücadele ve savaş içinde bir dönem olarak tanımlar. İnsanlar arasındaki bu mücadele rekabet, güvensizlik ve üstün olma peşinde koşulan savaş dönemidir⁴⁴. Hobbes bu olumsuz tabii hali 'İnsan insanın hep kurdudur' cümlesiyle özetlemiştir. Bölünmemiş toplumlar kargaşa ve kaos ortamından kurtulabilmek için devlet yapılanmasına geçerek "...sivil toplumlarda, kurtların birbirlerini yemelerine engel olan bir mekanizma kurulmuştur. Kurgu Hobbes'da, gerek uluslararası, gerekse ulusal düzlemde varlığını sürdüren, birincisinde kaçınılmaz, ikincisinde kaçınılabılır bir savaş halinin aynasıdır. Ve bu bağlamda, Hobbes'un kurgusal tabii hali, somut gerçeklikteki sürekli güvensizlik ihtimalinin bir ifadesidir"⁴⁵.

İşte devlet bu düzeni ve otoriteyi sağlamak için var olmuştur. Topluluğu oluşturan insanlar kendi iradesiyle mutlak şekilde sahip oldukları doğal haklarını egemene sözleşme ile devretmişlerdir⁴⁶. Bu sürekli savaş ve kargaşa devam edeceğinden barışı güvenliği ve düzeni sağlamak için kurulmuş olan devlet de her zaman gerekli olduğundan iktidarını daima devam ettirecektir.

Ancak Hobbes Suarez'den farklı olarak İktidarın kaynağı ile Tanrı arasındaki son bağı da koparır. Siyasi Corpus'un sahip olduğu egemenliğin kaynağına Tanrı yerine Doğal Hakları koyar. Hobbes kuramı tabii haklar kuramında Tanrı'yı tabiatla değiştirerek devre dışı bırakarak tam olarak laikleşmeyi sağlamıştır⁴⁷.

Hobbes'un kuramında, devlet kavramının yanında doğan ulus kavramı olacaktır. Sosyal sözleşmenin oluşturduğu egemen güç, sözleşmeye taraf tüm bireylerin özgür iradelerinin toplamının kaynaşmasından meydana gelmiştir. Topluluk üyelerinin kendi aralarında rıza göstererek, egemenlik güçlerini devlete devretmeleriyle kurulan egemenlik, ulus egemenliğidir. Egemenlik kendisini oluşturanlarda yani ulustadır.

⁴⁴ Göze, a.g.e., s. 133.

⁴⁵ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 107.

⁴⁶ Göze, a.g.e., s. 137-138.

⁴⁷ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 103.

Bunun çok önemli farkı şudur ki Ulus modern devletten önce yoktur topluluk vardır yani ulus, ancak devletin kurulmasının sonucudur⁴⁸. Bu yüzden de uluslaşma sürecinde öncelikle siyasi ulus-devletin kurulması ancak bu başarıldıktan sonra özgür bireylerin oluşturduğu modern devlete sahip topluluklar ulus olma ereğine ulaşabilirler. Aksi halde modern laik devleti olmayan ve egemenlik ilişkilerini doğru oturtamamış toplulukların böyle bir şansı olamaz.

İşte Machiavelli’de olmayan şey yani meşruiyete sahip soyut ölümsüz, sürekli, yetkisini kendisini oluşturan halktan alan sorgulanamaz egemenlik Hobbes’ta vardır. Şimdi asıl mesele insanoğlunun kendi eliyle yarattığı bu mutlak canavara nasıl karşı koyacağı idi. Kişilerin bu üstün güce karşı sürebileceği hakları yoktur. Çünkü zaten bu haklar baştan üstün güce devredilmiştir. Mutlakiyetçiliğin son noktası Hobbes’ta bulunur⁴⁹. Modern devlet yerini ulus-devlet kuramına bırakmaya hazırdır.

Modern devletin mutlak egemenlik anlayışına set çekmek gerekmektedir. Kuvvetler ayrılığı ilkesi mutlak egemenliği bölmeden işbölümü şeklinde devlet iktidarını düzenlemekteydi. Yine Hukuk devleti ilkesi ve anayasacılık hareketleri mutlak egemenliğin totaliterizm tehlikesine karşı düşünülmüştü. Dünyevi olan egemenin mutlak yasa yetkisi diye özetlenebilecek Pozitivist hukuk anlayışına karşı Laik doğal hukuk anlayışı gelişmekteydi.

Aracsız yönetim, kendine yeterlilik gibi ilkelerle tavizsiz bir yönetim anlayışı ve buna bağlı olarak gelişen medenileşen bir toplum başarısı göstermesine karşın, iktidar sahibi olan topluluk iktidarı sosyal sözleşmeyle verecektir ama kime? İktidarın kim olacağı sorunu temelinde, “*Toplum, bu tanımla Suârez’in de amacının ötesinde, yöneticiler karşısında bir ikilemin tarafı olarak devreye girmeye başlamıştı. Bu yüzden ilk önemli sosyal sözleşme kuramcısı sayılması gereken Suârez’in, egemen gücün bir sözleşmeyle kurulduğuna ilişkin düşüncesi, Hobbes’da kral, Rousseau’da da ulus adına yetkinleşecek ve çağdaş devlet-ulus (sivil toplum) ikilemine ulaşacaktır*”⁵⁰.

İşte bu sorunun cevabında egemen iktidar önceleri geçmişten gelen alışkanlıkların ve zorunlulukların da etkisiyle kral olmuştur. Ancak yönetenlerin yalnızca belli kalıtımsal sınıflara mahsus olması, yöneten ve yönetilen arasındaki

⁴⁸ Aktaran, Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 99.

⁴⁹ Göze, **a.g.e.**, s. 144.

⁵⁰ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 79.

totaliter egemenlik anlayışı ve doğurduğu sıkıntılar neticesinde, iyi eğitim almış, maddi açıdan güçlü kent-soylu sınıfının önderliğinde, iktidarın neden krala verildiğini sorgulanmış, iktidarın kaynağı olan halkın sosyal sözleşme ile iktidarı tahttaki bir zorbaya değil kendi temsilcilerine verme fikri yaygınlaşmıştır. Sınıflar arası çekişmeler, iç savaşlar olmuş ve burjuva sınıfının önderliğinde egemenlik halklara geçerken yenilen sınıflar ya Fransa ve Rusya'daki gibi yok edilmiş veya İspanya ve İngiltere'de olduğu gibi sindirilmiştir.

Modern devletin totaliter yapısı ve pozitivist hukuk anlayışına karşın Avrupa hem ulus devleti hem de laik doğal hukuku keşfetti. Amaç totaliter devlet gücüne karşı zayıf bireyi korumaktır. *“Tanrı tarafından konulmuş ve tartışılmaz olan ilahi yasanın bir yansıması olan doğal hukukun yerini artık (özellikle Grotius ve Pufendorptan sonra) laik doğal hukuk almıştır. Tanrısal zeminden ayrılmış olan doğal hukuk insan yapımı da değildir, eşyanın doğası gereği var olan bir hukuktur. Kişiden, toplumdaki ve devletten bağımsızdır”*⁵¹.

Doğal hukukun kendisini bağlayan tüm kayıtlardan bağımsız olması tek egemen devlet için de bağlayıcı olduğu kabul edilmiştir. Bu manada sosyal sözleşme ile devredilen yalnızca egemenlik ve cezalandırma hakkıdır. Devlet, kendisinin yaratmadığı ve toplumun kendisine devretmediği bu doğal haklara saygı duymak ve sınırlarını aşmamak zorundadır. Aksi halde doğal hakları çiğneyen devlet egemenlik hakkını aşarak varlık amacını ve meşruiyetini kaybeder. Çünkü devlet olumsuz tabii halde kaos ve anarşi içinde bulunan toplum yaşamını hukukileştirmek ve düzene sokmak için var edilmiştir. Klasik insan hakları diye adlandırılan Doğal haklar hem ulus devlet yapısının hem insan hakları öğretisinin temeli olmuştur⁵².

Hobbes'un kuramında tümüyle laikleşen devlet, mutlak egemenlik gücü ile adeta bir canavarı andırmaktadır. Bu canavara karşı mülkiyet hakkı dâhil hiçbir hak ileri sürülemezdi. Egemenin Yurttaşları üzerinde tam bir tasarruf yetkisi vardı⁵³. Oysaki özellikle kent soylusu burjuvalar için özellikle mülkiyet hakkını tehdit eden sınırsız gücün karşısında bir şeyler yapılmalıydı. İşte özellikle mülkiyet hakkını korumayı esas alan Locke ile sembolleşen Liberalizm bu dönemde ortaya çıkmıştır.

⁵¹ Yasemin Işıқтаç, **Hukuk Felsefesi**, İstanbul, 2004, s. 163.

⁵² **A.g.e.**, s. 163.

⁵³ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 99.

Liberalizmin siyasal boyutu özgürlükçü anlayışı ifade eder. Bireyleri hak ve özgürlüklerinin yanı sıra sosyal sözleşmesiyle şekillenen egemen iktidar karşısında sınırı, doğal haklar kuramının ortaya çıkmasının nedenidir. Güvenlik, yaşama hakkı ve mülkiyet hakkı birbirinden ayrılmaz temel haklar olarak kabul edilmiştir. Locke, Doğal haklar kuramı ile Doğal hukukun ilkeleri, üstün ve evrensel nitelik kazanmışlardır⁵⁴.

Liberal düşüncenin getirmiş olduğu bir diğer yenilik de Bir olan egemenliğin birliğini bozmayacak şekilde egemenlik yetkilerini devletin çeşitli organları arasında işbölümü şeklinde ayırmasıdır⁵⁵. Locke düşüncesinde yürütme gücü, yasamaya bağlıdır. Bunun ana nedeni ise egemenlik kaynağı ulus olsa da özellikle Yasama gücünün sahibi halktır ve bu gücü, temsil yolu ile adına kullanacak kişileri de ulus belirlemektedir⁵⁶. Ulusal Meclis ise Milli İradenin oluştuğu yer olarak kabul edilmektedir.

Bölünmemiş toplumdaki bölünmüş topluma geçiş konusunda; Locke'ta tabii hal olumlu olup Hobbes'un savaş halinden farklıdır. *“İnsanlar tabii olarak önce kendi bedenleri sonra da ürettiklerine malik oldukları için tabii bir hakkın varlığı kabaca liberalizm diye adlandırılabilir bu kuramsal çaba, sivil hak Hobbes'da karşı kutup olan tabii hale yaklaştırırken, gücü sınırlanmak istenen bir devletten de uzaklaştırmaya başlar”*⁵⁷. Burada hep bu karşı konulamaz gücün dizginlenebilmesi için sosyal sözleşme kavramı Rousseau ve tabii hal kurgusu Locke tarafından yeniden ele alınır.

Liberalizmin temelinde Modern devlet kuramının kendi içinde totaliter bir ideolojiyi barındırmasıydı. Adeta Sosyal Sözleşme ile toplum kendi eliyle kendi idam fermanını imzalıyordu. Devletin mutlak egemenliği doğal olarak yetkiyi devraldığı siyasi corpus için büyük tehlike teşkil etmektedir. *“Bu, devlet otoritesi altında, kararlarının hiçbir dirençle karşılaşmayacağı, yoğunluksuz bir toplum düşüncesinin ürünüdür. Kafa üzerinde çok ısrar edilmesi, beden o ölçüde cansızlaştırılması demek olacaktır. Tavrı, Batı düşüncesinde, öncülüğünü Hobbes'un yaptığı varsayılan ve totalitarizm diye adlandırılan tavrıdır”*⁵⁸. Bu tehlikeye karşın başta Locke olmak üzere liberaller çareyi, sivil toplum kavramını devletten ayırmışlardır, hatta bu iki kavram

⁵⁴ Işıқтаç, a.g.e., s. 163.

⁵⁵ Göze, a.g.e., s. 159.

⁵⁶ Işıқтаç, a.g.e., s. 161.

⁵⁷ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 48.

⁵⁸ A.g.e., s. 48.

karşı kutupların kavramları olarak totalitarizmden liberalizme uzanan bir siyasi çizgi meydana gelmiştir.

Totalitarizm tehlikesine karşı 18. yüzyılın aydınlanmacı düşünürleri olan Locke, Montesquieu, ve J.J. Rousseau gibi düşünürler her alanda eşitliği ve halk iktidarını savunurlarken diğer yandan devletin mutlak egemenliğini sınırlamanın yollarını araştırmışlardır. Özellikle doğal haklar kuramı sayesinde devlete karşı isyan etme ve devrim hakkı ortaya konmuştur⁵⁹.

Öncelikle Locke yasama iktidarını yürütmeden ayırmış ve yasamayı siyasi corpusun temsilcisi olarak en üstün erk konumuna getirmiştir. Buna karşın en üstün güç konumundaki yasama da sınırlandırılmıştır. Yasama, kişilerin temel haklarına saygı duymak zorunluluğunun yanı sıra kendi yetkisini başkasına devretme imkânı da yoktur⁶⁰. Bunun yanında yürütme yasamanın yapmış olduğu yasaları uygulama ile yetkilendirilen yürütme ikincil bir konuma getirilmiştir.

Locke'a göre yürütme yasaların uygulanmasında yasamaya karşı sorumludur. Yasama yürütmeye verdiği yetkileri istediğinde geri alabileceği gibi cezalandırma hakkına da sahiptir. Bu asıl temsilcinin yasama organı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yasama ve yürütme çatışmasında ise yürütme siyasi corpus ile çatışacağından gayrimeşru duruma düşecek ve toplum isyan etme hakkına da sahip olacaktır. Bu durumda isyan eden toplum değil devletin iktidarını keyfi ve yasadışı olarak elinde tutan yürütme zorba olacaktır. Bu şekilde uzun zaman iktidarını sürdürmesi de imkânsızdır⁶¹.

XVII. yüzyılın mutlakiyetçi modern devlet düzenine karşı liberal ulus-devlet düzeninin savunucusu olarak ortaya çıkan Locke, Modern devletteki siyasi corpus olgusunu devlet aleyhine sivil toplum lehine güçlendirmeye çalışmıştır. Bunu savunurken de özellikle Sosyal Sözleşme ve Doğal Haklar kuramlarından yararlanmışır⁶².

⁵⁹ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 200-201.

⁶⁰ Göze, **a.g.e.**, s. 160-161.

⁶¹ **A.g.e.**, s. 162-165.

⁶² Işıқтаç, **a.g.e.**, s. 159.

Yine çağındaki çatışmaların temelinde dinsel dogmatizm olduğunu fark eden Locke; dinsel hoşgörü ve çoğulculuğun önemini göstermeye çalışmıştır. Bu nedenle din konusunda eleştirel ve özgürlükçü tutumu benimsemiştir⁶³.

Locke'un savunmuş olduğu fikirler yalnız kendi ülkesini değil ulus-devletin ilk yayılacağı ülkeler Amerika ve Fransa'yı da etkilemiştir⁶⁴. Gerçekten de İngiltere'de başarı kazanan Liberalizm ve ulus-devlet kısa zamanda İngiltere'nin Amerika kıtasındaki 13 kolonisinde etkisini göstererek Amerikan devrimine ve Bağımsızlık savaşına yol açmıştır. Doğuştan var olan, vazgeçilemez ve devredilemez olan insan hakları Amerikan Anayasası ve Bağımsızlık Bildirgesinde yerini almıştır⁶⁵.

Yine İngiltere ile çok yakın rekabet ve ilişki içinde olan Fransa'da da aydınları ve burjuvaziyi etkilemiş ve yaklaşık bir yüzyıl sonra da ünlü Fransız İhtilalini meydana getirmiştir.

Fransız Devrimini etkileyen düşünürlerden biri de özellikle getirdiği genel irade ve eşitlik kavramıyla J.J.Rousseau'dur. Rousseau'ya göre; bireylerin sahip olduğu özgürlüklerin korunması ancak insanların servet de dâhil olmak üzere her alanda eşit statüde olmalarıyla mümkündür. Egemenlik gücü eşit olacağı ve birbirlerine devredilemeyeceği için özgürlükler yok olmayacak ve halk egemenliği sağlanabilecektir⁶⁶.

Öncelikle toplumu sosyal sözleşmeye katılan ve katılmayanlar olarak ikiye ayıran Rousseau katılmayanlar yabancı statüsüne alarak dışlar. Katılanları ise sözleşmenin doğal tarafı sayarak egemenliğin kaynağı olan genel irade kavramını ortaya koyar. Aynı zamanda genel yararı da getirdiği kabul edilen Genel iradeyi bölünmez ve devredilmez saydığı gibi yanılmaz olarak da kabul eder⁶⁷. Bu anlayış aslında genel iradenin diktasına yani çoğunluk despotizme yol açtığı tarihte de görülmüştür. Özellikle Jakoben dönemde yapılanlar buna iyi bir örnek sayılabilir.

İhtilal döneminde ulus egemenliği temelinde Babeuf ve Sieyes gibi birçok düşünür ve kuram ortaya çıkmıştır. Hepsinin birbirinden birçok farklılıklarına rağmen temeldeki ortak noktası halk egemenliği olmuştur.

⁶³ Ağaoğulları vd., **a.g.e.**, s. 231.

⁶⁴ Göze, **a.g.e.**, s. 173.

⁶⁵ Ağaoğulları vd., **a.g.e.**, s. 230.

⁶⁶ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 201.

⁶⁷ Işıқтаç, **a.g.e.**, s. 170-171.

Artık egemenliğin artık ulusa ait olduğu kesin şekilde ortaya çıkmıştır. Hangi şekilde olursa olsun artık her yönetici hatta diktatörler dahi ancak ulusun bir temsilcisi olması cihetiyle meşruluğunu sağlayabilecek ve modern devlet ulus egemenliği bağlamında şekillenecektir.

Her halükarda Milli Egemenlik anlayışı, kesin olarak zaferini kazanmıştır. İşte Modern Devlet teorisindeki bu açık Ulus Devlet teorisi ile geliştirilerek egemenliğin kaynağının ulusa devredilmesiyle kapatılmıştır. Ancak dışarıda yani uluslararası düzlemde önemli bir açık vardır. Bu da içte sulh fakat dışta savaş prensibi idi. Çünkü modern devlet, yapısı gereği bütünleştirici ve birleştirici olduğundan kendi içindeki diğer birleri ve egemenleri yutarak bu hale geldiği gibi doğal olarak da kendinden başka birlere tahammülü olamazdı da.

Yurtta Sulh ilkesiyle Devletin Bir egemeni, içinde birliği koruyucu kalın sınırlarla sağlamış ve iktidarını içindeki hiçbir birlik unsuru din, mezhep, azınlık, etnik, aile, aşiret, derebeyi, sınıf, memleket, çıkar v.s. bozamayacak dereceye getirildikten sonra tek egemen iktidar sıfatıyla Cihanda Savaş ilkesiyle de gözünü egemenlik sınırlarının ötesine dikebilirdi.

Özellikle Kara Avrupa’ında Fransız Devriminden sonra Napolyon Savaşlarının da etkisiyle ulus-devlet devrimi kendi felsefesi ve fikirlerini izah eden Ulusçuluk, Eşitlik, Özgürlük ve Milli Egemenlikten oluşan dört ana ilkeyle yeni bir domino etkisi yaratarak tüm Avrupa’da halk hareketlerine yol açmıştır.

Avrupa’da özellikle 1848 devrimlerinden sonra ulusçu akımlar ile yeni devletler oluşurken diğer yandan halklar iktidarı yüzyıllarca kendi elinde tutan hanedanlara başkaldırmışlar ve meşruti demokrasilere geçiş yapmışlardır. İlk baştaki bu başarıların üzerine Cumhuriyet rejimlerine geçilmesi için I. Dünya Savaşı’nın sonucunu beklemek gerekmiştir.

Ulus devlet teorisi, ulusal ve uluslararası alanda her ne kadar iyi bir teori olsa da, bazı sıkıntılara da yol açmaktaydı. Bunun nedeni içerde dünyadan tam bağımsızlık, laiklik, bölünmemiş tek egemenlik, bireyler üzerinde tek hâkimiyetin devlet olması esaslarına dayanmasıdır. *“Egemenlik, iki düzlemde, ulusal sınırlar içinde ve uluslararası düzende ayrı, ayrı düşünülmelidir. Ulusal sınırlar içinde, egemenlik, bireysel iradelerdeki tüm farklılıkları yok sayan kesin bir devlet hâkimiyetiyle*

özdeşleşecektir. Uluslararası düzendeysen, devlet egemenliği diye adlandırabileceğimiz egemenlik, bu kez mutlak bir bağımsızlığa denk düşecektir”⁶⁸.

Mutlak bağımsız Bir’lerin oluşturduğu dünyada uluslar arası düzen nasıl olacaktır? Siyaset mi Hukuk mu esas alınacaktır. İşte siyaseti kendilerine kılavuz yapan hukuku pozitivist anlayışla ancak kuklalaştıran modern emperyalist zihniyet XX. Yüzyıldaki savaş felaketleriyle az da olsa aklını başına almış ve sadece yurttan değil aynı zamanda cihanda da barışın sağlanmasıyla insanlık onuruna ulaşabileceğini görmüşlerdir.

Ancak sürekli çatışmaya ve yok etmeye dayalı bu uluslar arası rekabet nihayetinde dünya hâkimi olan Avrupa ulusları arasında tarihin en vahşet dolu ve en fazla sivil kaybının olduğu iki dünya savaşı felaketine neden olmuştur. Bunun ana nedenini modern ulus devlet kuramının temelini oluşturan sosyal sözleşme kuramı gereği, sivil halk denilen masum insanların da egemenlik iktidarının parçası ve düşman iktidarının bir bölümü olarak kabul edilmesi ile düşmanın yapmış olduğu her tür vahşetin de ortağı olarak görülmesidir. Yok edilmesi gereken, sadece düşman ordusu olmayıp düşman ulus-devlet iktidarı olması nedeniyle iktidarın bir parçasını oluşturan ulusların bireylerinin de başına böylesine medeni bir çağda her tür vahşetin gelmesi de sıradan hale gelmiştir.

Uluslar arası boyutta insan haklarını ve temel özgürlüklerini korumanın da gerekliliği doğrultusunda insan haklarını ulaşılması gerekli idealler düzeyinden uygulanması zorunlu hukuk kuralları seviyesine çıkararak uluslar üstü kurumlar da oluşmuştur. Birleşmiş Milletler, Lahey Adalet Divanı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi bu türden kurumlardır⁶⁹.

Aslında bu türden ulus üstü belge ve kuruluşların bir yönüyle ulusal mevzuatların üstünde bir hukuk belgesi konmasıyla ulus-devletin yapısını değiştirirken ve siyaseti hukuka tabi kılması yönüyle iyi bir tarafı olmasına karşın, post modern sömürgeciliğin küreselleşme tuzağının bir silahı olma riski de çok yüksek bir ihtimalle mevcuttur. Örneğin 1982 Anayasasının 90. maddesine göre ‘usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletler arası antlaşmalar kanun hükmündedir.’ İfadesi mevcuttur. Ülkemiz

⁶⁸ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 18.

⁶⁹ Süheyl Batum, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türkiye**, Kavram yay., İstanbul, 1996, s. 18-19.

1954 yılında üye olmuş ülkelerden biri olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini kabul etmiştir. Bu nedenle de bu sözleşme hükümleri iç hukukun bir parçası sayılıp mahkemelerimizce de uygulanması zorunludur⁷⁰.

Çünkü Ulus devletlerin kuramı gereği tam bağımsızlığı esas alan felsefesi ve bunu gerçekleştirecek gelişmiş bürokratik mekanizması sayesinde barış halinde sömürülmesi imkânsızdı. Savaş ile ele geçirilse dahi egemenlik sahibi olan bireyler işgal altında da direnmeyi sürdürebilecekti.

İşte buna en iyi örnek, Napolyon, devrim sonrası savaşlarında Fransa'nın devrim ilkelerini çok iyi bir silah olarak kullanmış ve neticesinde Kara Avrupa'sını fethetmesine karşın bir süre sonra İngiltere'nin de yardımıyla işgal edilmiş kara Avrupa'sı ülkelerinin ulus devlet teorisi sayesinde kısa zamanda ülkelerini Fransız işgalinden kurtarmışlardır. Yine II. Dünya Savaşında da Almanya'nın işgaline uğramış birçok ülke yoğun bir direniş göstermiştir. En önemlisi de Kurtuluş Savaşı önderleri her tür zorluğa rağmen ulus-devlet kuramına ve doğal olarak da ulusa dayanmışlar ve başarılı olmuşlardır.

II. Dünya Savaşı ertesinde ulus devletler barış politikalarına yer vermeye başlamışlardır. Avrupa medeniyeti de her ne kadar gelişmiş olursa olsun sadece teknik alanda gelişmişliğin yeterli olamayacağını insani ve kültürel gelişmişliğin de şart olduğunu anlamışlardır. O güne kadar Liberal Hak ve özgürlükleri korumakla görevli devlete aynı zamanda sosyal hak ve özgürlükleri sağlama görevi de veren Sosyal Devlet doktrini geliştirilmiştir⁷¹. Kentsoylu burjuva sınıf iktidarı ele geçirdikten sonra "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ile ifade edilen liberalizmin hem uluslar arası arenada hem de ulusu oluşturan bireyler arasında yetersizliği anlaşılmıştır.

Özetle yok olmanın eşiğine gelmiş Avrupa uygarlığı en azından Hıristiyan Avrupa içinde demokrasi ve barışı sağlama gayretini göstermiştir. Ancak yakın zamanda yaşanan Bosna dramı bu medeniyetin alması gereken daha çok yolunun olduğunu da gözler önüne sermiştir. Levent Köker'in de vurguladığı gibi Batı Demokrasisi kapitalizmin değil, kapitalizme karşı olan güçlerin ürünüydü⁷². Bu güçlerin

⁷⁰ A.g.e., s. 13.

⁷¹ Kışlalı, a.g.e., s. 217.

⁷² A.g.e., s. 216.

zayıflaması veya ortadan kalkması ile Ortaçağın karanlıklarına dönmesi ihtimalini de daima içinde taşımaktadır.

İşte bu Avrupa uygarlığının en tahakkümlü devresinde son yüzyıl içinde adeta yarı sömürge haline getirilmiş Türk devletinin can çekişirken adeta küllerinden yeniden doğması ve Avrupa'yı dize getirişinin ardından tüm bu geçmişin hatalarının hesabı yapılarak yeni Türkiye Modern Ulus Devleti aşama, aşama inşa edilmiştir.

Ancak modern ulus devletin kurulmuş olması yetmeyip yaşatılması da gerekmektedir. Bu ise ancak uluslaşma sürecinin başarılması ile mümkündür. Avrupa gibi ne şansımız ne de bu kadar süremiz vardı. Bu kısa fakat kesin uluslaşma devrimi Türk ulusu üzerinde derin etkileri olmuş ve bu etkiler sürmeye de devam etmektedir. Uluslaşma önünde önümüze çıkan ve çıkarılan engellerin büyüklüğü ülkemizde sahnelenen senaryolardan çok daha iyi görülebilmektedir.

Ancak bu süreç yalnızca bilimsel bir gelişim değil aynı zamanda bir bağımsızlık, ölüm-kalım savaşı, emperyalizme karşı direniş, dünya uluslarına yine örnek olma mücadelesine dönmüştür.

I – MODERN DEVLET VE ULUS KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

A – AVRUPA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ VE MODERNİTENİN DOĞUŞU

Tarih boyunca devlet, Platon dan Aquinolu Thomas'a kadar pek çok düşünür tarafından açıklanmaya ve anlaşılmaya çalışılmış bir kavram olmuştur. Bu haliyle devlet içinde bulunan çağa göre değişik anlamlar almışsa da Bir olan Modern Devlet, “...*Ne zamanın ve mekânın farklı düşünüldüğü çoktanrılı Antik Yunan ve Roma düşüncesinde, ne de feodal dönemde ruhani ve cismani iktidarı Papalıkta toplayan Hıristiyan düşüncesinde, bir devlet kavramının belirdiği söylenebilecektir*”¹.

Ancak yine de hem Antik Yunan ve Roma düşüncesi hem de Hıristiyanlık düşüncesi modern Avrupa uygarlığının temelini oluşturmuştur. “*Antik Yunan düşüncesi Batı düşüncesinin sonraki tüm dizgelerinde yükseldiği temelleri atmamakla kalmamış, ayrıca Avrupa uygarlığının iki bin yıldır uğraştığı hemen tüm sorunları formüle etmiştir*”².

XV. yüzyılın sonunda Rönesans ile birlikte Ortaçağ düşüncesinden uzaklaşarak yeni bir düşünce sisteminin temelleri atılmıştır³. Avrupa’da bir yüzyılı aşkın çalkantıların sonunda modern düşünce sisteminin gerektirdiği siyasal ve sosyal yapılanmalar geleneksel feodal yapının yerini almıştır. Düşünce alanında aklın ön plana çıkması siyaset felsefesinde de kendini göstererek yeni düzene uygun kendi devlet anlayışını da beraberinde getirmiştir.

İşte Modern devlet Batı Avrupa’da XVI. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ortaçağ anlayışından farklı olarak Kutsal Yasanın koruyucusu Kilise, modern krallık olan kral

¹ Cemal Bali Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, Dost yay., Ankara,1998, s. 39.

² Yasemin Işıқтаç, **Hukuk Felsefesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 37.

³ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta yay., 5. Baskı, İstanbul, 1989, s. 99.

devlet içinde erirken Kralların Papa karşısında başarılı oldukları siyasi iktidar mücadelesinin sonunda, laikleşme süreci ile ruhani olanla, cismani olan modern dünyada mutlak egemenin dünyevi iktidarında birleşmiştir. Bölünebilir iktidar anlayışı bölünmezlik niteliğine dönüşürken yasa ve uygulama kuvvetleri tek egemenlik anlayışı gereği kuvvetler birliği sağlanmıştır.

Kilise ise egemenlik alanından tamamen uzaklaştırılmıştır. Geleneksel toplumların temel aldıkları hiyerarşik bir ayırım, modern krallıkta ve onu izleyen ulus-devlette, tümüyle yok olmuştur. Montesquieu'nün kuvvetler ayrılığı kuramını ortaya attığı dönemde, eski zamanlardaki Yasa-Uygulama ayrılığından eser kalmamıştır⁴.

Montesquieu'nün kuvvetler ayrılığı ise, kuvvetleri bünyesinde toplayan mutlak egemenliğin kendi içinde bölünmeden işbölümüne ayrılmış biçimiydi. Amaç ise totalitarizme giden yolda önemli bir engel koymaktı. Devletin mutlaklığı tartışılmıyorsa dengeler kendi içinde kurulmalı aynı mutlak iktidar temeline farklı görevler verilmeliydi.

Devlet her şeyden önce bölünmez egemenliğiyle Bir'dir; ancak kendinden başka güç odaklarına yanında yer vermeyen tek egemen güçtür. Buna karşın modern devlet öncesindeki devletlerde, kutsal yasa odağıyla dünyevi güç odağı ayrı ayrı düşünülen yapılanmalardı⁵.

Yukarıdaki açıklamaların ışığında, devlet; kavramsal olarak, belli bir mekânda yani Batı Avrupa'da ve belli bir zamanda yani XVI. yüzyıldaki siyaset kuramcılarının kuramlarında, özellikle Jean Bodin'in egemenlik kavramını yaratmasından sonra ortaya çıkmıştır. “...modern laik devlet diye adlandırılacak siyasi iktidar tipi ya da modern siyasi-hukuki terminolojide sık, sık kullanıldığı gibi Bir, bu dönemde monarşi lehine, bir başını Kilise'nin oluşturduğu iki başlı bir iktidar yapılanmasına son verilmesiyle belirir”⁶.

Ancak Modern devlet konusunda son noktayı egemenliğin kaynağına Tanrı yerine bireyleri yerleştiren, yasaları egemenin iradesine indirgeyen, egemenin koyduğu

⁴ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 25.

⁵ A.g.e., s. 17.

⁶ A.g.e., s. 38.

kurallara ve uygulamalara mutlak itaati öngören, egemen iktidarını siyasi temsil sistemini temeline oturturan Hobbes koymuştur⁷.

1 – Batı Roma İmparatorluğunun Yıkılışı ve Avrupa’da

Feodalite

Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonra Avrupa’da birçok kargaşa ve istilalarla dolu bir dönem geçirilmiştir. Siyasi güçlü bir devletin bulunmadığı bu dönemde Germen kavimleri Latin kültürünün etkisinde kalarak, Latin-Germen karışımı bir dünyada Roma kültürü tabanlı krallıklar ve feodal döneme geçilmiştir.

Bu feodal dönemin en önemli özelliği ise egemen olarak kralın yanı sıra feodal aristokratların ve Kilisenin de iktidar sahibi olmasıdır. Bu yüzden feodal düzen siyasi yönden parçalanmış iktidar düzenini getirmiştir⁸. Ancak Kilise, Haçlı Seferlerinin oluşmasını sağlayarak feodal aristokrasiye büyük bir darbe vurmuştur.

Geç Ortaçağ diye adlandırılabilirken dönemde ise güçlenen krallıklar yeni kent soylusu burjuvaların da yardımıyla aristokratlar ve kiliseye karşı ittifak ederek modern devlet kuramını geliştirmişlerdir. İktidar, kral ile burjuva sınıfları arasında paylaşılmış ancak bu iki sınıfın da çatışması neticesinde İngiltere ve Fransa’da meydana gelen ihtilaller neticesinde burjuva sınıfı halkın da yardımıyla tek hâkim olarak iktidara gelmiş ve kendi ulus devlet kuramını ve sistemini oluşturmuştur.

a – Antik çağlar

Antik uygarlık, merkezi Akdeniz ve çevresinde olmak üzere ortaya çıkmıştır. Aynı bölgede siyasi bütünlüğü sağlayan Roma İmparatorluğu hükmediyordu. Akdeniz ve çevresinde tek bir uygarlık olmasa da siyasi birliğin de etkisiyle yüzyıllar boyunca birbirini etkileyen ortak bir kültür oluşmuştur. Ancak Akdeniz’den uzaklaştıkça kıtanın iç kesimlerine doğru, Akdeniz uygarlığına düşman bir dünya barbar ve vahşi bir dünya başlamaktaydı⁹.

Antik çağlarda devlet Akdeniz ve çevresinde *Polis* denilen site veya şehir devlet sistemi ön plana çıkmıştır. İnsan ancak sitenin bir parçası olduğunda bir değer

⁷ Işıktaç, a.g.e., s. 153.

⁸ Göze, a.g.e., s. 69.

⁹ Marc Bloch, **Feodal Toplum**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece yay., Ankara, 1995. s. 18.

ifade etmekteydi. İnsanın tüm amacı, inandığı değerleri ancak site olmalıdır, felsefesi hâkimdi. Site ile insan bir bütündür¹⁰.

Polis sınırları belirli bir toprak üzerindeki siyasal ve sosyal bir bütündür. Polis aynı zamanda dini bir birimdir. Kişi ile polis arasında son derece sıkı bağlar bulunmaktadır¹¹. Yasaların bu kadar sıkı olması özgür yurttaşlar için sorun değildir. Çünkü zaten yasayı yapan da yurttaşlardır.

Ancak sitelerin M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren çökmeye başlamasıyla sitelerin insanın özgürlüğü üzerindeki baskısı kalkmıştır. İnsanla bütün olarak algılanan site felsefesinden değerini bilgi sahibi olması ile tanımlanabilecek klasik çağ düşüncesine geçiş yapmıştır¹². Sitelerin çökmesiyle tüm değerlerini yitiren insanlara yeni değerler veren site dışında da insanı tek başına yaşama yolu diye tanımlanabilecek yeni felsefeler ve düşünce akımları oluşmuştur. Bunların başında Epikürist okl ile stoacı okulu gelmektedir¹³.

Yüzyıllar boyunca süren, Roma'nın kurmuş olduğu düzeni bozan nedenlerden birincisi Kuzeyden gelen Germen istilaları, ikincisi Güney ve doğudan gelen Müslüman fetihleri olmuştur. Roma İmparatorluğunun eskiden Batı parçasını meydana getiren ülkelerde ortak bir kültürün olması, Germen kavimlerin işgalinden sonra da bu toprakları bir birlik halinde bir arada tutmaktaydılar. Onlara, zamanla Kuzey adalarının Kelt asıllı haklarının da uyum sağlamıştır¹⁴. Zamanla Germenlerin Hıristiyan Roma temelli Avrupa kültürünün içinde eriyip kaynaşmalarında, içinde buldukları savaşçı kültürün barbarlığı ve yetersizliği etken olmuştur. Hatta öyle ki Germenler dışında Hun kavimleri de aynı akıbete uğramıştır.

Avrupa tarih boyunca tümüyle siyasal bir birlik olmamıştır. "*Hâlbuki Avrupa, başka yerlerden gelmiş, başka devletler kurmuş insanların meydana getirdikleri bir "kültür birliği"dir*"¹⁵. Bu özelliği ile Avrupa için tehlikeli olan yabancı ırklar ve devletler değil yabancı kültürler olmuştur. Bunların başında da İslam gelmektedir.

¹⁰ Işıқтаç, a.g.e., s. 86.

¹¹ Göze, a.g.e., s. 1-2.

¹² Işıқтаç, a.g.e., s. 91-92.

¹³ A.g.e., s. 86.

¹⁴ A.g.e., s. 191.

¹⁵ Ziya Umur, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Beta yay., İstanbul, 1993, s. 76.

Bu yüzden de Roma Devleti karşısında Güney'den gelen Müslümanların fetih hareketleri, önceki asırlardaki Cermenlerin veya Hunların Kuzey'den gelen hareketlerine hiç benzemez¹⁶. Çünkü bu barbar istilalarına karşın Roma uygarlığı varlığını ve etkinliğini Akdeniz civarında VI. yüzyılın sonlarına kadar sürdürebilmiştir. Ancak VII. Yüzyıldaki hızla yayılan İslam egemenliği Avrupa ile yakın Doğu arasındaki ilişkiyi kesmiştir. Doğu Roma ile Batı Roma arasındaki bağı kesen bu gelişme bu uygarlığın ekonomik ve kültürel birliğini sona erdirmiştir¹⁷.

Bu İslam istilasını Roma'nın içinde diğerleri gibi erimemiş bizzat Romanın alternatifini olmuş ve Akdeniz merkezli Roma'nın yerini alarak büyük darbe vurmuştur. Batıdaki İmparatorluğun olmasa bile, Akdeniz merkezli Roma İmparatorluğunu asıl yıkanlar, Müslümanlar olmuştur¹⁸. *“Müslümanların Akdeniz havzasını ele geçirmelerinin neticesi olarak, Bizans'ın Akdeniz üzerindeki deniz hâkimiyeti ve onunla birlikte, dünya çapındaki Roma İmparatorluğunun Akdeniz'de kurduğu medeniyet birliği ortadan kalktı”*¹⁹.

Yüzyıllarca ticaret ve medeniyet yolu olarak en uzak bölgeleri birbirine bağlayan, ortak bir kültürün temeli olan Akdeniz, Arap fetihleri sonucu iki ayrı medeniyet arasında bir duvar olmuştur. Akdeniz'in sınır olması, kıyılardaki şehirleri geriletirken kıtanın iç kesimlerindeki Orta Çağ şehirlerinin gelişmesine de katkı sağlamıştır²⁰.

Güneyde ve Doğu Akdeniz kıyılarındaki Arap yayılması, Doğu Roma İmparatorluğunu Balkanlara ve Anadolu'ya sıkıştırmıştır. Küçülen Doğu Roma siyasal ve kültürel alanda gittikçe Yunanlaşırken, Batı ile Doğu Hıristiyanlığı arasında farklı bir dinsel zihniyet ve kilise yapısı ile de birbirinden ayrılmıştır²¹. Romanın devamı olan Bizans devleti Ortodoks kültürünün temsilcisi olurken Merkezi bir devletin yokluğunda Batı dünyası Katolik Roma kültürünün etrafında siyasal olarak olmasa da dinsel ve kültürel bir birlik oluşturmuştur.

¹⁶ Umur, a.g.e., s. 85.

¹⁷ Göze, a.g.e., s. 60.

¹⁸ Umur, a.g.e., s. 85.

¹⁹ A.g.e., s. 86.

²⁰ A.g.e., s. 87.

²¹ Bloch, a.g.e., s. 191.

Sonuç olarak Batıya sıkışan Latin Roma unsurlarıyla Germen unsurlarının karışması sonucunda her iki toplumun yapıları bozulurken ortaya çıkan yeni sosyal yapı, kökleri çok eskilere dayanan toprak senyörlüğü ile kişisel bağımlılığın gelişmelerine imkân sağlamıştır²². Bu yeni sosyal yapının oluşumu Batı Avrupa'da feodalitenin başlangıcını oluşturmuştur.

b – Ortaçağ Feodalitesi ve Skolastik Düşüncesi

Feodalite Avrupa'da Ortaçağın sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel yapını belirleyen sistemdir. Roma İmparatorluğunun birliğini ve bütünlüğünün bozulduğu VI. ve VII. Yüzyıllardan, Avrupa'da Rönesans ve yeniçağın başladığı olan XV. yüzyılları arasındaki yaklaşık bin yıllık dönemi kapsamıştır²³.

Avrupa feodalitesi temel bazı özellikler gösterir. Ekonomi zirai üretime dayanmaktadır. Köylü sınıfı toprağa bağımlı olduğu gibi ticari ilişkiler zayıftır. Bu yüzden de fief biçiminde toprak ücreti hizmet karşılığı ödenmektedir. Yine merkezi devletin zayıf olması kıtayı istilalara açık bırakmış bu istilalara karşı koyabilen şato tarzında malikâne ve kalelerin yanında zırhlı ağır süvarilerden oluşan pahalı ve uzmanlaşmış savaşçılar sınıfının egemenliği söz konusudur²⁴.

Yine istilalar ve ticaret yollarının kesilmesi nedeniyle oluşan güvenlik zafiyetinden ötürü şehir hayatı sönmüş, kişilerin belirli topluluklar içinde malikâneler etrafında yaşama zorunluluğu ve kapalı ekonomiye dayanan toplum içindeki itaat ve koruma ilişkileri, bölünmüş iktidarlardan oluşan toplumsal yapı Ortaçağ Avrupa'sına feodalitenin damgasını taşımıştır²⁵.

Feodal düzende senyör kral ile birlikte siyasal olarak egemen olsa da egemenliğin kullanımında da tam bir birlik yoktur. Yargı yetkisi aynı bölgede farklı senyörler tarafından kullanılabilirdiği gibi, vergi ve para basma yetkileri Kilise ile paylaşıldığı durumlar sık görülmüştür²⁶.

Feodal rejim yapısı gereği toprağı işleyen kalabalık insanlar kitlesinin güçlülere karşı sıkı bir ekonomik bağımlılık içinde olmalarını zorunlu kılmaktaydı. Roma ve Germen kültürlerinden gelen etkilerin yanı sıra Roma merkezli

²² Bloch, **a.g.e.**, s. 367.

²³ Göze, **a.g.e.**, s. 61.

²⁴ Bloch, **a.g.e.**, s. 367.

²⁵ Göze, **a.g.e.**, s. 62-63.

²⁶ **A.g.e.**, s. 70-71.

İmparatorluğunu yıkılması ve yerine geçen germen kavimlerinin devlet kültüründen uzak olup hala klan yaşamının etkilerinin sürmesi Feodal yapıyı oluşturmuştur.

Bu yapı, eğitimi tekelinde bulunduran sistemli bir rahipler oligarşisi ve özellikle de kargaşa ortamının ve dıştan gelen istilaların da etkisiyle devlete karşı yarı-bağımsız nitelikleriyle savaşçılar oligarşisinin oluşmasını sağlamıştır. Gerçekten de feodal toplumun önemli bir yanı da arasında, siyasi şeflerden oluşan soyluların sınıfıyla profesyonel savaşçılar sınıfı hemen, hemen tamamen çakışmaktadır.

O zaman için en etkin olarak savaşabilen, zırhlı ağır süvarinin ortaya çıkışı, askeri birliklerin niteliğini değiştirdiği gibi profesyonel eğitilmiş olmasını gerektirmişti. Bu masraflı birliklere sahip olmak iktidara ortak olmanın yanı sıra yalnızca şövalye denilen ayrıcalıklı ve toprak rantını elinde tutan soylulara has bir durumdu²⁷. Bu ayrıcalıklı durum merkezi krallıklar olsa bile yarı özerk siyasal yapılanmalara da izin vermekteydi. *“Belki de uzun vadede dış istilalardan daha yıkıcı olan etkiler, ülke içindeki politik değişiklikler ve devletin giderek ticaretle ve üretimle ilgisi olmayan askeri aristokrasilerin hâkimiyetine girmesidir. Akdeniz deniz ticareti bile herhangi bir fetih, bir baskı olmadan sadece daha aktif ve daha etkili ticari yöntemler kullanılarak İtalyan kentlerinin eline geçmişti”*²⁸.

Aslında bu döneme karşılık doğuda despotik devasa İmparatorluklar dönemi vardır. Özellikle coğrafi şartlardan dolayı Asya bozkırlarında feodalite Japonya hariç (bu istisnanın yanında Japonya modern devlet olmayı başaran ilk doğulu ulus olması bir başka dikkat çekici istisnadır) gelişmemişti. Bu nedenle de askeri imparatorlukların Asya’da uzun süre hüküm sürmesine karşın yine askeri aristokrasiye dayanan feodalite değişime uğrayarak önce Kilisenin sonra Kralın ve en sonra da Burjuvaların egemen olduğu toplum yapısına evrim göstermiştir. Yüzyıllar boyunca Asya tipi askeri imparatorlukların yerini ancak bir başka askeri imparatorluk alırken bu dönemin sonunu gelişmiş Avrupa medeniyetinin modern ulus-devletleri getirmişlerdir.

Orta Çağın ikinci yarısında, kent devletler öylesine güçlenmişlerdi ki, Haçlı Seferlerinin de tesiri ile Akdeniz’in nispi hâkimiyeti, Bizans gibi bir merkezi

²⁷ Bloch, a.g.e., s. 367.

²⁸ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, Çev. Mehmet Harmancı, Yeni Binyıl yay., İstanbul, 1999, s. 140.

imparatorluğun yerine yani Venedik, Cenova, Piza gibi İtalyan kent devletlerine intikal etmişti²⁹.

Yine bu ticaret şehirleri Müslümanlarla mücadeleye başlamışlar ve Doğuya doğru ticaret yollarını açmışlardır. Bu ticaret Haçlı Seferlerinin başlamasıyla daha da gelişmiştir³⁰. Böylesine güçlü feodal özerk yapılanmalar merkezi devletin kurulmasında büyük dezavantaj teşkil etmiştir. İtalya gibi Rönesans'ın anavatanında yüzyıllar sonra bir merkezi devlet kurulabilmiştir.

Feodal düzen kapitalist sistemden önce ancak Batı Avrupa'da ve Japonya'da görülen bir tarihsel dönemdir. Asya'da, Çin ve Hindistan tarihinde feodal düzeni andıran yapıların oluştuğu dönemler görülmüşse de bu yapılanmalar büyük kara ordularına dayanan merkezi despotik imparatorluklar tarafından ortadan kaldırılmışlardır³¹.

Batı Orta Çağda kargaşa yaşarken İslâm dünyası bilim ve teknolojiye çok Rönesans'ını yaşıyordu. Ortadoğu, sadece Allah'ın birliğine dayanan büyük dinlerin değil, astronomi, matematik gibi bilimlerin de beşiği olmuştu³². Eğitim Kilisenin tekelinde olmasına rağmen Avrupa'daki İslam toprakları olan Endülüs'te hemen herkes okuma ve yazma biliyordu. Yalnızca Avrupa'da değil Arap dünyasında bile, Bağdat ve Kahire üniversitelerini aşan Cordoba üniversitesinde, felsefe, matematik, astronomi, simya ve tıp dallarında başı çekiyordu³³.

Hıristiyan Ortaçağ felsefesinin ikinci dönemi olan IX-XII. yy. arasında yani skolastizmden önce felsefe büyük bir gelişme kaydetmemesine karşın aynı dönemde Antik Yunan kültürünün felsefi mirasını değerlendiren Arap-İslam kültürü büyük bir gelişme göstermiştir³⁴.

Büyük düşünür Cordoba'lı (1126-1198) İbn Rüşd (Averroes) oldukça başarılı şekilde Aristotele ve Platon analizlerini yapmıştır³⁵. Batı düşüncesine çok şey kazandırmıştır. Ortega Gasser'e göre; *"...ilk skolastik düşünürler, batılı Hıristiyanlar değil, doğulu Araplardır. Aristoteles'i İbn Rüşd ve İbn Sina'dan (Avicenne) öğrenen*

²⁹ Umur, a.g.e., s. 86.

³⁰ Göze, a.g.e., s. 71.

³¹ Niyazi Berkes, **Türkiyede Çağdaşlaşma, I**, Doğu-Batı yay., İstanbul, 1978, s.22

³² Turhan Feyzioğlu, **Atatürk ve Milliyetçilik**, T.T.K. Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 65.

³³ Cemal Bali Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, Dost yay., 2.Baskı, Ankara, 1997, s. 45.

³⁴ Işıқтаç, a.g.e., s. 118.

³⁵ A.g.e., s. 118.

Aquinolu Tommaso, Summa'sını, onları eleştirmek için yazacaktı. İbn Tufeyl, İbn Rüşd gibi öncü İspanyol-Arap skolâstikleri, çelişkin bir biçimde, Altın Çağ'da skolâstik düşünceyi yıkacak olan Usçuluğu Batı düşüncesine kazandırmışlardı”³⁶.

Batı dünyası Antik Yunan kültürüne ait eserleri Arapçadan İbranice ve Latinceye çevrilmiştir. Yine büyük İslam bilginlerinin felsefi eserleri Avrupa düşüncesinde evren, insan, toplum, bilgi ve ahlak anlayışında köklü etkileri olmuştur³⁷. İspanyadaki bu Müslüman ve Musevi düşünürler, bilim adamları, sanatçılar Batı'yı kapalı skolastizmden kurtararak Antik Çağ düşüncesiyle tanıştırmak modernizmin temelini atan öncüler olmuşlardır³⁸.

Onların saygınlığı, Cordoba (Kurtuba), Sevilla (İşbiliye), Toledo (Tuleytule), Zaragoza (Sarakusti), Granada (Gırnata), Cádiz (Kadis), Murcia (Mursiye) gibi kentlerin görkemli eğitim kurumlarına, Hıristiyan Avrupa'nın tüm aydınlarını çekmişti³⁹.

Bu kurumlar, Hıristiyan egemenliğine geçildikten sonra da, güçlü miraslarıyla, büyük düşünsel etkinlik odakları olarak varlıklarını sürdürmüş, İspanyol Altın Çağına damgalarını vurmuşlardı. *“Bu gerçeğin en somut kanıtı, “mozarap” diye adlandırılan Katolik din adamlarının bıraktığı Arapça yazılmış metinlerdir: Müslüman İspanya'nın Hıristiyan aydınları, yoğun bir düşünsel ve kültürel hayatın cazibesine kapılmışlardı. Dini işlevlerinde Latinceyi kullanmak zorunda olsalar da, kültür dilleri Arapçaydı*”⁴⁰.

Endülüs'ün görkemli uygarlığı, Katolikliğin yoğun saldırısına uğramadan önce, kendi kendine sarsılmaya başlamıştı. Hilmi Ziya Ülken, XIII. yüzyıla kadar düşünsel hoşgörünün merkezi olan Endülüs'ün, Kuzey Afrika'dan gelen göçebe akınları yüzünden Murabikîn ve Muvahhidin devletlerinin döneminde bu hoşgörü ortamından uzaklaşmış, tarikat ruhu ve bağınazlığın batı İslam dünyası üzerinde egemen olmuş, bu yüzden de birçok bilginin doğuya göç ettiğini belirtmiştir⁴¹.

Orta Çağ'da her türlü değişikliği reddeden durağan bir evren düşüncesi vardı. Ancak akli bilimlerin ön plana çıkmasıyla o güne değin mutlak doğru kabul edilen ve

³⁶ Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, s. 46.

³⁷ Işıktaç, **a.g.e.**, s. 118-119.

³⁸ Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, s. 47.

³⁹ **A.g.e.**, s. 47.

⁴⁰ **A.g.e.**, s. 47.

⁴¹ **A.g.e.**, s. 47.

genellikle de siyasi nedenlerle dinle ilişkilendirilen bu tabular yıkılmaya başlamıştır. “XV. ve XVI. yüzyılda, Bruno felsefi, Kopernik de bilimsel düzlemde, dünyanın evrenin merkezi olmadığını söylerken, "altın zincir"i kırdılar ve bir kozmik demokrasi anlayışı geliştirdiler... Evrenin sonsuzluğu, güneş çevresinde dönen bir dünya savları, Universitas içinde Tanrı-kul organik ilişkisini kopardılar ve Orta Çağ astronomi haritalarında Tanrı'ya ayrılan yeri yok ettiler”⁴².

c – Orta Çağın Sonunda Sosyo -Kültürel Yapının Değişmesi

Ortaçağ Skolâstik anlayışının sonunu getiren nedenlerden biri de Haçlı Seferleri olmuştur. Bu dönemde Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu kültürleri karşı karşıya gelmiş ve kültürler kaynaşmıştır⁴³.

Toprağa bağımlı askeri aristokrasi karşısında Kilise ve ruhban sınıfının mücadelesi sürerken başlatılan bu seferler gerçekten de Ruhban sınıfı bakımından istenen hedefine varmış ve askeri aristokrasiye büyük darbe vurmuştur. Soylular, Haçlı maceralarının kendileri için bir ölüm kalım sorunu olduğunu anlamış, ama çok geç kalmışlardır⁴⁴. “Böylece, Tanrı tarafından yaratılan ve merkezi dünya olan bir evrende, eşit ve özgür topluluk üyeleriyle Feodal Hıristiyanlıktan Universitas Hıristiyanlığına geçilebilecekti. Ama 1095'ten 1514'e ya da Hükümdar'ın yazıldığı yılın ertesinde kalkıştan bir geç kalmış Haçlı seferine uzanan süreçte, Universitas Hıristiyanlığı değil, tacirler Hıristiyanlığı oluşur”⁴⁵.

Kilisenin toprağa bağlı askeri soylulara karşı kazandığı bu zafer ironik şekilde merkezi krallıkların ve burjuva kent soyluların gelişmesine imkân sağlamış ve kurmuş olduğu metafiziğe dayalı skolâstik felsefenin ve bu felsefeye dayalı toplum düzeninin de yıkımını hazırlamıştır. “...Hükümdar, feodal güçlerle birlikte şövalye etiğini tarihe gömecek, bir yandan da Kilise'yi, cismani güç iddiasından vazgeçmeye zorlayacaktır. Haçlı seferlerinin ne için yapılmadığını gösteren en iyi örnek, IV Haçlı seferidir”⁴⁶.

Kentlerin gelişim sürecinde özellikle ticaretin çok geliştiği deniz kıyısındaki Kuzey İtalya ve Belçika'daki kentlerde X. yüzyıldan itibaren görülürken değişim yavaş,

⁴² Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 103

⁴³ Işıқтаç, *a.g.e.*, s. 117.

⁴⁴ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 60.

⁴⁵ *A.g.e.*, s. 59.

⁴⁶ Lewis, *Ortadoğu*, s. 59.

yavaş kıtanın iç kesimlerine yayılmıştır. Doğu Avrupa'nın bazı kesimlerinde XV. ve XVI. yüzyıllarda dahi, feodalite devam etmiştir⁴⁷.

Önemin sonunu getiren önemli nedenlerden biri de üretim tarzında görülen değişikliklerdi. Feodal üretim emeğin meta olmadığı üretim tarzıydı. Bu üretimde başlıca üretim aracını da toprak oluşturmaktaydı. Toprak sahibi senyörler ve bu toprağa bağlı olan serfler aynı zamanda hukuki ve siyasi sistemin yani manor sisteminin de temel öğeleriydiler. Ancak tarım ekonomisinin hızla gelişmesiyle üretim çok fazla artarak fazla değer sorunu ortaya çıkmaya başlamıştır. 14. yüzyılda başlayan genel bunalımı servaj sistemine karşı tepkilere neden olmuştur. Bu ise feodalizmden kapitalist sisteme geçiş sürecini başlatmıştır⁴⁸.

Kentlerin gelişmesi ve nüfusu kalabalıklaşan bu bölgelerde ticaretin de artış göstermesi, toplumu zenginleştirerek kişilerin özgürlüğüne kavuşmasını ve özel mülkiyet sahibi olmasını da sağlamıştır. Aksine toprağa bağlı geliri olanlar ile sabit gelirli soylu sınıfların yükselen fiyatlar karşısında fakirleşmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum zaman için de kurulu düzenin sosyal yapısını da değiştirmiştir⁴⁹. Ancak feodal sistemin çözülmesinde ve krallıkların merkezileşerek güçlenmesinin temelinde siyaset ve üretim merkezinin gittikçe taşradan kente kaymasının yanı sıra, gelişen kentlerin yeni hâkimi burjuvaların da ekonomik ve sosyal yaşamda etkinliklerini çoğaltarak yeni toplum düzenini kurmaları da önemli bir etkendi. Burjuvaların geliştiği bölgeler yeni, yeni canlanan nüfusu artan kentlerdi.

Toprak soylusu sınıflar gibi Kilise de zaman içindeki süreçte Tacir sınıfına karşı yaptığı mücadelede yenilgiye uğramıştır. Her alanda eski metafizik düzenin getirdiklerine alternatif olarak yeni dünyevi olanlar yerini almıştır. *“Mesafeler, ölçüler, sayılar gibi, zamanı da yeniden düşünmek tacirin görevi olmuştur. Orta Çağın aydını olan din adamının yerini, pratik kaygılar ardında, kâğıt kalem kullanarak iş yapmak zorunda olan yeni bir aydın tipi, Kilise'nin yerini de bu yeni aydını yetiştirecek olan okul alacaktır.”*⁵⁰.

⁴⁷ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 69.

⁴⁸ Selim Somçağ, **Avrupa Feodalizminin Evrimi**, Bağlam yay., İstanbul, 1994, s. 130-131.

⁴⁹ Göze, **a.g.e.**, s. 74.

⁵⁰ Aktaran, Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 68.

Günlük yaşamdaki önemli değişikliklerin aslında somut göstergelerinin temelinde dini ve felsefi değişim de yer almaktaydı. Kent meydanlarında Kilise çanlarının yerini alan saatler, zamanın ve dolayısıyla, sosyal hayatın laikleşmesinin işaretleri oldukları gibi ‘vakit nakittir’ özdeyişiyle açıklanabilecek laik yaşamdaki zamanın algılanmasındaki farklılaşmayı da göstermekteydi. Değişken Tanrısal zamana göre düzenlenmiş Kilise takvimi ve bu takvime uygun sosyal yapılanma, geleceğe yönelik değişmez bir zamanlamaya ihtiyaç duyan tacire uymamaktadır. Bundan böyle, dünyevi yaşamın da kendisine özgü bir zamanı vardır⁵¹.

Kentlerin güvenli duvarlarının içinde gelişen ticaret başka ihtiyaçları da doğuruyordu. Burjuvalar seyahat, miras ve ticaret gibi özgürlüklere sahip olmak istedikleri gibi kazanç ve mallarına ait hukuki güvence de istemekteydiler. Oysaki servaj sistemi onlara bu hakkı yeterince tanımamaktaydı⁵². Bu dönemde gelişen kentler başka hiçbir pre-kapitalist toplumda olmayan bir dönüşüme neden olmuşlardır. Bu da tacir sınıfının hâkimiyetini sağlarken diğer yandan kır toplumu üzerinde serfliği çözecek etkiler oluşturmuşlardır. Kentlerin bu kadar gelişmesinin temelinde siyasi iktidarın parçalanmış yapısının rolü önemlidir⁵³. Siyasi iktidarın parçalanmamış güçlü bir merkezi yapıda olması durumunda kentlerin bu ölçüde rol oynaması mümkün değildi.

Yine kentlerin serfliğin çözülmesini etkilemesi sonucunda köylü ayaklanmaları oluşmasına yol açmıştır. Özellikle köylü ayaklanmalarının en güçlü geliştiği bölgelerin nüfus yoğunluğunun en çok olduğu kent merkezlerinin yakınlarında olması da tesadüfi değildi. Avrupa’da Brugge çevresindeki Vlaanderen, Londra merkezli güneybatı İngiltere, Paris merkezli Kuzey Fransa ve Barcelona merkezli Katalonya ve güneybatı Almanya bölgeleri kır-kent ilişkisinin en çok geliştiği alanlar olmasının yanı sıra başlıca ayaklanma bölgeleri olmuştu⁵⁴. Bu gelişim sürecinde meta ekonomisinin kıra nüfuz etmesinin başlıca etkisi olmuştur. Köylü ayaklanmalarının bir diğer özelliği de zengin köylülerin ayaklanmaların liderliğini üstlenerek itici gücü oluşturması da iktisadi gelişme düzeyiyle aristokrat sınıfa karşı mücadelenin gelişmesi arasındaki doru

⁵¹ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 68-69.

⁵² Göze, **a.g.e.**, s. 75.

⁵³ Somçağ, **a.g.e.**, s. 126.

⁵⁴ **A.g.e.**, s. 124-125.

bağıntıdır⁵⁵. Bu şekilde iktisadi gelişmişliği artması geçerli hukuki ve siyasi yapıyı sarsmaya başlamıştır.

Tacirler dünyevi işleri, ticari etkinlikleri, Tanrı'nın karışmadığı bir alanda sürdürmek istemekteydiler. Ticari anlayışları sıkı kurallarla donanmış bir inanca uygun değildi. Her ne kadar din karşıtı olmasalar da Laikleşme ile tanımlanacak kavramla Dünyevi ilişkilerini Tanrı'nın yönlendirmediği, onun yerini alacak olan yeni yasalara ve bu yasaları uygulayacak yeni bir laik devlete ihtiyaç duyulmuştur⁵⁶. Bu ihtiyaç uzun bir süreçte de olsa modern laik dünyevi devleti ve organlarını yaratmıştır.

Adalet ve hukuk konusunda da Tacirler laik bir yapı istemekteydiler; yeni gelişen sosyal düzenin ihtiyaçları doğrultusunda, yeni hukuki düzenlemelerin yanında, feodal adaleti sağlamaya yönelik yöntemlere karşı çıkmışlardır: *“Düello bunlardan biridir. Bir kez ve her zaman için belirlenmiş düzende, ilahi adaletin haksız olanı gösterdiği yöntem... Tacir eski hukuk sistemine karşı çıkarken, Tanrının el atmadığı bir dünyevi düzenin savunuculuğunu yapmakta, bir dünyevi adalet istemektedir. Artık tanrısal adalet Öteki Dünya'da gerçekleşecektir. Bu dünyadaysa, adalet, baştan sona dünyevi bir şeyin (ya da bir kurgunun) Mülkün temeli olacaktır”*⁵⁷.

Ortaçağların sonunda kentlerin gelişmesi ve büyümesi sonucunda ve ticaret kapitalizminin bütün olanaklarını kullanıma açılmasıyla, bankacılık, bono, sermaye birikimi ve büyük ticari şirketlerin doğmuştur. Avrupa'da ticari birikimleri elinde tutan, Ekonomik gücü elinde bulunduran güçlü bir Burjuva sınıfı oluştu. Burjuva sınıfının salt ekonomik gücü değil, aynı zamanda entelektüel gelişimi de sağlamıştı. Gerek sosyal bilimler, gerekse müspet bilimlerde yapılan birikimleri gelecek kuşaklara aktarmaları, Rönesans ve Reform'un gerçekleşmesinde büyük katkısı olmuştur⁵⁸.

Bu sınıfın gücü ve etkinliği toplum yaşamında her geçen gün daha da fazla yer almasını sağlamıştı. Yeni sınıfın ihtiyaçları ve görüşleri önceki dönemin aksine evrenin merkezine “ilahi” kutsal olanı değil de “dünyevi” bireyi oturtmuştur. Sanattan politikaya her alanda artık bambaşka bir dünya vardı Avrupa'da.

⁵⁵ Somçağ, a.g.e., s. 125.

⁵⁶ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 68.

⁵⁷ A.g.e., s. 68.

⁵⁸ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I*, Ercan Kitabevi, 7.Baskı, İzmir, 2000, s. 10.

2 – Avrupa’da Rönesans

Rönesans’ı kısaca tanımlamak gerekirse “*Rönesans, Ortaçağ’ı sona erdiren bilimsel, sanatsal, felsefi uyanma dönemidir*”⁵⁹.

Rönesans Avrupa’da toprağa bağlı kırsal temelli feodalitenin çöküşünü ve yeni bir kent sosyal düzeninin kuruluşunu ve felsefesini de yansıtır. XV. Yüzyılda ortaya çıksa da kökleri XII. yüzyıla dayanan siyasi toplumsal ve felsefi dönüşüme dayanır. İlk olarak İtalya’da başlamıştır⁶⁰. İtalya o dönemde denizci veya ticari kent devletleri siyasi birlikten uzak bir haldeydi. Ancak bu kent devletleri özerk ve bağımsız yapıları sayesinde kısa zamanda zenginleştiği gibi bilim ve sanatın gelişmesini sağlayan burjuva toplumunun da iktidara gelebildiği yerler olmuştur.

XIV. yüzyılın sonlarında başlayan Rönesans ile birlikte İtalya tüccar kent kültürünün de etkisiyle ortaçağın skolâstik düşünce sisteminden uzaklaşmış akla dayanan düşünce sistemi yerini almıştır⁶¹.

XV. yüzyıldan itibaren gelişen ticari ilişkilere de doğru orantılı olarak iktisadi sistemler de değişmiş merkantilizm bu çağda doğmuştur. Kıymetli madenleri ve servet birikimi yaygınlaşmış para ticareti yapan kurumlar oluşmuştur⁶². Dünyevileşme felsefesinin de etkisiyle servet birikimi yeni düzenin kurucuları kent soylularınca da benimsenmiştir.

Ancak bu dönemde Batı dünyasına karşılık Doğuda, Hıristiyanlık ile İslâmîliğin sürekli olarak temaslarına ve Suriye’den İspanya’ya kadar sayısız savaşta karşılaşmalarına rağmen, Rönesans ve Reformasyon gibi ilk Avrupalı hareketler Müslüman uluslar arasında hiç bir yankı uyandırmamıştır⁶³. O çağlarda Avrupa’ya yayılmakta olan Osmanlı devletinin de etkisiyle çağlar boyu üstün olan İslam uygarlığı Batı uygarlığındaki gelişmeleri küçümseyerek bakmıştır.

Rönesansın ayırıcı özelliği hümanizm akımıdır. Hümanizm insanın özünü ve evrendeki yerini araştıran felsefi bir akımdır. Ortaçağ metafizik felsefesinin yerine

⁵⁹ Işıktaç, **a.g.e.**, s. 130.

⁶⁰ **A.g.e.**, s. 130-131.

⁶¹ Göze, **a.g.e.**, s. 99.

⁶² Erol Zeytinoğlu, **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler**, Mim yay., 2.Baskı, İstanbul, 1996, s. 35.

⁶³ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 41.

bireyci dünya görüşüne bırakmıştır. İnanan insan yerine sorgulayan insanı esas alır. Dualizm ve septisizm hümanizmin özellikleridir⁶⁴.

*“Hümanistlerin insanlık ideali, kuşkusuz, Hıristiyanlıkla yoğrulmuş bir idealdi, ama bu ideal, dünyevi var oluşun yeni gereklerine uyarlanmıştı. O nedenle, çileciliğe, geleneksel ilahiyata, skolâstik ahlâka saldırıyorlardı”*⁶⁵.

3 – XVI. Yüzyıl Avrupa’sı ve Reform

Bu yüzyılda Rönesans’ın etkilerini iyice hisseden Avrupa hızlı bir değişim sürecine girmiştir. Yeni kıtanın zenginliklerine kavuşmakla bir yandan sosyo-ekonomik değişiklikler oluşurken gittikçe gelişen kentli sınıfın ihtiyaçlarına uygun Katoliklikten farklı yeni bir mezhep arayışı Reform hareketlerine yol açmıştır.

Gemicilikte ileri giden devletler Akdeniz’de bir yandan Türklerin genişlemesine karşı tutunmaya çalışırken diğer yandan da yeni tekniklerin de yardımıyla yeni ticaret ve sömürge alanlarını aramaya başlamışlardır.

Bu dönemin başlangıcında Güney Avrupa-İspanya, İtalya ve Portekiz anılan gelişmelerde daha etkin rol oynamıştır. XVI. yüzyılı Güney Avrupalılar için altın çağ olmuştur.

Özellikle Portekiz bir yandan batı Afrika ve Güney Amerika’da yeni ve zengin sömürgelere kavuşurken diğer yandan Hint Okyanusunda ve Güney Asya’da ticaret yollarını hâkim olurken Osmanlı imparatorluğuna karşı önemli deniz zaferleri kazanıyordu⁶⁶. Politik üstünlüğün kaynağı, denizlere hâkim olmaktan geçiyordu. Bunu fark eden Kuzey Avrupalılar XVI. yüzyılın sonlarına doğru dünya denizciliği ve ticaretinde Portekizlilerle mücadele etmeye başladılar. *“XVII. Yüzyılda başta Hollandalılar olmak üzere, İngiliz ve Fransızlar hem doğuda ve hem de batıdaki ticarete ağırlığı bulunan Portekizlileri Hollandalıları sistematik bir şekilde tasfiye etmeyi başardılar”*⁶⁷.

Yine Amerika kıtasını keşfeden ve sömürgeleştiren İspanya’da XVI. yüzyıl başlangıcından XVII. yüzyıl ortalarına uzanan yaklaşık yüz elli yıllık dönem boyunca

⁶⁴ Işıқтаç, a.g.e., s. 131.

⁶⁵ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 83.

⁶⁶ Mehmet Bulut, *“Merkez, Akdeniz’den Atlantik’e Kayarken Avrupalılar ve Osmanlılar”*, **Doğu Batı Dergisi**, XXXIV, Doğu Batı yay., Ankara, 2006, s. 224.

⁶⁷ A.g.m., s. 225.

yeniçağın kapısını açan devletlerin başında gelmekteydi. İspanyol uygarlığının, felsefe, edebiyat, sanat, dini düşünce alanlarında görkemli bir çıkış yaptığı dönemdir⁶⁸. Hatta Kutsal Papa bile dünyayı Portekiz ve İspanya arasında nasıl paylaşacaklarına ilişkin sınırları bile çizmişti. “*Ancak, bu iddialı girişim, fethedilen dünyaya da, İspanya'ya da pahalıya mal olarak gerçekleşecek, en azından bir kıta yok olurken, o dünyayı keşfeden ülke de; "Altın Çağ" diye adlandıracağı yüz elli yılın sonunda, uluslararası siyasetin belirleyicisi olmaktan çıkacaktır*”⁶⁹.

Bu sayede kısa zamanda Okyanus aşırı bölgelere hâkim olunmuş ya ticaret ya da sömürgeler yolu ile ve büyük ticari organizasyonların kurulmasıyla Avrupa yeni zenginliklerle karşılaşmıştır. Avrupa'nın bu gelişme ve genişlemesine karşı çıkabilecek her türlü engeli ortadan kaldırma konusunda gösterdiği başarı ve kapitalist anlayışla, dünya ekonomisi ve ticareti, bambaşka bir sürece girmiştir⁷⁰.

Ekonomik ve sosyal Avrupa'da hızlı bir değişimin yaşandığı bu yüzyılda eski sınıflar olan Kilise ve aristokratlar hızla yıpranmaya ve dayandıkları kurum ve felsefi temeller de çökertilmeye başlamıştır. Bunlardan en önemlisi de Reform Hareketidir. Reform kısaca Tanrı ile kul arasındaki aracılardan kaldırılması ve kulun Tanrı ile olan ilişkilerini kendisinin düzenlemesini öngören bir anlayıştı⁷¹. Her ne kadar Kilise ve rahipler sınıfının aşırı suiistimalleri bunda etken olduysa da asıl amaç Dünyevi iktidarın rakibi olan Kilise ve dinsel yapıların çökertilerek kulu yeni tanrısı Modern dünyevi devlet karşısında kendine bağlamak ve devlet-birey ilişkisinde hiçbir feodal gücü kabul etmemektir.

Reform hareketinin önemli kişilerinden olan Martin Luther İncil'i Almanca'ya çevirmiş ve kurtuluş doktrini adını verdiği düşüncelerinin gerçekleşmesi için kendi kilisesini kurmuş ve herkesin kutsal kitapları kendisine göre okuyup anlaması gerektiğini ileri sürmüştür. Luther'in her ne kadar reformist olduğu söylene de muhafazakâr ve tutucu yanları da bulunmaktadır⁷².

⁶⁸ Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, s. 23.

⁶⁹ **A.g.e.**, s. 25.

⁷⁰ Bulut, **a.g.m.**, s. 224.

⁷¹ Hamit Emrah Beriş, “*Moderniteden Postmoderniteye*”, **Siyaset**, Lotus yay., 4. Baskı, Ankara, 2006, s. 487.

⁷² Zeytinoğlu, **a.g.e.**, s. 45-46.

Reformun önemli kişilerinden olan Jean Calvin ilahi kanunun tek kaynağını İncil’de görerek hiçbir aracı kabul etmemiştir. Calvin Max Weber’e göre kapitalist sistemin doğuşunda önemli rol oynamıştır. Gerçekten de Calvin dünyadan elini eteğini çeken Katolik inancın aksine daha dünyevi ülkeler olan servet tasarrufu çalışkanlık disiplin gibi prensiplere önem vermiştir⁷³.

Portekizci denizcilerin Coğrafi keşiflerden yaklaşık 100 yıl önce batı Afrika kıyılarını dolaşarak ve denizcilikteki ilerlemeleri sayesinde Coğrafi keşiflere öncü oldukları gibi, İspanyol düşünürler de çağının ötesinde düşünce alanındaki çalışmalarla Aydınlanma çağının öncüleri olmuşlardır. *“Keyfi mutlakçılığa karşı, meşru rejim kaygıları, sosyal sözleşme ilkeleri, zorbalara karşı direnme hakkı, modern kamu hukukunun kurucuları olan İspanyol Altın Çağ düşünürleri tarafından devreye sokulacak ve liberalizmin tohumları atılmaya başlanacaktır”*⁷⁴.

*“Katoliklikle Protestanlık arasındaki büyük bölünmenin gerçekleştiği, ilk ulus devletlerin (İspanya, İngiltere, Fransa) ortaya çıktığı, Yeni Dünya’nın yeni bir kozmolojiyle birlikte keşfedildiği dönemde...”*⁷⁵ Avrupa uygarlığı dünyaya hükmetmeye başlıyordu.

Yeni ticaret yolları sayesinde ticaretin başka yollara kaydırılması İslam ülkelerine çok büyük bir darbe olmuştur. Bunun yanında Batı Avrupa’daki teknolojik, mali ve ticari ilerlemelerin de yardımıyla Batılı tüccarlar, Akdeniz’e ve Ortadoğu pazarlarına hâkim oluyorlardı. Osmanlı İmparatorluğunun birlik ve istikrarı bu pazarlara kolaylıkla erişmelerine imkân sağlamıştır. Osmanlı ordularının karaya ve denizlere hükmettiği bu kudretli döneminde dahi kapitülasyon ve ayrıcalıklar sayesinde Avrupalı tüccar sakin ve sessiz şekilde bütün pazarları ele geçirmekteydi⁷⁶. Buna karşın gücü yalnızca siyasal ve askeri egemenlikten ibaret sayan geleneksel yapıdaki bu muhteşem devlet dahi gelişmelere ya önlem alamamış veya aldığı önlemler yetersiz kalmıştır. Bunun altında yatan ana neden ise Osmanlı devletini Ortaçağlarda kalmış zihniyeti ve idari yapısında yatmaktaydı, zaten kısa zaman sonra bu idari yapının ne kadar zaafiyet

⁷³ Zeytinoğlu, a.g.e., s. 46-47.

⁷⁴ Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, s. 31.

⁷⁵ A.g.e., s. 32.

⁷⁶ Lewis, **Ortadoğu**, s. 140.

içinde olduğu Celali isyanlarında da görülecekti. İspanya gibi o da tarihe gömülmeye mahkumdu.

Bu dönemde İslam dünyası ile ticaret yollarını ele geçirmiş, gittikçe zenginleşen ve bilimde ilerleyen Hıristiyan Avrupa arasındaki fark giderek açılmaktaysa da bu gerileme Osmanlı askeri gücü sayesinde Hıristiyanların da Müslümanların da henüz gözlerinden saklanmaktaydı⁷⁷.

“Lutherci hareketin patlak verdiği Kuzey Avrupa'nın kendine Özgü koşullarıydı. O dönemde, bölgede ağırlığını koruyan feodal ilişkiler, merkezi bir gücün yokluğu, Lutherci hareketin, sosyal isteklerle patlayan köylü savaşlarına ve anabaptizme dönüşmesine yol açtı: Başlangıçta salt Katolik Kilise'nin yeniden düzenlenmesine yönelik mücadelesinin kendi iradesi dışında kazandığı bu popüler nitelik, Luther'i, Reform'unu koruma kaygısıyla, bölgedeki çıkarları Papalığa karşı olan güç odaklarının kanatları altına sığınmaya itti”⁷⁸.

XVI. yüzyılda Avrupa teknik gelişmelerin yanı sıra bu gelişmelerinde açmış olduğu ufukla düşünce ve felsefe alanında büyük değişimlere ve atılımlara sahne olur. Her ne kadar bu hareketler Luther ve Calvin ile sembolleşse de Luther ve Calvin, insan aklının her türlü doğru çözümü bulma yeteneğini kesinlikle reddederken, İspanyol düşünürler, doğru çözümü insan aklında, hatta Hıristiyan olmayan akılda, Aristoteles'te, Cıçero'da, Romalı hukukçularda arayarak, hukukun tabii kaynaklarını yeniden gözden geçirirler⁷⁹.

Genellikle Avrupa'nın modernleşme süreci Rönesans'ın ardından Reform hareketlerinin merkezleri olan İngiltere, Almanya ve Fransa'nın yeniçağa girişteki asıl rolünden bahsedilmektedir. *“Oysa laik modern devleti, Katolik Dünya İmparatorluğu hedefi ardında, dünyanın dört köşesine taşıyarak bir sömürgeleştirme ağı içinde en basit toplumdan en gelişmiş imparatorluklara kadar farklı devletsiz toplum tipleri karşısına koyarak, Batılı-Öteki ilk ikilemini kuran düşünce İspanyol düşüncesidir”⁸⁰.* Bu itibarla yeniçağın kapısını açan devlet kabul edilenin aksine İspanya olmuştur.

⁷⁷ Lewis, **Ortadoğu**, s. 91.

⁷⁸ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 83.

⁷⁹ Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, s. 30.

⁸⁰ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 77.

Luther ve Calvin'ın kuramları, kaba mutlakıyetçiliği içeren kuramlardır. Paulusçu tam itaat anlayış temelindeki, dünyevi otoritenin günahkârların cezalandırılması için Tanrı tarafından kurulduğunu, doğal olarak da Tanrısal güce dayandığı varsayılan dünyevi iktidarı sınırlayabilecek hiçbir ilke bulunmadığını savunan bu kuramlarda, hükümdarın mutlak gücüne karşı hiçbir siyasi, hukuki ilke yoktur⁸¹.

Reform hareketine karşı Katolikler, tabii olan her şeyi Tanrı'yı dünyevi alandan tümüyle uzaklaştırıp dünyevi yöneticinin ellerine terk eden pozitivist anlayışa karşı, Papalık yanında Karşı Reform çabası içinde, insanoğlunu yeni bir tabii hakka kavuşturmaya çalışmışlardır⁸².

Oysaki kralı Papa karşısında sınırlandırmak isteyen Cizvit tarikatına bağlı düşünürler, Fikir babalığını "her türlü güç, halk aracılığıyla, Tanrı'dan gelir" diyen Aquinolu Thomas'ın yaptığı bu kurama göre, kral gücü doğrudan Tanrı'dan değil, bir tür sözleşmeyle, halk aracılığıyla Tanrı'dan aldığı iddiasında bulunmaktaydılar. Böylece, iktidar olma gücünün belirli bir delegasyon tarafından verilmesi şartına bağlandığı gibi mutlak egemenliği de sarsılan krala da belli oranda sorumluluk yükleniyordu⁸³.

Reformdan farklı olarak Otoritenin Tanrı'dan geldiği kabul edilse de bu cezalandırmak için değil, tabii düzen gereği olduğu kabul edilmektedir. Bu tabii düzenin ardında, otorite halka verilir ve ancak halk aracılığıyla da yöneticilerin iktidarı kullanılabilir gibi çok daha ilerici bir savı⁸⁴ temsil eden Cizvitler gelecekteki milli egemenlik kuramının da temelini atmaktaydılar.

4 – Aydınlanma

On altıncı yüzyıldan itibaren Avrupa'da başlayan seri gelişmeler sonucunda ticaret ve paranın dolaşımının eskisine oranla hızla artması insanları ihtiyaçlarından çok daha fazla mal ve sermaye birikimine olanak sağlamıştır. Mülkiyet, seyahat ve ticaret gibi ve temel hürriyetlere sahip olan kentli sınıflar eğitim ve sanata karşı ilgi duymuşlardır. *"Bu modern yaklaşım hep akla duyulan güvenden hareket etmektedir.*

⁸¹ Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, s. 31.

⁸² Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 85.

⁸³ **A.g.e.**, s. 79.

⁸⁴ Akal, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, s. 31.

Böylece hem hukukta, hem siyasal düşüncede hem de felsefede, doğalcılıkla, bireyciliğin birbirinden farklılaştığı bir yol ayrımına gelinmiştir”⁸⁵.

Bu farklılaşmanın oluşturduğu topluluklar arasında 16. ve 17. y.y.’larda, gerek din gerekse sınıf savaşları ve arkasından üstünlük mücadeleleriyle geçmesine karşın Rönesans, Hümanizma ve Reform etkisini gösterdi. Önceki yüzyıllardaki düşünce alanındaki bu ilerlemeler 18. y.y.’da, Aydınlanma Çağı’nı hazırlamıştır⁸⁶.

XVII. yy. Avrupa’sı Protestanlarla Katolikliğin, Burjuvazi liderliğindeki halkla Kilise önderliğindeki aristokrasinin hesaplaştığı kanlı bir yüzyıl olmuştur⁸⁷. Bu yüzyıldaki otuz yıl savaşları din ve mezhep temelindeki çatışmalar olup Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğunun da sonunu hazırlamıştır. Feodal bir yapıyı temsil eden bu İmparatorluğun dağılması da kaçınılmazdı. Merkezi Krallıklar olan İngiltere ve Fransa gibi merkezi mutlak monarşilere dönüşemediğinden feodal devletçikler kısa zamanda din temelindeki bir iç savaşa neden olarak kendi bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

İspanya ve Portekiz gibi devletler ise Protestanlık yayılmasından daha fazla içe kapanarak ve kapalı toplumlar haline gelerek tepki göstermişlerdir. Yeniliğe kapalı kalan bu devletler kültürel geriliğin yanında kısa bir müddet sonra siyasi olarak da gerilemişlerdir. Yeniçağın kapısını açmasına karşın gerileyen İspanya gittikçe feodalleşmiş yeniçağa sırtını dönen düşünce anlayışıyla Amerika kıtasındaki sömürge toprakları feodal yapıları nedeniyle zamanla bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak onlarda kuzey Amerika sömürgeler gibi hiçbir zaman modern devlet yapısına kavuşamamışlar anavatanlarının kaderini paylaşmışlardır.

Bu çağda Avrupa’yı yeni ticari ve politik gelişme yollarına girmeye zorlayan 16. yüzyılın büyük askeri tehdidi, iç sorunlarının yumağında gittikçe feodalleşen ortaçağda kalmış bir Osmanlı imparatorluğu artık bir yeni çağın Avrupa devletleri için motivasyon oluşturmuyordu⁸⁸. Aksine mücadele Avrupalı sömürgeci devletlerin kendi arasında geçmekteydi. Dünyanın geri kalanı ise bu devletlerin nüfuz sahaları halini almıştı.

⁸⁵ Işıқтаç, **a.g.e.**, s. 162.

⁸⁶ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, s. 10.

⁸⁷ Işıқтаç, **a.g.e.**, s. 134.

⁸⁸ Lewis, **Ortadoğu**, s. 96.

Bireycilik alanında asıl değişim bu çağda başlamıştır. Keşif ve icatlarla bireylerin ufku genişlemiştir. Yıkılan önyargı ve tabuların yerini özgürleşen düşüncenin sorgulanması olan şüphecilik düşüncedeki ilerlemenin motoru olmuştur. Bilgeliğın yerini bilgi ve bilim almıştır⁸⁹.

18. yüzyılın başlarında Avrupa'da ortaya çıkan aydınlanma, her tür düşünce alanında akli esas almıştır. Ortaçağlarda kilisenin statik dogmalara dayanan felsefesine karşın aklın her meselenin çözümünü sağlayabileceği düşüncesi reformcu görüşlerin gelişmesine yol açmıştır⁹⁰. Descartes ve Bacon başta olmak üzere dönemin önemli bilim adamları yeniçağ düşüncesini salt Ortaçağ düşüncesinin reddi olmaktan çıkararak bilimsel temellerini atmışlardır⁹¹. Aklın ve aydınların çok fazla öne çıkarılması halkın geri plana itilmesine yol açmıştır. Egemenlerin halkın istek ve ihtiyaçlarını dikkate almaksızın reformlara girişmeleri 'aydın despotizmi' kavramının da doğmasına neden olmuştur⁹².

Her şeyi Sorgulamayı başaran bilim adamları belki sonunda siyasi iktidarı da sorguluyorlardı. *“Voltaire (Volter), ise eserlerinde krallığa hücum ederek, vicdan ve fikir hürriyetini savunmuş, krallığın İlahî menşeli olmadığını göstermeye çalışmıştır. Bu aydınların hepsi ihtilâli görmeden ölmüşler ve eserlerinde de ihtilâl telkininde bulunmamışlardı. Ancak, yazdıkları, mevcut düzenin doğru ve adil olmadığını, mevcut düzenden daha iyi bir toplumsal düzenin kurulabileceğini göstermiştir”*⁹³.

İnsanın ve aklının özgürleşmesiyle gittikçe artan şekilde bilime ve öğrenmeye merak artmıştır. Fransız devriminin bir adının da Ansiklopedist devrim denmesinin ardında yatan neden de bu yüzdendir. Sorgulayan ve öğrenen sınıflar kısa zamanda siyasal haklarını da talep etmeye ve egemen iktidarın egemenlik hakkını sorgulamaya başlamıştır. Sonuçta önce İngiltere'de ve daha sonra Fransız Devrimine giden süreçte ulus-devlet devriminin düşünce altyapısı bu dönemde hazırdır.

Akıl ve bilim alanında Aydınlanma çağının açmış olduğu yolda özgür akla sahip insan Kilise'nin zincirlerini kırmış şimdi de burjuva sınıfının da etkisiyle baştaki monark'ı sorgulamaya başlamıştır. Özellikle siyasi başkaldırıların modern devletin

⁸⁹ Işıktaç, a.g.e., s. 135.

⁹⁰ Derviş Kılınçkaya v.d., *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, 2004, s. 82.

⁹¹ Işıktaç, a.g.e., s. 135.

⁹² Beriş, a.g.m., s. 488.

⁹³ Kılınçkaya, a.g.e., s. 83.

başarıyla gerçekleştiği merkezi devletler olan İngiltere ve Fransa'da olması, devletin son derece etkin şekilde uyguladığı mutlak iktidarına karşı duyulan tepkinin de nedenini açıklamaktaydı. *“Hürriyet fikrinin doğuşu ise tabiatıyla, mevcut mutlakıyetçi rejimlere karşı başkaldırıya yol açmıştır. Aydınlanma döneminin hürriyetçi akımı, sadece Fransa'da değil, Avrupa'nın hemen, hemen her tarafında önemli tesirler bırakmıştır”*⁹⁴. “Kılıçla yaşayan kılıçla ölür” özdeyişindeki gibi mutlak egemenlik anlayışı temelindeki iktidarların keyfiliği kısa zamanda karşıt bir tepkiyi de doğurmakta gecikmemiştir. Özellikle toplumları yeniçağın nimetlerinden en fazla yararlanarak gelişen bu halkların burjuva ve orta sınıflarının böylesine keyfi bir mutlaklığa tepkileri de son derece sert olmuştur.

Buna karşıt olarak geri kalmış feodal yapıları içeren devletlerde feodal yapı kendi içinde çelişkisini yaşar şekilde mutlak egemen iktidara izin vermemiş ancak iktidar boşluğunun veya çatışmasının oluşturduğu bölgesel özerk iktidarlar hükmetmiştir. Feodal geleneksel yapı olumsuz şekilde halkları mutlak olmayan keyfi yönetimiyle tahrik etmediği gibi tahrik ettiği zaman bile kendi çözümünü üretmiştir.

Bunun yanında bu halkların geri kalmışlığı zaten Modern Bir'lere göre çok da baskıcı olmayan geleneksel iktidarların sorgulanmasının da önüne geçmiştir.

B – MODERN DEVLETTEN ULUS DEVLETE

Kralla özdeşleşen mutlak devlet gücü artık egemenliği asıl sahiplerine yani ulusa vermeye hazırdır. Gelişmiş orta sınıflar mutlak iktidar sahibi olan egemenin mutlaklığının yanı sıra kim olması gerektiğini de sorgulamaktaydılar.

Kim olduğunun sorgulanması totaliter yapının muhafaza edilmesine karşın kişilere dayanan monarşilerden anayasalı rejimlere geçişi ve doğal olarak da egemen sınıf burjuvaların iktidarına neden olacak eşitlik, halk egemenliği, ulus-devlet kuramlarının doğmasına yol açacaktır.

Egemen iktidarın egemenliğinin mutlaklığının ve keyfiliğinin önlenmesi kaygısı ise devletin mutlaklığının tartışmaya açılarak totaliter anlayıştan, modern devlet yapısının mutlaklığını taşıyacak şekilde liberalizme uzanan bir devlet sistemini, yine kuvvetler birliğinden, egemenliğin bütünlüğünü sarsmayacak şekilde anayasal kuvvetler

⁹⁴ Kılınçkaya v.d., a.g.e., s. 82.

ayrılığı sistemine geçişi ve laik pozitivist hukuk düşünce sisteminden yine laik anlamda olan doğal hukuk anlayışını getirmiştir.

Görüleceği üzere bu hareketin temel dinamiği tepkisel olup mutlak modern devletlerdeki keyfi uygulamalar tahrik edici unsur olmuştur. Özellikle yeniçağın kurumlarını başarılı şekilde uygulayan ve modern devlet organizasyonu ile siyasal ve ekonomik olarak da gittikçe güçlenen İngiltere’de sağlıklı bir demokratik süreç yaşansa da iç savaştan kendini kurtaramamıştır. Buna karşın ağır da olsa devlet iktidarı ve toplumun demokratikleşmesi çelişkisini kuvvetli ve adaletli yargı sistemiyle aşmayı başarmış ve dünya uluslarına ulus-devlet sisteminde ilham kaynağı olmuştur.

Bu uluslardan ilki de Fransa’dır. Mutlak monarşi ile yönetilen bu ülkede 18. y.y.’da İngiltere’deki yetkileri sınırlı monarşi ve dini müsamaha Fransız filozoflarını etkiledi. *“Fakat asıl önemli dış etki Okyanus’un öteki yakasından, Amerika’dan geldi. İngiltere’ye karşı bağımsızlık savaşı veren Amerikan ihtilâlcileri 1776 yılında yayınladıkları bağımsızlık Bildirisiyle, siyasal ve sosyal düzenin ve bu düzen içerisinde bireyin haklarını belirtiyordu. Demokrasi ve insan hakları ortaya konuluyordu”*⁹⁵.

1-İngiltere’deki Gelişmeler

İngiltere bir ada üzerinde olmak yönüyle Avrupa’dan ayrı ancak Avrupa’nın bu kültür sahasına dâhildi. Devlet olarak Roma’nın karşısında, ama kültür olarak yanında idi⁹⁶. Tarih boyunca birçok istilaya uğramış gelen istilacıların zamanla yerli halkla kaynaştığı çok farklı bir kültüre sahip olmuşlardı.

Gerek ada ülkesi olması gerekse istilaya açık bir ülke olması İngilizlerin denizcilik alanında ilerlemelerine yol açmıştır. Bir kara ordusu olarak hiçbir özelliği olmayan bu ülke komşuları İspanya ve Portekiz’in açtığı sömürgeleşme yolunda kısa zamanda ilerlemiş ve onları alt etmeyi başarmıştır. Bunun yanında en güçlü olduğu Napolyon savaşları döneminde dahi daima bir istila tehdidinde bulunduğu için Avrupa ve dünya siyasetinde ittifaklar aramış ve uluslar arası siyasette de başarılı bir ulus olmuştur.

Montesquieu’nun İngilizler için demiş olduğu bu tanım gelecekte bu ulusun yaptıkları ünlü düşünürün ne kadar haklı olduğunu ortaya koymaktadır: *“Bütün*

⁹⁵ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, s. 11.

⁹⁶ Umur, **a.g.e.**, s. 76.

dünyadaki insanlar içinde, şu üç bakımdan en ileri durumdadırlar: dindarlıkta, ticaretle ve özgürlükte"⁹⁷. Gerçekten de İngilizler gösteriş için değil gerçekten ne kadar samimi olduklarını başardıkları Reformasyon hareketinde de görülmektedir. İlber Ortaylı'ya göre de; çağdaş demokrasinin temeli Kıta Avrupa'sından farklı olarak Anglo-Sakson kültürün barbarik meşveret geleneğine dayanmaktadır. Buna benzer bir gelenek İslam toplumlarında olsa da çok az bir uygulama alanı bulmuş bu olgu, teoride kalmıştır⁹⁸.

Yine ticaretle de dünya ticaret yollarını güçlü donanmasının da yardımıyla ele geçirmişler ve menfaatlerini korumakta son derece hassas davranmışlardır. Yine demokrasi deneyimini yakın çağlarda başaran, anayasalı rejime ilk geçen ulustur. Keza önce Avrupa'ya daha sonra ise dünyaya bu sistemi ithal eden de yine İngiltere olmuştur.

Dünya ticaretinin önemli bir kısmı güney Asya'da bulunmaktaydı. Portekizliler buraya vardıklarında bölgede Osmanlı İmparatorluğu, Mısır, İran ve Hindistan'ın Müslüman hükümdarlarıydı. Ancak denizcilikte ve bilimde geri olan bu devletler kendilerini durdurmakta başarısız oldular. Bundan sonra Portekizlilerden başka Batı Avrupa'nın çok daha güçlü olan diğer denizci ulusları, İspanyollar, Fransızlar, Hollandalılar ve İngilizler geldiler. Bunlar aralarında başta İngiltere olmak üzere Batı uygarlığının Afrika ve Güney Asya'da kurdukları hâkimiyet bir daha da kaldırılamadı⁹⁹.

Ticaret dengeler kadar önemli bir unsur da ekonomik kültürde giderek artan farklılık olmuştur. Modern devlet devrimini başaran Avrupalı uluslar çok daha gelişmiş bürokratik yapısıyla başarılı üretici-güdümlü ekonomiler ve merkantilist politikalar gütmüşlerdir. Bu modern devletler ticaret şirketlerini koruyup ekonomik enerjilerini yoğunlaştırmaya yönelmişlerdi. Bundan dolayı Batı Avrupalılar Hindistan ve Endonezya'ya sadece tüccarlar değil, yöneticiler olarak yerleşirken aralarında da amansız bir hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır¹⁰⁰. 18.yüzyılın ortasında İngiltere ve Fransa arasındaki 7 yıl savaşlarında savaşı kaybeden Fransa Kanada ve Hindistan'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Buna karşın geri kalmış Asya devletleri devasa devletlerine karşın geleneksel yapılarıyla bu ileri gelişmiş bürokratik devletlere karşı hiçbir şey

⁹⁷ Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Zeynep Gürata, Ayraç yay., Ankara, 1997, s. 41.

⁹⁸ İlber Ortaylı, "*Devlete Nasıl Bakmalı*", **Doğu Batı Dergisi**, I, Doğu Batı yay., 5. Baskı, Ankara, 2004, s. 13.

⁹⁹ Lewis, **Ortadoğu**, s. 220.

¹⁰⁰ **A.g.e.**, s. 95.

yapamadığı gibi merkezi gibi görünse de feodal ve bölünmüş egemenli anlayışı nedeniyle kendi içinde dahi Bir olanın egemen iktidarı sağlanamamış ağır, ağır yutulmuşlardır. Bir Olanın anlamını kavradıktan sonradır ki karşı koymuşlar ve bağımsızlıklarını kazanabilmişlerdir.

Tarihi olarak İngiliz Kamu Hukukunu üç döneme ayrılmaktadır: Birinci dönem olan XI. ile XVII. yüzyıllar arasındaki dönem boyunca, feodal nitelikli kralın iktidarının sınırlanması çabaları dikkati çeker. İkinci dönemde, XVII. ve XVIII. yüzyılları kapsayan bu dönemde parlamenter rejim siyasal kurumları ve kurallarıyla kurulmuştur. Modern devletten ulus-devlete geçiş başarılıdır. Üçüncü dönem olan XIX. ve XX. yüzyıllarda ise parlamenter rejim oturmuştur. Dünyaya ihraç edilme safhasına geçilmiştir. Belli bir azınlığın tekelindeki siyasal demokrasi genelleşerek topluma yayılma yolundadır¹⁰¹.

Özellikle ikinci dönemde İngiltere önemli çalkantıların yaşandığı ama bir o kadar da gelişmenin yaşandığı yüzyıllar olmuştur. İngiltere iç savaşı tarihe damgasını vurmuş önemli bir olaydır.

Bu savaşın öncesinde daha Kral I. Charles zamanında (1625-1649) kral ile Parlamento arasındaki mücadele, 1628 de kralın Parlamantonun isteklerini belirleyen "Dilekçe"yi kabul etmesiyle sonuçlanır. "*Kralın kabul ettiği düşünce "Petition of Rights" belgesidir. Daha önce Magna Carta'da kabul edilmiş olan ve değişik tarihlerde krallar tarafından tanınan haklar bu dilekçede tekrarlanır*"¹⁰². Temel olarak bu belge ile temel hürriyetler güvence altına alınmaktaydı. Bireyi devletin üstün egemen mutlak gücüne karşı korumayı amaç edinmişti.

Modern devletin tam anlamıyla oluştuğu bu dönemde liberalizmin doğması da gecikmemiştir. Kısa zamanda modern devletin mutlak hâkimiyet iddiasına karşı temel hakları ve doğal hukuku savunan parlamento taraftarları karşı koymuş ve 1641'de iç savaş patlak vermiştir. Krallığın burjuva sınıfının nüfuzunu kırmak için Parlamento'dan izin almadan vergi koyması mülkiyet hakkını kaldırmak istemesi sayılarak, çatışmayı da

¹⁰¹ Göze, a.g.e., s. 439.

¹⁰² A.g.e., s. 449.

beraberinde getirmiştir. İç savaş kralın ve Krallığın da sonunu getirmiştir. İngiliz Devrimi bir bakıma mülkiyet hakkı nedeniyle patlak vermiştir denilebilir¹⁰³.

“II. Charles döneminde, kişi güvenliği ile ilgili önemli bir belge olan Habeas Corpus Act (1679) kabul edilir. Kişinin güvenliği kralların keyfi işlemlerine karşı korunmuş ve kişinin güvenliğinin korunması yargıçlara bırakılmıştır¹⁰⁴. Yargıçların bağımsızlığı halk egemenliğine dayalı ulus-devlet yapılanmasında ve kişi hak ve özgürlüklerinin korunmasında Parlamento kadar etkili olmuşlardır. Habeas Corpus Act çağına göre çok ileri bir belge niteliğindedir.

Parlamento'nun kralın vesayetinden kurtulması ancak 1688 de Haklar Bildirisi (Bill of Rights) gerçekleşecektir. Kral II. Jacques'ın mutlak monarşi lehinde ve Parlamento aleyhindeki girişimleri, kansız bir ihtilâl ile ve Parlamento'nun kesin zaferi ile sonuçlanmıştır¹⁰⁵.

XVII. Yüzyıl boyunca, Kral ile sürekli çekişen parlamento 1694 den sonra gücünü giderek artırmış, yasama iktidarının tek sahibi olmuştur. bununla da yetinilmemiş zamanla Kral yürütme yetkilerini de Parlamento içinden çıkan hükümetlere devretmek zorunda kalmıştır. Günümüzde de geçerliliğini koruyan İngiliz parlamenter rejimi zayıflatılmış devlet başkanından ve güçlü hükümetten oluşan sistemini oluşturmuştur¹⁰⁶.

İngiliz siyasi rejimi bütün ayrıntılarıyla teorilerin eseri olmaktan çok deneysel görüntüye sahip olup, yavaş, yavaş oluşan tarihi bir gelişim sonucu ortaya çıkmıştır. Bu özelliği ile de sağlam ve istikrarlı demokrasisi sayesinde diğer demokrasilere örnek ve öncü olmuştur. Bu yoldan siyasi kurumların ülkede iktisadi ve sosyal değişmelere hazmetmesi ve uyum göstermesiyle gelişmiştir. İngiltere'deki siyasi sistemde dengeci geleneksel nitelikler, modern devletin özelliği olan etkinlik ve yeniliğe açık olabilme esnekliği gibi konular bulunmaktadır¹⁰⁷.

Gerçekten de günümüz Batı uygarlığının oluşumunda bu iki ulus ve özellikle İngiltere başı çekmiştir. Her ne kadar siyasi olarak bu devlet eski günlerinden pek uzakta ise de anavatanın sömürgeleri olan ve tümüyle İngiliz sistemi temelinde, Kuzey

¹⁰³ Işıқтаç, a.g.e., s. 162.

¹⁰⁴ Göze, a.g.e., s. 451.

¹⁰⁵ A.g.e., s. 451-452.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 451.

¹⁰⁷ Işıқтаç, a.g.e., s. 158.

Amerika ve Avustralya kıtalarında Anglosakson kültürünün oluşturduğu büyük devletler bulunmaktadır.

2–Fransız İhtilali ve Avrupa’ya Etkisi

XV. Yüzyıl ortalarında başlayan Rönesans çağının akabinde Reform ve Yeni Dünyanın keşfi yer aldığını bu ilerlemelerin Avrupa’da yeni bir medeniyete ve aydınlanma çağına yol açtığı açıktır. Ancak gerek Rönesans İtalya’sı gerekse Amerika kıtasını paylaşan Hint denizlerine hâkim olan İspanya ve Portekiz veya Reform Almanya’sı veyahut Hiçbir zaman Sibiryaya ve Orta Asya’dan öteye gidememiş, sıcak denizlerin yakınına dahi gelememiş Rusya ya da Kuzeyin denizci İskandinav devletlerinin hiçbiri dünyanın öteki uygarlık ve imparatorlukları ile aralarında var olan farkı uçurum seviyesine getiremedikleri gibi 19. hatta 20. yüzyıla kadar dünyada siyaset sahnesinde öne dahi çıkamamışlardır.

Bunun asıl nedeni İngiltere ve Fransa ise modern ulus devlete geçişinde öncülük yapmaları ile modern devlet devrimini ileriye götürmüşler ve bu sayede önce Avrupa’daki rakiplerini saf dışı etmişlerdir. Bu gücün arkasındaki temel neden ise Avrupa’nın Rönesans ve Reform ile sağladığı kazanımlara rağmen ileriye gidememişler ulus-devlet devrimini aşamadıkları gibi despotik Avrupa devletleri olarak kalmışlardır.

Fakat bu iki devlet dünyanın diğer kesimlerini sömürgeleştirmelerinde amansız iki rakip olarak karşılaşsalar da XVIII. Yüzyılda Fransa’nın yenilgileri bir yandan savaşlar yüzünden fakirleşen halkta hoşnutsuzluk yaratırken diğer yandan da önde gelen sınıflara modern krallığı sorgulayarak İngiltere’nin ulus-devlet devrimine karşı bir hayranlık ve ilgi uyandırmıştır.

Devrim öncesindeki bu dönemde bilimsel ilerlemelerinin de etkisiyle Avrupa, ticaret kapitalizminden, sanayi kapitalizmine geçti. Yine siyasal anlamda Liberalizm akımının temelleri atıldığı bir dönem olmuştur. Özellikle İngiltere örneğinden ilham alan Fransız toplumunun etkilendiği gelişmeler, burjuva sınıfının yeni taleplerine karşı modern mutlak egemen iktidar sahibi kral ve aristokrasinin sınıfsal yapıyı korumak baskısının da etkisiyle sosyal patlamalara hazır bir duruma geldi. Yeni sosyo-ekonomik düzen, dünya görüşü ve özellikle büyük bir ekonomik güç haline gelen burjuva sınıfının

siyasal iktidarda söz sahibi olma isteklerinin engellenmesi süregelen sistemi çıkmaza sokarak, Fransa'da büyük bir sosyal patlamaya yol açmıştır¹⁰⁸.

Sonuçta İhtilâl 1789'da patlak verdi Burjuva sınıfının desteğinde 14 Temmuz'da ayaklanan halk Paris'in yönetimine el koydu. Doğal olarak düşman sınıfa karşı ilk önlemler alınarak derebeylik sisteminin kaldırıldığı ilân edilmiştir. 28 Ağustos'ta İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi yayınlandı. Bu bildiriye temel haklar, hürriyet, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı koymak haklarıdır¹⁰⁹.

Fransız ihtilâlinin getirdiği en önemli yeniliklerden biri de milli irade kavramı olmuştur. Böylece meşruiyetin yegâne kaynağının millet olduğu ilkesi Uluslararası hukuk alanına da girmiş oldu¹¹⁰. Fransız ihtilâli her ne kadar İngiltere örneği temel alınarak yapılmış bir devrim olsa da sonuçları yönüyle Avrupa'da ve Dünyada önemli etkiler bırakmış bir devrimdir.

Devrimin her şeyden evvel temel önemi ulus-devlet devrimi olmasında yatmaktadır. Bu öylesine sihirli bir kavramdı ki bu sihri keşfeden devletleri ve milletleri tek bir güç haline getirdiği gibi devlet ve millet arasında tümenden bir kaynaşma sağlamakta ve ulusun tüm bireylerinin iradelerini kaynaştırarak kolektif muazzam bir güç haline getirmekteydi.

Machiavelli'nin en iyi öğrencisi ve Prens kitabının kahramanı olmaya en iyi aday Avrupa'ya ulusal orduyu ve tabii ulus-devleti, karşılığını kanla alarak tanıtan Halk Ordusunu kurarak askeri bir devrim yapan Napolyon olmuştur. Gerçekten de siyasi birlik düşüncesi için silahlı gücün yeniden örgütlenmesi gereğini, iyi orduların olmadığı yerde iyi yasaların bir işe yaramayacağını ifade etmiştir. “*Sakin kullarının elinden silahlarını alma, tersine silahları yoksa ver, çünkü onların silahları senin silahlarıdır, silahlı kulun sadık kulundur, yandaşıdır*”, diyen Machiavelli'nin öğüdü öylesine anlamlı ve açıktır ki, fazla yorum gerektirmez. *Hükümdar güvenliği açısından, paralı ve yardımcı askerlerden vazgeçmeli, doğrudan doğruya halkını, kendisini koruyacak bir silahlı güce dönüştürmelidir*”¹¹¹.

¹⁰⁸ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 11.

¹⁰⁹ Kılınçkaya v.d., **a.g.e.**, s. 83.

¹¹⁰ **A.g.e.**, s. 83.

¹¹¹ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 57.

Fransız Devrimi'nin ve onu izleyen Napolyon'un askeri istila girişimleri, yeni fikirler tüm kıtaya yaymıştır. Napolyon, Avrupa'da feodal toplumun kurumlarını yıkarken milliyetçi düşüncenin ve buna bağlı siyasal örgütlenmenin yaygın, etkin bir akım olmasına neden olmuştur¹¹². Ancak Fransa'nın yayılmacı istila politikası kısa zamanda işgale uğrayan Avrupa halklarının tepkisine ve direnişine yol açmış ve İngiltere'nin de destekleriyle devrimin milliyetçilik ideolojisi bütün Avrupa'ya yayılmıştır.

Özgürlükçü (Liberal) akımın yanı sıra, milliyetçi (ulus-devlet) akım da 19. yüzyılın damgasını vurmuştur. *“Başka devletlerin hâkimiyetleri altında yaşayan, millî istiklallerini kazanmaları ve kendi bağımsız devletlerini kurmaları olarak tanımlanabilecek bu akım bir anlamda kişi hürriyeti kavramının milletlere de tatbikinden ibarettir. 1815'ten sonra milliyetçilik akımının Avrupa'da ortaya çıkardığı en önemli mesele Alman ve İtalyan milli devletlerinin kurulması olmuştur”*¹¹³. Milli egemenlik ve ulusçuluk fikirleri kısa zamanda Avrupa halklarında ulus-devlet yapılanmalarını oluştururken geleneksel İmparatorlukların içinde yaşayan halkların kısa zamanda örgütlenmelerine ve bağımsızlık istemelerine yol açmıştır. Bu devletlerin Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı devletlerinin olması kaçınılmazdı.

Napolyon Savaşlarının galibi ve Avrupa'nın tek hâkimi İngiltere bir kez yayılan esas olarak ulus-devlet ve uluslaşmayı öngören yeni fikirlerin aslında kısa zamanda devletini aşacak yeni ulus-devletlerin oluşacağını fark edip 1815 yılında toplanan Konferans'ta eski düzeni geri getirmeye çalışsa da bu boşa bir çaba olmuştur.

1830'dan itibaren, yine Fransa'dan başlayarak Belçika, İngiltere, İspanya, Polonya, İtalya ve Almanya'da hürriyetçi ihtilâller patlak vermeye başladı. Bu ayaklanmaların sonucunda Avrupa'da bir biri ardına anayasalı rejimler kurulmaya başlandı¹¹⁴. Krallıklar yüzyıl boyunca varlıklarını devam ettirse de artık milli egemenlik ilkesi uyarınca iktidar halkın temsilcileri olan meclislere geçiyor, kralların egemenliği şekilden ibaret kalıyordu.

¹¹² Gencay Şaylan, *“Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği”*, Cumhuriyet Ansiklopedisi, VII, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 1945.

¹¹³ Kılınçkaya v.d., a.g.e., s. 85.

¹¹⁴ A.g.e., s. 85.

İhtilalin getirdiği ilkeler doğrudan egemen iktidar burjuva sınıfının istek ve taleplerini yansıtıyordu. İnsanlar, hakları bakımından hür ve eşit doğarlar ve öyle kalırlar. Derken eşitlik ilkesi ile sınıfsal ayrımcılığa ve aristokrasinin yıkılışına dem vuruyordu. Her türlü egemenlik esas olarak milletindir. Derken milli egemenlik ilkesi ile egemenliği belli sınıf veya zümrelerin asla sahip olamayacağını monark ve aristokrat sınıfın egemen iktidarına son verildiği ifade edilmekteydi.

Kanunlar umumi İradenin İfadesidir. Temsil ilkesini ve böylece genel olarak halkın tümüne verilen iktidarı temsil yolu ile belli kişilere devredilebileceğini belirtir. Bu ilke ile burjuva sınıfı iktidarını meşruiyet kazandırmıştır. Kamu düzenine dokunmadıkça, hiç kimse siyasal ve hatta dinsel kanaatlerden ötürü kınanamaz. Derken de özgürlük ilkesine dem vuruyor ancak getirdiği şart ile de burjuva sınıfının iktidarının emniyet supabını sağlıyordu. Burjuva sınıfının kendi menfaatleri doğrultusunda getirmiş olduğu bu düzen uzun süre istenilen sonucu vermemiş ve başta Fransa olmak üzere ülkemizde dâhil pek çok ülke devrimi doğru okuyamamanın sancılarını demokrasiye sık, sık ara vererek göstermişlerdir.

Fransız Devrimi, Avrupa'da, her ne kadar burjuva sınıfı yönetiminde olduysa da halkın haklarına kavuşması için ilk büyük sosyal ayaklanış idi. Laik söylemiyle tüm fakir ve zayıf milletlerin, sınıfların ümidi olmuştur. Bu manada sadece Avrupa halkları için değil tüm insanlar için evrensel değerleri de içermekteydi. "*Fakat Hıristiyan olmayan, hatta anti-Hıristiyan olan ve Hıristiyanlıktan ayrılışı önde gelen temsilcileri tarafından kuvvetle belirtilen bir Batılı harekette, Müslüman dünyası, kendi dini inanç ve geleneklerini tehlikeye atmaksızın, Batı gücünün şaşırtıcı sırrını bulmayı ümit edebilirdi*"¹¹⁵.

Fransız İhtilâli ile krallıklar çökerken feodalite tümüyle yıkılmıştır. Dünyada yeni devletlerin kurulmasına yol açacak milliyetçilik hareketlerine yol açarken siyasal yönetimleri de değişikliğe uğratmıştır. Demokrasi yönünde ve cumhuriyete doğru gelişmeler başlamıştır. Eşitlik hürriyet, özgürlük, adalet gibi evrensel değerleri içermesi nedeniyle gerek İslam dünyasında gerekse Avrupa dışı dünyada geniş yankı uyandırmış ve etkileri küresel ölçekte yankı bulmuştur¹¹⁶. Bu manada İngiltere'nin korktuğu başına

¹¹⁵ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 55.

¹¹⁶ Muhittin Gül, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Platin yay., Ankara, 2006, s. 8.

gelmiş kendi anavatanının bulunduğu Büyük Britanya Adası da dâhil olmak üzere tüm sömürge ve topraklarında bağımsızlık seslerini duyamaya başlamıştır.

Sonuç olarak Fransız Devrimiyle ortaya çıkan milliyetçilik ideolojisi var olan devletleri ve toplumları bölmeye başladı. Özellikle emperyalist devletler bu silahın gücünden faydalanmaya çalışınca. *“Milyonlarca insanın kurban edilmesine yol açıp, büyük acılar yarattı, maddi kayıplara yol açtı hatta milliyetçi güç ve toprak sahipliği çekişmelerinde kazananların bile yaşamlarını yoksullaştırdı. Kaybedenlerin akıbetleri ise çok daha acıktıydı”*¹¹⁷.

Devrimin sınıfsal sonuçları da ağır olmuştur. *“Diğer yandan burjuva sınıfının zenginliğe ve mülkiyete dayalı iktidar anlayışının feci sonuçları ortaya çıkmış ve aldatıldığını anlayan halk yığınlarınca yeni arayışlar ve tepkiler baş göstermeye başlamıştı. Sosyalizm de bu devrede siyasal alanda zaman, zaman ortaya çıkan bir akım olmuştur”*¹¹⁸. Burjuvaların yönetim iktidarı öyle kötü ve adaletsiz olunca halklar sanayi devriminin de oluşturduğu buhranın ve işçi sınıfının etkisiyle sosyalist iktidarlara yönelmişler ve toplumlar bu keresinde ideolojik iç çatışmaların içine düşmüşlerdir.

3–Sanayi Devrimi ve Sömürgecilik Çağı

Yeniçağın başlarında sanayi el emeğine dayanmasına dağınık ve küçük ölçekli atölyelerde üretim yapılmasına rağmen birbirini izleyen icatların ve denizasıırı sömürgelerin sağladığı ham madde bolluğu ve sermaye birikimine sahip olan İngiltere XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru sanayi devrimini başarmıştır¹¹⁹.

Sanayi İnkılâbı, 18. yüzyıldaki teknolojik gelişmelerin iktisadi alanda uygulanmasıyla başlamıştır. Dünya ticareti ve sömürgecilikle hammadde kaynaklarının artmasıyla hız kazanan bir gelişmedir. Bundan böyle devletlerin birbirlerine olan yaklaşımlarında ve Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinin ardında sanayi-hammadde yönündeki gelişmiştir¹²⁰.

Sanayi devrimi önemli ekonomik ve siyasal ve toplumsal sonuçlarıyla birlikte, "Demiryolu Çağı"nı başlatmıştır. Demiryolları hem hammaddelerin daha fazla miktarda

¹¹⁷ Andrew Mango, **Atatürk**, Yeni Binyıl yay., İstanbul, 1999, s. 7.

¹¹⁸ Kılınçkaya v.d., **a.g.e.**, s. 85.

¹¹⁹ Zeytinoğlu, **a.g.e.**, s. 43.

¹²⁰ Gül, **a.g.e.**, s. 5.

ve kısa zamanda naklini temin ederek üretim ve pazarlama süreçlerini kısaltarak sömürge sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemde gelişen ekonominin ihtiyaçlarından doğan bilimsel gelişmeler, teknolojinin askerlik alanında yarattığı baş döndürücü değişim, Avrupalıların dünyanın kontrolünü çok daha etkin şekilde güç seviyesine ulaşmalarını sağlamıştır. Ekonomik bakımdan yayılma, aynı zamanda siyasi yayılmayı da hızlandırmıştır¹²¹.

Tarım toplumundan Sanayi toplumuna geçiş modernitenin önemli özelliklerindedir. Bu dönemde kırsal alan ağırlığını şehirlere terk ederken ticari kapitalizmin yerini sanayi kapitalizmi almış ve yeni kaynak bulma arayışları sömürgecilik çağını başlatmıştır. Aydınlanma çağında bilimde elde edilen başarılar ekonomik anlamda kullanılmaya başlanmıştır¹²². Bu devrim sonucunda dünyanın geri kalanı ile Avrupa uygarlığı arasındaki teknoloji farkı inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Yeni şehirler ve şehir yaşamının farklılaşmış yapısı modern toplumlardaki yeni olgulara ve sorunlara yol açmıştır.

C –ULUS DEVLET’İN YAŞADIĞI ÇELİŞKİ VE I.DÜNYA SAVAŞI

Modern ulus-devletin en önemli çelişkisi, yurttan sulhu sağlayan, cihanda da savaşan ulus-devlet anlayışı olmuştur. Bağımsız Bir’lerin kendi içinde başka bir egemene izin vermemesi çatışmayı önlemekte ve barış ortamını sağlamaktadır.

O, bölünmüş toplumların küçük birimlerini içinde eriterek büyüdüğünde, bu yapılanmanın tehlikeye girmemesi için, öncelikle yeniden bölünmeye yol açabilecek çatışmalara engel olmaya çalışır. Gerektiğinde zorla, düzeni, huzuru, güvenliği sağlar. Kabile kavgalarının, etnik çatışmaların, sosyal kümeler arası anlaşmazlıkların, farklı hukuki düzenlerin üstesinden gelir”¹²³. Ancak bu üstesinde gelme sanıldığı gibi aksine yurttan da barış ortamını değil savaş ortamını gerektirmektedir. Çünkü uluslaşma süreci sosyal ve hukuki bir düzen kurmanın çok ötesine taşarak zayıf grupların güçlünün

¹²¹ Kılınçkaya v.d., a.g.e., s. 87.

¹²² Beriş, a.g.m., s. 490.

¹²³ Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, s. 18.

içinde yok edilmesi için hukuki bir meşruiyet kazandırmıştır. Tarih bu gerekçe ile birçok Stalin ve Hitler'i doğurmuştur.

Farklı kimlikler yerine, daha soyut ulusal bir kimlik kazandırmak türdeşleştirmede sorunsalında farklı olanların belli bir ırk veya kültür tabanında asimile edilmeye çalışılması yüzyılımızın en büyük acılarını da beraberinde getirmiştir. Bu halde güçlü ve büyük uluslar küçük etnik grupları ve kültürel toplulukları yok etme, asimile etme, eritme yoluna gitmişlerdir.

Yine ulus-devlet bu kez uluslararası alanda, varlığını korumak için, diğer ulusal Bir'lere karşı, Hobbes'un savaş halindeki gibi bir kaos ortamında, sürekli bir savaşa girişmek zorundadır.

On dokuzuncu yüzyılda artık İngiltere dışında ulus-devlet devrimini tamamlamış birçok ulus-devlet rekabet içinde var olmuştur¹²⁴. İşte bu yeni ulus-devletleri Ziya Umur'un şöyle tanımlamıştır: *"Kendi kendilerine "milli" diyen yeni devletler içinde, hakikatte, "milliyet" diye bir şey yoktur: Büyük bir bütünün yan yana duran parçaları gibidirler... Kara Avrupa'sında, küçük, küçük devletler vardır ama, Romania devam etmektedir"*¹²⁵.

Biri diğerinin aynısı ve güçleri de yakın olan bu devletler arasında rekabet çok daha fazla çekişmeli olmuştur. Siyaset ve Hukuk ikilemine düşen uygarlık siyaset uğruna insanlık tarihinin en sefil ve aşağı seviyesine düşmüştür. Nihayetinde büyük iki ölüm-kalım savaşının sonunda devasa Avrupa medeniyeti kendini yok etmenin eşiğine getirmiştir.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Avrupalı ve onların giderek artan sayıda Amerikalı kuzenleri uygarlıklarının doruğunda ulus-devlet olmanın meyvelerini topluyorlardı. İçeride profesyonelleşmiş devlet mekanizmasının çarkları olan kamu görevlileri, işadamları, mühendisler, bilim adamları, doktorlar dünya çapında örgütleniyorlar, gelişiyorlar, ticaret, inşaat ve öğretim yapıyorlar ve sömürüyorlardı. Avrupa dünyayı yönetiyor ve dönüştürüyordu. Çabalarının semeresini hem yağmalıyor hem de halkına dağıtıyordu. Ama aynı zamanda dünyayı sömürgeleştirerek yeni

¹²⁴ Mango, a.g.e., s. 5.

¹²⁵ Umur, a.g.e., s. 85.

kurbanlar da yaratıyordu¹²⁶. Ufukta yeni kurbanın kim olduğunu anlamakta çok geç kalınır. Bu ancak II. Dünya Felaketinin bitiminde yine Avrupa'nın kendisi olduğu anlaşılabilmiştir.

Günümüzde yakın zamanda bile Avrupa kıtası gibi medeni sayılan bir kıtanın ortasında Çingenele, Türklere, Eskimolara, Yahudilere, Boşnaklara, Arnavutlara ve daha birçok topluma karşı türdeşleşme adına yamyam toplumlarında bile işlenmeyecek suçlar, Avrupa uygarlığının ve getirdikleri fikirlerin aslında ne kadar sorgulanması gerektiğini de gösteren en önemli kanıttır.

Bu manada Laiklik kavramına dünyanın ve ülkemizin ihtiyacı vardır. Avrupa dinsel olarak laik olduğunu iddia etse de kültürel veya etnik olarak laik kalmamış bir uygarlıktır. Ayrıca dinsel anlamda da doğu ve Batı Avrupa arasındaki mezhepsel ayrılığın sorun teşkil etmesi ve Batı Avrupa'nın İslam uygarlığına karşı sonu gelmez antipatisi bu konuda yetersizliğinin en önemli ispatıdır.

Laiklik, sekülerizmden farklı olarak ulus-devletin hukuki ve siyasal düzenine ilişmedikçe ve tehlike arz etmedikçe sadece dine değil, etnisiteye, sınıflara, mezheplere, ideolojilere, kültürlere ve tüm farklılıklara saygı duyması temelindeki anlayışıyla İnsanlığa beklediği mutluluğu getirecektir. Adalet ve Devlet bir toplumdaki her bireye lazımdır. Öyleyse Laik hukuk ve Laik Devlet o kadar şeffaf olmalıdır ki her birey farklılıkları her ne olursa olsun bu yasa ve devlet benimdir, diyebilmelidir. Bu da ancak çok daha bütünleştirici bir anlayışla ve insan sevgisi ve verilen değerle mümkündür.

Bunu da tarih boyunca vahşet ve güç üzerine Roma kültürü temelli Avrupa uygarlığı değil çok daha insani değerleri ve uygarlıkları barındıran insan temelindeki Anadolu uygarlığı başaracaktır.

¹²⁶ Mango, a.g.e., s. 5.

II- OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YENİLEŞME

HAREKETLERİ

Osmanlı İmparatorluğu, yüzlerce yıla damgasını vurmuş Roma İmparatorluğu gibi sadece güçlü olduğu dönemlerde değil, çöküşünde ve yıkılışından sonra da tarihte önemli değişikliklere yol açmış, zamanın akışını değiştirmiş, büyük bir imparatorluktur. Elbette ki bu büyük devletin çöküşü de uzun bir zamana yayılmış ve bu süreçte devletin geri kalmasının ve çöküntünün nedenlerine dair birçok çalışma yapılmıştır.

Özellikle önemli bir kırılma noktası olan Viyana bozgunundan itibaren Batı uygarlığından geri kalındığı çok açık bir şekilde görülmüş ve bir takım yenileşme hareketlerine girişilmiştir. Ancak Batı ile aramızda var olan büyük uçuruma karşın yenileşme ve batılılaşmaya uygarlık sorunu diye bakmak ve bu hareketlere uygarlaşma hareketleri adını vermek hatalı olacaktır.

Mete Tunçay, Batılılaşmanın uygarlaşma değil uygarlık değiştirme sorunu olduğunu vurgular. Buna gerekçe olarak, önceki dönemlerde de tam anlamıyla özgün bir Türk uygarlığının var olmadığını, Türklerin Orta Asya'dayken Çin uygarlığının etkisi altında kaldıklarını, Anadolu'ya geldikten sonraki dönemlerde de Hitit, Yunan gibi daha eski uygarlıklardan dolayı olarak, Bizans ve ayrıca İslâmlık yoluyla da Arap, İran gibi köklü uygarlıklardan da direkt olarak etkilendiklerini ifade etmiştir¹. Ancak bu kadar yoğun etkilenmenin nedenleri arasında Çin denizinde Avrupa ve Afrika'nın ortalarına kadar yayılmış göçebe bir toplum olmamızın da etkisi büyüktür.

Cemil Meriç'e göre de çağdaşlaşma, Avrupa'da ortaya çıkan modernite anlayışının Asya, Amerika ve Afrika medeniyetleri üzerinde yaptığı etkisi olarak tanımlamaktadır. Ancak doğru bir tespit ile Batılılaşmanın Asya üzerindeki etkisi diğer bölgelere etkisinden çok farklı olmuştur. *“Batı medeniyetinin ferdiyetçilik, sanayileşme, ticari zihniyeti yani kapitalizm ile İslamiyet'in ve Budizm'in kolektivizmi, komünizmi,*

¹ Mete Tunçay, **Eleştirel Tarih Yazıları**, Liberte yay., Ankara, 2005, s. 196.

militarizmi ve mistisizmi arasında her zaman medd-ü cezir vardı. Amerikan yerlileriyle Afrika zencilerinin, Arapların, Berberilerin iki şıktan birini seçmesi gerekiyordu: Avrupalılaşmak veya yok olmak. Asya hiçbir zaman böyle bir mecburiyetle karşı karşıya gelmemiştir. İki kıta arasındaki hâkimiyet savaşı tarih öncesine kadar uzanır”². Tarih boyunca Asya uygarlıklarının birçok kez Avrupa’ya üstünlük sağlamaları ve istila etmeleri buna en iyi örnektir. Yine Avrupa insanının Müslümanlardan ve özellikle Türklere karşı duymuş olduğu korku ve nefret bu ikrarın gizli bir ifadesidir.

Batılılaşma hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde başlamıştır. 1839 Gülhane Hâtt-ı Hümayunu, 1856 Islahat Fermanı ve 1876 Meşrutiyetin ilanı, batılılaşma yolunda atılan önemli adımlardır. Aynı gelişim 1908 İkinci Meşrutiyeti, 1923 Cumhuriyet ve 1946'da çok-partili yaşama geçilmesi gibi hamlelerle XX. yüzyılda da sürdürülmüştür. Bu süreçte ekonomik ve toplumsal konular dâhil her alanda Batı medeniyetine geçişi amaçlayan köklü reformlar yapılmıştır³.

Özellikle İmparatorluğun son iki yüzyılını kapsayan bu dönemde yenileşme hareketlerini Tanzimat’a kadar olan ve Tanzimat sonrası yenileşme hareketleri diye iki ana başlık altına almak mümkündür.

A – OSMANLI DEVLETİ’NE GENEL BİR BAKIŞ

Haçlı Seferleri sonunda Anadolu’nun batı sınırında Bizans’a rağmen var olan Osmanlı devletinin kurulma aşamasında, bir zamanların kudretli Emevi ve Abbasi İslam devletleri çoktan tarihten silinmiş, İslam’ın itici gücü olan Arap hanedanlardan Endülüs ise İspanya’da can çekişmekteydi. Ortadoğu’da ise yine bir Türk hanedanı Memluklar devleti bozkırdan gelen barbar göçebe kavimlerin istilasını zorlukla da olsa durdurmuştu. Yeni Müslüman olmuş Türkler, İslam’ın hem koruyucusu, hem bayraktarı olmuştu. Gerek doğu gerekse batıdan gelen bu saldırılara, sadece göçebe ve yerleşik kültürü olmayan bozkırın bu savaşçı insanları karşı koyabilmişti.

Türk halkının İslâmlığı ise anavatanındakinden farklı tabiatla idi. Gerçekten de Emevi ve Abbasî saltanatlarının baskısı ile uysallaştırılmış ve pasifleştirilmiş gevşek yapısı veya medreselerin teferruata kaçan ve şekilci dogmatik İslam anlayışı, bozkırın

² Cemil Meriç, “Batılılaşma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, I*, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 234.

³ Tunçay, *a.g.e.*, s. 196.

özgür ruhlu Türklerine uymamaktaydı. Bu bozkır halkına uyan, ilk Müslümanların samimiyetini taşıyan ve İslam'ın adaletini dünyanın geri kalanına yaymayı amaç edinmiş sofilerin ve dervişlerin canlı ve aktif bir inanç felsefesi idi⁴.

Aslında Abbasi ve Emevi saltanatlarının İslam üzerindeki olumsuz ve baskıcı etkisini Osmanlı devletinin yükselme devirlerinden sonra görmekteyiz. Bunda biraz da Bizans'ın da etkisi vardır. Devletin dini kontrol etme isteği, Saltanatın siyasi baskısının yanı sıra toplumsal yaşamın da siyasi yapıya uyumlaştırmak amacıyla baskı altına alınmasını ve toplumun düşünce dinamiklerinin yok edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Elbette daha önceki devirlerde de bir savaş dâhisi olan göçebe Türkler Asya ve Avrupa'nın defalarca altını üstüne getirmişlerdi. Ancak kısa süreli istilaların arkası gelmemiş tarihten silinmişlerdi. Göçebe ve istikrarsız yapıları nedeniyle devletleri ne kadar hızlı kurulduysa bir o kadar da hızlı yıkılan Türklere istikrar ve devlet sürekliliğini kazandıran İslam kültüründeki Arap ve İran ve sonraki dönemde Bizans'ın devlet yapısının yerleşik bir kültürden gelmesinin etkileri olmuştur.

Osmanlı devletinin feodal ve teokratik bir devlet olduğu iddiaları vardır ancak bu tanımlamalar yüzeysel ve eksik tanımlamalardır. Devletin yapısı hakkında Niyazi Berkes'in görüşleri oldukça tutarlıdır: "*Osmanlı Halife Padişahlığı ise bir kilise ya da din hükümdarlığı değildir. O da feodal ya da kapitalist ekonomiye katılmamıştır. Bu iki ekonominin etkisi altına girdiği zaman da devlet mülkiyetine dayanan ekonomik gücünü ve kaynaklarını birer, birer yitirmişti. Fakat Osmanlı Halife Padişahlığı rejiminde, teokratik rejim değildir*"⁵. Gerçekten de her ne kadar Yasa kaynağının din olması nedeniyle teokratik bir düzen gibi görünse de İmparatorluk hiçbir zaman ruhani otoriteye bağlı olmadığı gibi ruhani otorite makamı olan Şeyhülislamı devletin içinde bağımlı bir memuriyet haline getirmiştir.

Yasa-Uygulama ikileminde uygulama kısmı daima dünyevi olmuştur. Osmanlı devletinde 14. yüzyılın başında Anadolu'ya Arabistan ve İran'dan gelen tutucu fıkıh adamlarının etkisiyle özellikle Fatih devrinden itibaren yasa konusunda da kutsallaştırmadan hızla uzaklaşmış, örfi yasalar çıkarılarak kutsal olan yasanın da dünyevileşmesine çalışılmıştır.

⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2000, s. 12.

⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma, I**, Doğu-Batı yay., İstanbul, 1978, s. 24

Yine İnan ile olan mezhep savaşları gibi etkilerle kutsal olan yasa devletin siyasetine uygun şekle getirilerek yeni bir devlet mezhebi ve dini yaratılmıştır. *“Kanuni'nin ölümünden sonra Devlet-Şeriatçı birliği oluştu ve İmparatorluğun son yıllarına kadar sürdü”*⁶.

Neticede Osmanlı'da Saltanat ve Saray çevresi, uğruna ağır bedeller ödense de, din de dâhil olmak üzere her tür iktidara tek başına hükmetmekteydi. Fakat bu kadar geniş sınırlara ve milyonlarca tebaanın bulunduğu bir devlete tek başına iktidar olma despotizminin de yaşamayacağı açıktı. Bu dönemde merkezi devlete karşı çeşitli bahanelerle de olsa birçok ayaklanmanın olması da bu yüzdendir.

Uygulama İktidarının sahibi Padişah yalnız Allah'a karşı sorumluluğu vardı. Kişisel despotizme dayanan bu sistemde Sultan halkına karşı herhangi bir sorumluluğu olmadığı gibi egemenliğini de halktan almamaktaydı. Allah'a karşı olan sorumluluğunu da denetleyecek sistem de yoktu. Onu iktidardan uzaklaştırabilecek kutsal Yasa'nın koruyucusu Şeyhülislamlık ve fetva makamı ise padişaha kul olan gibi sembolik bir makamdan başka bir şey değildi.

Padişahın yetkilerinin ve yönetiminin hukukî bir denetimi olmaması, güce dayalı denetim biçimini doğurmuştu. Bu denetim Saray, Ulema ve Yeniçeri Ocağı sınıflarının menfaatlerinin etkisinde olan kanlı biten bir idare şekline dönüşmüřtü⁷. Elbette egemen iktidarın gücünü meşruiyet kazandıracak hukuka değil de meşru olmayacak şekilde güce dayanması devlette yönetim krizlerine neden olmuş, bu durum da merkezde Enderun kökenli saray bürokrasinin, taşrada ise başıbozuk paşaların veya yerel eşrafin egemen olmasını sağladığı yarı anarşik bir durum yaratmıştır.

İnalcık'a göre; *“...klasik dönem Osmanlı imparatorluğu, ayırt edici niteliği merkeziet olan bir "Yakın Doğu" devleti'dir”*⁸. Osmanlı devletinin en geniş sınırlarına dikkat edilirse doğuda Şii İnan'ı, batıda Katolik Avrupa olduğu açıkça görülecektir. Bir başka deyişle Osmanlı bir yanda Ortodoks Doğu Roma ve Bizans'ın mirasçısı olurken diğer yandan da eski Sünni Arap İmparatorlukları olan Abbasi ve Emevi devletlerinin de sosyal ve kültürel yönden mirasçısı konumundaydı. Türkler daha Anadolu'ya

⁶ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, Ercan Kitabevi, 7. Baskı, İzmir, 2000, s. 6.

⁷ Ergün Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000, s. 205.

⁸ Halil Berktaş, *“Tarih Çalışmaları”*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, IX**, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 2470.

yerleştiklerinde kendilerinden önce bu topraklarda yaşayan insan ve kültürlerle kaynaşmış ve bir sentez oluşturmuşlardı⁹.

*“Osmanlı düzeni ne bir teokrasi, ne de feodal bir düzen olduğundan, o düzenin gelişi bu halklar için bir kurtuluş oluyordu. Bunların desteklemeleri devlet yönetimi alanında o kadar ileri boyutlara gitti ki Osmanlı devleti sonunda bir Türk devleti olmaktan çıktı”*¹⁰. Osmanlı yönetimindeki halklar önceki dönemlerine kıyaslanmayacak oranda adaletli ve düzenli bir idarenin altındaydılar. Bu ise zamanla bu halkların istikrarlı şekilde gelişmesini ve ilerlemesini sağlamıştır. Bu gelişim siyasi olarak algılanmadığı sürece saltanat için de problem teşkil etmiyordu. Aksine bu halklar devlet bürokrasisi içinde istihdam da edilmekteydi. Neticede devlet de Anadolu, Doğu Akdeniz, Orta Doğu ve Balkan halklarından devşirilmiş kitlelerin devleti haline gelmiştir.

Bu devşirilmiş kitle hiç tereddütsüz kendilerini kölelikten veya aşağı tabakalardan kurtaran bu devlet sistemini çok daha yücelterek dinin de ötesinde kutsallık atfetmişlerdi. *“Bu çeşitli kaynaklardan desteklenmiş olan Osmanlı yöneticileri devletlerini iki kıtanın, iki denizin, iki dinin, iki âlemin efendisi olmaya aday sayacak aşırı bir büyüklük duygusu geliştirdiler.”*¹¹. Neticede bu kadar büyük bir devletin başında olmak egemen iktidara ve sınıflara dehşetli bir kibir ve gurur verirken o devletin halkına da bir kul ve köle gözüyle bakmayı gerektiren “tebaa” kavramını da destekliyordu. Devlet kavramı o kadar yükseltilmiş ve yüceltilmişti ki aslında metafizik ve dünyevi olmayan kavramlar olan kutsallık ve yücelik kavramları egemen iktidarın temsilcilerine ve daha da çok egemen iktidar olan “devlet” kavramına atfediliyor, felsefesi de kuramlaştırılıyordu.

Bu gelişimin en tehlikeli yanı da iktidar kaynağının ve hatta kutsallığın halka değil devlete ve onun temsilcilerine atfedilmesidir. Çünkü bu kadar geniş bir coğrafyanın ve halkların ancak yüceltilmiş devlet kavramı etrafında birleştirilebileceği inanılmaktaydı.

Hatta bu kutsal devlet anlayışı o kadar derinden halkın bilinçaltına işlenmiştir ki, günümüzde demokratik toplumun önüne her zaman en büyük engeli oluşturmuştur.

⁹ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge Yay., 3. baskı, Ankara, 1995, s. 72.

¹⁰ Berkes, **a.g.e.**, s. 36.

¹¹ **A.g.e.**, s. 37.

1 –Osmanlı İmparatorluğu’nun Gerilemesi ve Nedenleri

Osmanlı devleti, Asya despotik sistemler serisinin en son ve büyük devleti olmuştur. Gelişmekte olan Batı uygarlığında bu güce karşı çıkacak bir güç yoktu. Öyle ki, XVI. yüzyılın ortalarında fethedilmemiş Katolik dünyası dahi Muhteşem Süleyman döneminin gücü karşısında ezilmek tehlikesi altındaydı. Amerika kıtasının zenginliklerini ülkesine taşıyan İspanya Osmanlı’ya Akdeniz’de kafa tutmasının bedelini ağır ödemişti. Batı, Avrupa ve Akdeniz dışına çıkmamış olsaydı bu gücün istilasına uğraması kuvvetle muhtemeldi¹².

Osmanlı devletinin gerilemesi ve çöküşü ile ilgili olarak birçok neden bulunmaktadır. Ancak gerilemenin başladığı dönemin şartlarına da bakmak gerekecektir. *“Osmanlı büyük bir Akdeniz imparatorluğudur, klasik imparatorlukların sonuncusudur. Ve yeniçağlara uymasını bilendir. Osmanlı, zor zamanların imparatorluğudur. Yunan’ın Roma’nın belirli bir sistemle hükmettiği toplumlar, bizim zamanımızda artık millet safhasına, endüstri safhasına, merkezi devlet safhasına geçmekteydiler...Demek ki Roma dağınık kavimlere hükmediyor, Osmanlı ise millet olma şuuruna erişmiş kavimlere”*¹³.

Gerileme dönemine geldiğinde nüfusunun önemli bir kısmını Ortodoks Hıristiyanlar oluşturmaktaydı. Gücünün doruğundaki Osmanlı devleti, Türklerin idaresi altında, bütün Ortodoks Hıristiyanları birleştiren bir devletti. Bizans devleti tarihe karışmıştı. Ancak tam da bu sıralarda Ortodoks mezhebine mensup bir başka büyük millet daha tarih sahnesine çıkmaktaydı.

Hâlbuki kuzeyde bir Ortodoks devleti olan Rusya, dindaşlarını himayeye Osmanlıların zayıflama döneminde başlamıştı. Osmanlı devleti ise bu halkların kışkırtılmasına ve ayaklandırılmasına karşı bir tepki veremez hale gelmişti¹⁴. Bu rekabet denizci milletlerden oluşan Batının da desteğini almış bir kara devleti olan Rusya’ya yeni bir İmparatorluk ve yayılma alanı hediye ederken Türklere ise yüzyıllar boyu sadakat içinde bulunan Ortodoks tebaasından yeni düşmanlar yaratmaktaydı.

¹² Berkes, a.g.e., s. 37.

¹³ Mustafa Armağan, **İlber Ortaylı İle Tarihin Sınırlarına Yolculuk**, Ufuk Kitapları yay., İstanbul, 2002, s. 48.

¹⁴ Ziya Umur, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Beta yay., İstanbul, 1993, s. 71.

Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir devletin gerilemesinin altında pek çok neden yer almaktadır. Ancak asıl ve en önemli neden, fen ve sosyal bilimler alanında gerek Türk dünyasının gerekse İslam dünyasının bilim ve kültür alanlarında gerileyerek liderliğini kaybetmesi ve neticesinde başta devlet yönetimi olmak üzere her alanda gelişmelerin durmasıydı¹⁵.

İlber Ortaylı'ya göre; İslâm dünyası ilmi üstünlüğünü 15. asırda tamamlamıştır, yani 15. asırdan sonra fen ve sosyal bilimlerde öncü rolünü terk etmişti. Osmanlı devleti olmasa, İslâm dünyası askerî ve idarî vasıflarını da kaybetmişti ve çoktan gerilemeye başlamıştı. Bu eksiği kapatan ve Hıristiyan dünyasının ise, toparlandığı, organize olup teşkilâtlandığı, ilerlemeler kaydetmeye başladığı bir devirde, bu üstünlüğü onları birkaç asır için durduran, geciktiren etmen Türklerin kurduğu savaşı Osmanlı İmparatorluğu olmuştu¹⁶. Bu askeri üstünlük esasına kurulmuş merkezi imparatorluk daha ne kadar Avrupa'yı durdurabilirdi?

Ergün Aybars ise yüzyıllar süren istikrarın temelinde idari anlayışın önemine değinmiştir. *“Yönetimdeki adalet ve dini hoşgörü sayesinde fethedilen yerlerde yüzyıllarca başarı ile kalındı. Doruk noktasına eriştiği zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun iç bünyesi ve düzeni bozulmaya başlamıştı”*¹⁷.

Avrupa'nın üstünlüğü öncelikle çok fazla teknik bilgi gerektiren denizcilik alanında kendini göstermiştir. Osmanlılar Hint Okyanusunda Portekizlilerin büyük ve sağlam gemileriyle karşılaştılar. Müslüman gemiciliğini Hint Okyanusundan silen şey, daha güçlü gemiler ve daha iyi denizcilikti¹⁸. Gerilemeye yüz tutan İslam devletlerinin en güçlüsü olan Osmanlı devletinin bu küçük düşmanla bile baş edememesi İslam ülkelerinin o çağda ne kadar geri kaldığını da göstermekteydi.

1569 da Osmanlılar Don ile Volga arasında bir kanal açmak ve böylece Orta Asya'ya bir gemi yolu elde ederek, İran'ı arkadan sarma teşebbüsü de boşa çıktı¹⁹. Çünkü burada da Türklerin yollarına yeni gelişen bir devlet olan Rusya çıkmıştır. Batı

¹⁵ İlber Ortaylı, *“II. Abdülhamid ve İmparatorluğun Sonu”*, **Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II)**, Bilge yay., İstanbul, 2000, s. 75.

¹⁶ **A.g.m.**, s. 75-76.

¹⁷ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, s. 6.

¹⁸ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 24.

¹⁹ Aktaran, Lewis, **a.g.e.**, s. 24.

Avrupa denizden Afrika'yı dolaşarak Asya ticaretini ele geçirirken, Rusya da karadan İslâm ülkelerine doğru yayılmaktaydı²⁰.

Osmanlıların, elindeki savaş gücünün üstünlüğünü de Orta Avrupa'da boşuna harcarken Batılı denizci milletlerin Okyanus keşif gezileriyle çok daha geniş ölçüde büyüme ve gelişme imkânları yakalamıştı. Bu keşiflerin en büyük etkisi imparatorluğun yerleşmiş olduğu Doğu Akdeniz bölgesini ticaret ve siyaset merkezi olmaktan çıkarmak olmuştur²¹.

Osmanlı devleti gereksiz şekilde Doğu ve Batı cephesinde gücünü ve imkânlarını yok ettiği bu dönem gerçekten de batıların haklı tabiriyle yarım asırlık 'muhteşem' bir dönem boşa harcanmıştı. Ortaçağın karanlıklarından Batı ile mücadele tahrikiyle az da olsa kurtulma imkânı da kalmamış, devlet ve toplum ortaçağ kurumlarının içinde kalarak Avrupa'daki sosyal ve bilimsel gelişime ayak uyduramamış, kendi sorunlarının içinde derin bir otantik uyuşma ve içine kapanmaya gömülmüştür²².

Bernard Lewis'e göre; bilimsel farkın uçuruma dönmesi yeni teknikleri de benimsemeyi imkânsız kılmış, kalemiye ve ilmiye sınıflarındakine paralel olarak, silâhlı kuvvetlerin bozulmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durum, Roma İmparatorluğunda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da, güçlü dış düşmanlara toprak kaybına yol açmıştır²³.

Ancak daha da doğrusu geniş Osmanlı İmparatorluğunda ilk büyük toprak kaybı Viyana bozgunu ile başlasa da yukarıda sayılan ve gerek denizde gerekse karada Osmanlı'nın durdurulması daha Kanuni devrinde birçok bozgunun neticesindedir. Bu dönemdeki stratejik alan kayıpları ticarete büyük darbe vururken, kaynak ve değerli maden kaybına yol açmış, aksine kaynakları zenginleşen Avrupa devletleri ile mücadeleyi günden güne imkânsız hale getirmiştir. Viyana bozgunundan sonra olan toprak kayıpları ise nedenlerden çok, çöküşün ve bozulmanın sonucu olup bozgunun etkisini katlayarak felakete çevirmiştir.

²⁰ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 24.

²¹ **A.g.e.**, s. 27.

²² Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, s. 205.

²³ Lewis, **a.g.e.**, s. 26.

Daha 1625 de bir Osmanlı gözlemcisi tehlikenin boyutlarını şöyle özetlemiştir:
“Şimdi Avrupalılar bütün dünyayı tanımayı öğrendiler; gemilerini her yere gönderiyorlar ve önemli limanları ele geçiriyorlar... Osmanlı İmparatorluğu Yemen kıyılarını ve oradan geçen ticareti ele geçirmelidir; aksi halde çok geçmeden, Avrupalılar İslâm ülkelerine hükmedeceklerdir”²⁴.

İmparatorluğu yalnızca dışarıda değil içeride de birçok sorun beklemekteydi. XVI. yüzyılda bozulan sosyo-ekonomik düzenin sonucunda 1576’da başlayıp, 1595 – 1610 yılları arasında büyük isyan olayları, Anadolu’yu anarşiye boğmuştur. Osmanlı düzeninin çöküntüsünün bir sonucu olan “celali isyanları” sosyal çöküntünün hızlandırıcısı olmuştur²⁵.

Bu dönemdeki geriliğin nedenlerini İslâmlıkta ya da Türk ırkında aransa da daha önce önemli başarılar elde edilmesi böyle bir iddiayı çürütmektedir. Ayrıca bu gerileme sadece İslam topraklarıyla da sınırlı değildi²⁶. Buna benzer bir süreç, önceleri Bizans’ta olmuş ve Akdeniz Avrupa’sında, İtalya’da görülmüştü. Bu gerilemenin nedeni sadece İslam dinine ve kültürüne dayandırılmazdı. Çünkü İslam’ın varlığı daha önce ticaretin gelişmesini önlememiş, yokluğu da Bizans ve İtalya’nın çöküşünü kurtarmamıştı²⁷.

Yine tarıma dayalı ekonominin dayanak noktalarından olan tımar sisteminin yozlaşması sonunda hızlı bir feodalleşme sürecine girilmiştir. Merkezi devletin zayıflaması, tımar sisteminin yozlaşması, halkı feodal güçlerin yönetimine sokmuştur.

Buna karşılık, Aydınlanma çağının sonunda sanayi devrimine geçen Avrupa ulus devletleri, sosyal gelişimini tamamlamış ve profesyonel bürokratik modern devletlerinin emperyalist çıkarları gereği Osmanlı pazarları ele geçirmişlerdi. Tarım dışındaki tüm üretim düzeninin çökererek ve sömürgeleşmenin kapısını açmışlardı²⁸.

²⁴ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 28.

²⁵ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s. 7.

²⁶ Lewis, **a.g.e.**, s. 34.

²⁷ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, Çev. Mehmet Harmancı, Yeni Binyıl yay., İstanbul, 1999, s. 140.

²⁸ Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, S yay., Ankara, 1986, s. 97.

2 – Osmanlı Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısı

Osmanlı devletinin içte ve dışta gerilemesi almış olduğu yenilgiler ve buna paralel olarak ekonominin bozulması önemli sosyal değişikliklere yol açtı. Ancak bu değişim olumlu değil toplumu geriye götüren olumsuz bir değişimdi.

XVI. yüzyılda oluşan nüfus artışı ve toprak mülkiyetinin biçiminin değişmesiyle çok büyük göçlere yol açtı. Ekonomik nedenlerle köyünü terk ederek şehre göç eden “çift bozan” denen yoksul ve işsiz kalabalıklar eşkıyalaşarak, taşrada Celali İsyancıları'nın ve zorba devlet görevlilerinin asker kaynağını olurken, büyük şehirlerde özellikle İstanbul'da gecekondulaşma sorununu doğurmuştur²⁹.

Pazarların kaybedilmesi, değerli madenlerin yurt dışına kaçması ve fetihlerin durması yüzünden, masrafları karşılamak için devletin tek gelir kaynağı toprak gelirleri oldu. Toprak geliri de yetmeyince "İltizam" usulüne başvuruldu. Bu sistem ise köylüyü acımasızca sömürerek sefaletle düşürmüştür. Köylüler kendilerini korumayan devlet idaresine karşı huzursuzluğa yol açmıştır³⁰.

On beşinci yüzyılda, adaletli olan Müslüman idaresindeki gayrimüslimler Türklerin idaresini Frenk idaresine tercih etmekteydiler. On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda İslâmlığın ve Hıristiyanlığın kutupları arasındaki karşılaşmada, medeniyet ibresi ve mülteci akımı Batıdan Doğuya olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda ise adaletliyle ünlü Osmanlı idari yapısının çökmesi yanında, Avrupa nüfuzunun yükselmesi ile Osmanlı gayrimüslimleri maddi açıdan olduğu gibi tabii oldukları idareden memnuniyetsizlik anlamında da kötüye doğru hızlı bir değişim olmuştur³¹.

Şehirlerde Türkler esnaf ve zanaatkârlıktan öteye gidememiştir. Ticaret ise ticaret yaptıkları Avrupa devletlerinin kendilerine gösterdikleri yakınlık ve teşvikle dış güçlerin de yardımıyla azınlıkların ve Levantenlerin tekeline geçmiştir. Bu yeni durum azınlıklara servetle birlikte eğitimi ve gücü getirmiştir³². Taşrada ise toprak düzeninin bozulmasıyla feodal bey ve ağalardan oluşan adaletsiz bir yapının ortaya çıkmıştır.

²⁹ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s. 8.

³⁰ Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, s. 206.

³¹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 353.

³² Lewis, **Ortadoğu**, s. 226.

Avrupa'nın ticaret kapitalizmini gerçekleştirdiği zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu tersine bir gelişmeyle feodal bir düzene girmektedir³³.

Bunun asal nedeni ise merkezi bir devlet oluşturabilmiş olan Türk halkı bizzat Osmanlı saltanatı ve sarayı tarafından gittikçe devletten dışlanmış, iktidardaki halk olmalarının bedelini çok ağır ödemişlerdir. Oysa diğer halkların iktidara gelme tehlikesi olmadığından el üstünde tutulmuş her tür ayrıcalığa tabi tutulmuşlardır. Adeta devlet Türkleri kendinde tamamen dışlama durumu Tanzimat ve hatta Cumhuriyete kadar etkisini göstermiştir.

Devşirme usulü yöntemiyle yetiştirilen Kul'lara dayanan Osmanlı saltanatı, bunların hiçbir şekilde kafa tutulamayacağı düşünülmüştür. Devlet kendine tümüyle boyun eğmek zorunda olan diğer halkları fethedilmiş bölgelerin kulları olarak görünürken fethin asıl sahibi gururlu Türklerin haklı olarak daha onurlu, eşit bir yönetim istemelerinin bedelini bu toplulukları her tür baskı metodu ile sindirmiştir. Öyle ki devletin asıl sahipleri hor görülen paryalar durumuna düşürülmüşlerdir. Türk ögesinin geri planda bırakılmasında milliyetçi tepkilerin oluşmasını ve devletin dağılmasını önlemek gibi düşüncelerin de etkili olduğu ileri sürülmüşse de Osmanlı Saltanatı ile Türk unsuru birbirini rakibi olmuştur³⁴.

3 – Tanzimat Öncesi Yenileşme Hareketleri

XVII.yüzyılda Osmanlı ülkesindeki teknolojik düzeyi ile Avrupa'da erişilen düzey arasında çok önemli bir fark oluşmasına³⁵ karşın, ilk yenileşme hareketleri ancak Viyana Bozgunu'nun şokunun atlatılmasından sonra olmuştur.

Özellikle Batıdan alınan bilgi ve teknik, fen bilimlerinde ve askeri alanda olmuştur. Dikkatimizi topçuluk ve matbaacılıktan, bilgiye ve fikirlere çevirdiğimiz zaman Batı etkisinin izlerini çok daha az olmuştur.

Bunun ana nedeni Avrupa medeniyetinin temellerinin kapsamlı olarak anlaşılabilmesi, meselenin somut ve yüzeysel çözümlerle çözülebileceği inancıydı³⁶. Bu hatalı kanı azalarak da olsa Cumhuriyet devrimine kadar sürmüştür. Ülkemizde halen

³³ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s. 7.

³⁴ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 114.

³⁵ Berkes, **a.g.e.**, s. 69.

³⁶ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 53.

fen bilimlerinin sosyal bilimlere çok üstün tutulması fen alanında ilerleme ile çözümün geleceğine dair olan yanlış kanı da bu yüzdendir.

Niyazi Berkes, Batı ile olan ilişkinin niteliği üzerinde durmuştur: *“Batı, yanı başında olduğu halde Osmanlı geleneğinin yabancı ve aykırı kalmış olmasıdır. Fakat Osmanlı sisteminin yabancısı ve aykırı bulunduğu bu yeni Batı uygarlığı ile hiç ilişkisi olmamıştır denmesine de olanak yoktur. Tersine, bu yabancılığa ve aykırılığa karşı bir biçimde geniş bir ilgi alanı ortaya çıkmıştır. Osmanlı düzeninin bozulması da bu ilişkilerin etkilerinin sonucu olmuştur”*³⁷.

XVIII. yüzyılda yenileşme hareketleri iki ana düşünce üzerinedir. Bunlardan ilki devlet gücünü modern yöntemlere göre yetiştirilmiş bir ordu ile desteklemek; öteki bunun gerçekleşmesi için teknolojik ve ekonomik kalkınmanın zorunlu olduğu fikriydi. Fakat 1718'den 1763'e kadar geçen 45 yıllık dönemin sonundaki duruma baktığımız zaman, sözünü ettiğimiz iki yönde yapılan çabaların çok yetersiz düzeyde kalmıştır³⁸.

Batı etkisi ise çok az olmuştur. Avrupa fikirleri geleneksel yaşam tarzındaki halkın çok sınırlı bir kısmıyla sınırlıydı. Bu sınırlı müdahale bile kısıtlı kalmış ve kimi zaman 1742'de ilk Türk matbaasının parçalanmasına yol açan gerici hareketlerle tersine çevrilmiştir³⁹.

Her ne kadar o güne eğin bazı toprak kayıpları olsa da Rusların 1783 de Müslüman bir bölge olan Kırım'ı ilhakı ve ağır yenilgiler, yeni bir reform programına hız verdi. Doğudaki çıkarlarına karşı bir Rus tehdidinden korkan Fransızlar bu reform programına destek ve teşvik etmiştir⁴⁰. Ancak Fransız devrimi ile yeni bir yönetimin gelmesi ve Napolyon'un Mısır'ı işgale kalkması neticesinde bu yardım ve teşvikten de mahrum kaldı.

Ancak bu yüzyılın 2. yarısındaki Osmanlı-Rus Savaşları sonunda devletin uğradığı ağır ve kesin yenilgiler Kırım'ın elden çıkması devlet yönetiminde kesin olarak reform yapılması gerektiği inancını doğurmuştur.

Bu inançla oluşan Batılı kurumları örnek alınmasına dair fikirlerin Müslüman Türkler üzerindeki etkisi sınırlı ve örtülü kalmıştır. Ancak bu durum ülkenin bilincini ve

³⁷ Berkes, a.g.e., s.36.

³⁸ A.g.e., s.69.

³⁹ Lewis, **Ortadoğu**, s. 240.

⁴⁰ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 50.

umutlarını değiştiren olan batılılaşma ve onun getirdiği modern devlete geçiş sürecini de başlatmıştır. Modern devlet süreci sınırlı da olsa III. Selim'in etkin batı ordularını örnek aldığı askeri reformlarıyla bařlamıřtır⁴¹.

B – TANZİMAT DÖNEMİNDE ULUSLAşMA SÜRECİ

1839–1876 devresini kapsayan Tanzimat, Osmanlı Devlet ve toplumu açısından önemli değişikliklerin olduğu yeniden yapılanma dönemine verilen addır. Bundan sonra, III. Selim zamanında "batı kurumlarının alınması" şeklinde gelişen modernleşme hareketi siyasal ve kültürel alana da etkisini göstermiştir. Böylece "batı fikirleri" Türkiye'ye girmeye bařlamıřtır⁴².

Batılılaşma sürecinde önceleri, Osmanlı hizmetinde bulunan ve çok değerli hüner ve bilgiler getirmiş olan Avrupa doğumlu ve eğitimli dönmeler çok önemli bir rol oynamıştı. Fakat bu bilgilerin etkisi sınırlı olmuştu.

Avrupa doğumlu ve eğitimli dönmeler gittikçe devlet divanlarında önemli bir rol oynamaktan çıktılar. Avrupa'da lâik eğitim görmüş sivil Türk kökenli bürokratlar, siyasal ve kültürel yaşamda gittikçe artan bir şekilde fazla etkili olmaya başladı. Bu kuşak Avrupa'nın önemini anladıkları gibi, değişiklik ihtiyacını bile görüyordu⁴³.

Tanzimat devlet eliyle başlatılan tepeden inme bir süreç olmasına karşın bir önceki dönemden farklı olarak devletin yanında köklü ve toplumu da derinlemesine etkileyen bir dönemdir. Avrupa'nın üstünlüğünün sebeplerinin düşünce ve fikir alanında olduğu bu dönemde keşfedilmiştir. Yine Modern devlet yolunda önemli adımlar atılmış ancak çelişkin biçimde modern devletle taban tabana zıt hatalar ve uygulamalar da bu dönemde görülmüştür.

Bu kadar reformun olduğu bu devrede adeta eski düzeni aratırcasına hatalar yapılması toplumda da reforma ve devlete karşı bir tepkinin oluşmasını getirmiştir. Abdülhamit döneminin baskıcı ve kapalı toplum yapısına boyun eğmenin arka planında da bu başarısızlıklar yatmaktadır.

⁴¹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 56.

⁴² Derviş Kılınçkaya v.d., **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara, 2004, s. 51.

⁴³ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 62.

1 – Sened-i İttifak

III. Selim'in öldürülmesiyle sonuçlanan Kabakçı Mustafa İsyanı Osmanlı Hanedanını yok olmanın eşiğine getirmişti. Hanedan gibi Merkezi devlet de can çekişmekteydi. Hâlâ imparatorluğun esas merkezi ve kalesi ve idareci elitin vatanı olan Rumeli'de, merkezi hükümet bazı doğrudan kontrol imkânlarını koruyabiliyordu.

Fakat burada da, yeni "eşraf" aristokrasisi olan ayan, devlet görevlerini üzerlerine alarak, on sekizinci yüzyıl sonlarında kendi özel orduları, hazineleri ve mahkemeleriyle, Anadolu derebeylerinin bağımsızlığıyla rekabet eder hale gelmişlerdi⁴⁴.

Merkezi devletin zayıflığının yanı sıra, on sekizinci yüzyılda âyanın ve derebeylerin özerkliklerinin artmasıyla birleşince, devlet üzerindeki kontrol yitirilmiştir. 1808 de taşra ayanlarının, özerklik senedinin (Senedi İttifak) II. Mahmut'a kabul ettirilmesi, bu feodal âdemi merkeziyet sürecinin doruk noktası olmuştur⁴⁵.

Bu belgenin iki özelliği vardır. Biri, Padişahın Ayanı taraf olarak tanınması ve sınırlı da olsa iktidar paylaşmasına gitmesi, ikincisi de Âyanın bağımsızlığını bu belge ile Padişaha kabul ettirmesidir⁴⁶. Devleti o güne kadar saltanatın bir malı ve vatandaşlarını da kul ve tebaa olarak gören doğu tipi despotik egemenlik anlayışına da vurulmuş önemli bir darbedir. Her ne kadar belgenin uygulama imkânı olmasa da Sultanın tartışılmaz olan egemenlik iktidarını tartışmaya açması bakımından psikolojik etkisi olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Her ne kadar yok olmanın eşiğindeki Osmanlı saltanatı için geri atılmış bir adım olsa da kısa zamanda taşra ayanının haklarını resmen tanıyan II. Mahmut, onlara son vermeğe kararlıydı⁴⁷. Bu yüzden de Senedi İttifak, bir müddet sonra Alemdar Mustafa Paşanın tasfiyesi ve ayan etkisinin kırılmasıyla hükümsüz kalmış ve unutulmaya yüz tutmuştur⁴⁸.

⁴⁴ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 38.

⁴⁵ **A.g.e.**, s. 381.

⁴⁶ Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 99.

⁴⁷ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 381.

⁴⁸ Bülent Tanör v.d., "*Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, I**, İletişim yay., İstanbul, 1983, s.13.

II. Mahmut Senedi İttifak sonrası dönemde Rusya ile olan savaş biter bitmez, derebeylerine karşı şiddetli bir mücadele başlatmıştır. Ancak Berkes'e göre bu savaşın asıl hedefi ayan değil derebeyleridir⁴⁹.

Yine Berkes, özellikle Balkanlardaki derebeylerinin yönetiminin genişlemesinin ve etkinliğinin artması sonunda ayrılıkçı ulusal akımların geliştiğini ifade eder⁵⁰. Gerçekten de merkezi devletin egemenliğine karşı çıkan her iki sınıfın da bu konuda birbirine destek vermesi doğaldı. Ayrıca derebeyliklerin kendi kurmuş olduğu yarı özerk devlet kurumları ayrılıkçı akımlar için de iyi bir örnek olmuştur.

Ayrılıkçı bağımsızlık akımlarının güçlendiği II. Mahmut döneminde, devlet ile toplum arasındaki ilişkilerini yeniden düzenleyici ve uyruklara yeni birtakım hak ve güvenceler tanımaya yönelik gelişmeler yaşanmıştır⁵¹.

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın başında toprak bütünlüğü sarsılmaya başlamıştır. Bir yandan Rusya ve Fransa ile yapılan savaşlar diğer yandan da ülkede feodalleşmiş yapının ürettiği yerel liderler bağımsızlık arıyorlardı. Osmanlı devletinin merkezileşme çabaları direnmeyle karşılandı. 1808'de ayan ve derebeyleri İstanbul'da merkezi devleti antlaşma imzalamaya zorlamıştır. Geleneksel yapıdaki Osmanlı saltanatı ve devletin ülkesinin içinde feodal özerklikleri tanıyan bu belgeyi imzalamak zorunda kalması içinde bulunduğu buhranın büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir⁵².

Bu anlaşmaya rağmen II. Mahmut döneminde feodalleşen ve zayıflayan merkezi devletin güçlendirilmesine çalışılmıştır. Merkezileşme çabasının yanında modern devlet olmaya yönelik çabalar da görülmüş ve bu anlamda laikleşmeye yönelik gelişmeler yaşanmıştır.

Ancak, bu dönemde yaşanan yenileşme hareketleri, birbirine çelişkin biçimde bir yandan modern devlete uygun biçimde monarşiye geçişi yansıtırken diğer yandan da klasik Osmanlı sistemindeki geleneksel yapıyı değiştirerek ülkemizdeki demokratik sürecin dönüm noktası olan Tanzimat Fermanının ilânına zemin hazırlamıştır⁵³.

⁴⁹ Berkes, **a.g.e.**, s. 152.

⁵⁰ **A.g.e.**, s. 152.

⁵¹ Tanör v.d., **a.g.m.**, s. 12.

⁵² Lewis, **Ortadoğu**, s. 240.

⁵³ Kılınçkaya v.d., **a.g.e.**, s. 49.

2 – Tanzimat Fermanı'nın İlanı

II. Mahmut döneminde yapılan tüm reformlara karşın parçalara ayrılmış toplum dış güçlerin başlattığı çıkar çatışmalarının da etkisiyle birbirine düşman edilmiş bir durumdadır. Tanzimat, toplumun parçalanmış yapısına son vermek ve devleti kurtarmak çabası ile ortaya çıktı. Bu dönem içinde emperyalist devletler özellikle gayrimüslim topluluklara eşit haklar tanınması adına, modernleşme yolundaki devletin birliğini sağlamak amacıyla yapılan bu fermana ve sürece müdahale etmişlerdir⁵⁴. Bu müdahale ile devlet şeklen bir süre daha birlik halinde devam ettiyse de modern bağımsız devlet yapısına vurulan darbeler ile sömürgeleşme ve çöküş döneminin de başlangıç noktası olmuştur.

Bu Fermanın mimarı olan Mustafa Reşit Paşa, Avrupa'da görevi nedeniyle gerek Fransa ve gerekse İngiltere'nin Anayasalı meşrutiyet sistemi ile idare edildiğini görerek ulus-devlete geçen bu devletlerdeki olumlu gelişmeleri görmüştü. Bu yüzden de Osmanlı Devletinin kurtuluşunu sağlanmasının temel şartının devlette çağdaş ve modern bir düzenin kurulmasıyla mümkündü. Paşa, devletin toprak bütünlüğünden yana olan ulus-devletin bu iki büyük temsilcisinin de "Tanzimat-ı Hayriye" ile sağlanacak olan yeni düzenin kurulmasında yardımcı olacaklarına inanmaktaydı⁵⁵.

Ancak ulus-devletin en başta milli egemenlik gibi olağanüstü bir güce dayalı yapısının değerini çok iyi bilen bu devletler sömürgeleştirmek için bir arada tutulmasına müsaade ettikleri Osmanlı devletinin bu gelişmesine asla müsaade etmeyecekleri de açıktı.

a – Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı)

18. yüzyıldan başlayarak Osmanlı devlet ve toplum yapısında gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketleri içinde, Tanzimat Fermanı kesin bir dönüm noktasıdır⁵⁶.

Bu ferman ile yepyeni prensipler ve ilkeler getirilmiştir. O güne kadar geleneksel yapının içinde bulunmayan bu ilkelerin temeli Avrupa ve özellikle Fransız İhtilaline dayanmaktaydı. Buna göre; imparatorluğun Müslüman ve Hıristiyan tüm

⁵⁴ Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat" **Tanzimat Değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Phoneix yay., 2006, s. 379.

⁵⁵ Enver Ziya Karal, **Tanzimat-ı Hayriye Devri**, Yeni Gün yay., İstanbul, 1999, s. 6.

⁵⁶ Kılınçkaya v.d., **a.g.e.**, s. 49.

uyruklarına eşitlik ilkesinin uygulanması, ırz, namus, can ve mal güvenliği gibi temel insan haklarının sağlanması, vergi, askerlik ve yargı alanlarında getirilen bu ilkelerin doğrulusunda düzenlemeler yapılması öngörülmüştür⁵⁷.

Ortak bir Osmanlı vatandaşlığı kimliği oluşturulmasına sağlanmıştır. Bu şekilde, gayrimüslim ve yabancıların ayrıcalıklarına engel olunabilecektir⁵⁸. Bu dönemde ortak bir vatandaşlık kimliği ve birlik oluşturulmasına çalışılmıştır. “*Gülhane hattı prensiplerinin en güç yürütülecek karakterde olanı, İslâm ve Hıristiyan tebaanın kanun önünde eşitlik manasına geleni idi. Padişah ve sadrazam, fırsat buldukça, nutuklarıyla bu eşitliği belirtmeye çalıştılar*”⁵⁹. Bu manada hem Müslüman taraf hem de gayrimüslimler kendilerine tanınan ayrıcalıklardan ziyadesiyle memnundular. Her iki taraf da bu ayrıcalıklardan vazgeçmek istemiyorlardı.

Tanzimat Fermanı, Avrupa’daki gelişiminin aksine toplumsal bir zorlama veya ihtilal ile değil yöneticilerin: tebaa karşısında yerine getirmeye söz verdikleri, tek taraflı bir vaatlere dayana bir fermanıdır. Doğal olarak da fermanın uygulanmasını denetleyebilecek herhangi bir sistem de yoktur⁶⁰. Bu tamamen yine yöneticilerin insafına ve takdirine bırakılmış bir durumdu. Egemen iktidarı ise çağın getirdiği zorunluluklardan başka zorlayacak bir makam yoktu.

Bu Fermanın mimarları olan yöneticiler medrese dışında yetişen ve Avrupa’da tahsil veya görev amacıyla gönderilmiş kişilerdi. Batının ezici üstünlüğünün nedeninin bilim alanında ortaya çıkan gelişmelerin yattığını fark etmiş olan Osmanlı aydınları Türkiye’de laik veya seküler bir geleneğin oluşmasında da etkin bir rol oynamışlardır⁶¹.

“*Üçüncü Selim ve halefleri, özellikle II. Mahmut ve Abdülaziz idaresinde, hükümdarın kişisel yükselişi eski haline getirilmiş, hatta yalnız eski haline getirilmekle kalmamış, daha önce bilinmeyen seviyeye çıkarılmıştı. Bu, artık eski İslâmi otokrasisi değil, reformcuların ortadan kaldırdığı sınırlayıcı aracı iktidarlardan kurtulmuş ve telgraf, demiryolu ve jandarma gibi modern icatların desteklediği, geniş ölçüde kuvvetlenmiş bir kişisel despotizm idi*”⁶². Bu dönemde olabildiğince Merkezi yönetim

⁵⁷ Gözübüyük, a.g.e., s. 101.

⁵⁸ Mehmet Emin Elmacı, İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar, Homer yay., İstanbul, 2005, s. 203.

⁵⁹ Karal, **Tanzimat-ı Hayriye Devri**, s. 8.

⁶⁰ Kılınçkaya v.d., a.g.e., s. 50.

⁶¹ A.g.e., s. 77.

⁶² Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 366.

güçlendirilmiş yeni bürokrasisi ve kurumlarıyla Avrupa'nın 200 yıl önceki modern devletine başlangıç yapılmaktaydı. Monarşinin zirvesine Abdülhamit'in istibdat yönetimiyle ulaşılmış ve meşruti yönetime geçişle de modern ulus devletin kapısı aralanmış oluyordu.

Elbette bazı sıkıntıların yaşanmasının ana nedenlerinden biri de şuydu ki: Egemen iktidar, geleneksel despotik devlet geleneğinin tepeden inmece tavrı ve toplumsal altyapının hazır olmaması nedenleri ile alelacele bir şekilde ve hesapsızca hareketler içindeydi. Çünkü daha Egemen İktidarı oluşturan unsurlar Batılılaşmanın ne olduğunu bilecek durumda olmadıkları gibi istenilen hedefe varabilecek tecrübeleri de yoktu. Bu durum tüm batılılaşma hareketlerinde az çok görülecek bir durum olmuştur.

“On dokuzuncu yüzyıldaki ve yirminci yüzyıl başlarındaki reform hareketlerinin tarihi, geniş ölçüde, Batılı eğitim görmüş aydınların İslâmlığın dini toplumu üzerine Batılı bir lâik siyasal sınıflandırma ve örgüt kalıbı koyma çabalarıyla ilgilidir”⁶³.

Tanzimat'ın bir diğer özelliği de, Osmanlı devlet sistemiyle ilgili değişmelerde, Emperyalist devletlerin etkisinin ne ölçüde arttığını açıkça göstermesidir⁶⁴. *“1838 yılında Osmanlı Devleti ile bir Ticaret Sözleşmesi imzalayan İngiltere ülke İçinde mallarını kolayca pazarlayabilmek için büyük kolaylıklar elde etmiş ve bu giderek Avrupa'nın diğer ülkelerine de yaygınlaştırılmıştı. Bu sözleşmeler Osmanlı devletini hızla sömürgeleştirme sürecine sokmuştur”⁶⁵.*

Tanzimat dönemi modernliği ve çağdaşlığın olduğu kadar sömürgeleşme sürecinin de başlangıcı olmuştur. Bu dönemde yapılan hatalar gelecek nesillerin ödeyeceği ağır bedeller olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönemin çelişkisini en iyi yansıtan anlayışta mimari alanında olmuştur. *“Dolmabahçe Sarayı o düğün pastası mimarisıyla, bol ve aşın süslemeleriyle, Avrupa'dan ithal edilme konu ve üslupların olağanüstü karışımıyla 19. yüzyıl reformlarının amaçlarını ve nereye yöneleceğini şaşırmış anlayışını temsil etmektedir”⁶⁶.*

⁶³ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 56.

⁶⁴ Tanör v.d., **a.g.m.**, s.13.

⁶⁵ Ünsal Yavuz, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1990, s. 5.

⁶⁶ Lewis, **Ortadoğu**, s. 240.

Tanzimat'la birlikte devlet güç ve otoritesinin artması İktidarın keyfilğini önceki dönemle kıyaslanmayacak ölçüde arttırmıştı. Böyle bir gelişmeye hazır olmayan toplum için bu devletten şikâyetlerin ve hoşnutsuzluğun artması anlamına gelmekteydi. Bürokrasinin ahlaksızlaşması topluma da yansımıştır.

Önemli dönüm noktalarından biri de 1856 tarihli Islahat Fermanıdır. Anayasal bir özellik taşımaz. Daha çok Tanzimat'ta vaat edilen hususları gerçekleştirecek reformlardan bahsetmektedir⁶⁷. Eşitlik konusundaki hükümleri nedeniyle hoşnutsuzluğa yol açsa da modern devlete geçişte önemli bir adım olmuştur. Ortak bir vatandaş kimliği oluşturulma çabası görülmektedir. *“Ruhban sınıfının, cemaatleri üzerinde eskiden beri sahip oldukları yetkilerinin kısıtlanmasına karşı çıkıyordu. Kilise meclislerinin yanında halk temsilcilerinin katılmasıyla kurulacak meclislere Osmanlı hükümetine sadık kimselerin girebileceğini ileri sürüyorlardı. Gayrimüslim halk ise, verilen haklardan genelde memnun olmakla birlikte askerlik hizmetinin kendilerine de teşmil edilmesinden hoşlanmadılar. En çok tepki gösterdikleri husus bütün tebaanın eşit sayılacağı meselesi idi”*⁶⁸.

Klâsik Osmanlı imparatorluğu merkezi bir devlet olmamıştı. Tanzimat yöneticileri de merkezî bir modern devlet getirmeye çabalamışlar ama Batılı devletler buna asla müsaade etmemişlerdi. Onların müsaadeleri sömürge siyasetine uygun olduğu ölçüde olmuştu. Modern devlet olmakla sömürge devleti olmak arasında bocalana toplum ve devlet bir karışıklık ve anarşi içinde kalmıştı⁶⁹.

b– Hukuk Alanında Yapılan Değişiklikler

Batı'nın haklar sistemi, önce pozitivist ve daha sonra ideal hukuk devrimlerini yüzyılların ihtiyaçlarına başararak olgunlaşan, olgunlaştıkça da evrensel karakter alan bir sistemdi. Osmanlı hukuku ise Ortaçağdaki anlayışı aşamadığı için, çağdışı ve ihtiyaçları karşılamaz bir duruma girmişti⁷⁰.

Tanzimat bu yönüyle en çok bu geri kalmış çağdışı hukuk sisteminin tasfiyesini öngörmekteydi. Bunun için öncelikle kanunların değişmesi ve kanun

⁶⁷ Küçük, a.g.m., s.381.

⁶⁸ A.g.m., s.382.

⁶⁹ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 385.

⁷⁰ Karal, *Tanzimat-ı Hayriye Devri*, s.10.

yapıcıların modernleşmesi gerekmektedir. Tanzimat sisteminde kanunların yapılması için yasama görevi yapacak süreli meclisler öngörülmüştür.

Ancak bu meclislerin yapısı halk egemenliğini temsilinin sağlandığı meclisten oldukça farklıdır. Kanun koyucu meclislerin üyelerini halk değil, padişah kendisi tayin edecektir. Fermanda bir anayasanın hazırlanacağına dair bir işarete rastlanmaz⁷¹.

Buna rağmen bu meclislerde birçok Avrupa yasalarını örnek alan modern hukukumuzun temelini oluşturan yasalar hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Osmanlı devletinde "Islahat Hareketleri" başlayana kadar, hukuk sistemi genel olarak yapısını korumuştur. Fakat Islahat Hareketlerinden sonra, hukuk sistemi, köklü bir reformasyona uğramıştır. Bu nedenle, İslâmî Devir, "Tanzimat"tan öncesi ve sonrası diye ayrılabilir⁷².

Tanzimat Fermanının getirdiği yeni prensiplerin uygulanabilmesi için gerekli düzenlemelerde yapılması gerekmiştir. Yeni getirilen düzene uygun kanunları yapacak kurumlar da kısa zamanda oluşturuldu. II. Mahmut devrinde kurulmuş olan bugünkü Danıştay ve Yargıtay kurullarının yetkilerini kendisinde toplayan Meclis-i Valây-ı Ahkâm-ı Adliye'ye Kanun projelerini hazırlamak görevi verildi. 1839'dan sonra Gülhane Hatt-ı Hümayununun prensiplerine uygun kanun projelerinin de hazırlanması yine bu meclise verildi. Meclis, ayrıca Tanzimat'a ilgili tüm problemleri incelemek ve karar vermek yetkisine sahipti⁷³.

*"Tanzimat devrinde, kanunlaştırma hareketleriyle Osmanlı İmparatorluğu'na girdiğini gördüğümüz Batı'nın haklar sistemi, adalet makinesinde dereceli bir değişmeyi gerektirdi"*⁷⁴.

Yine bu dönemde çağdaş kanunlar bulunmamasından dolayı gerek azınlıklara gerekse yabancı ülke vatandaşlarına pek çok konuda ve özellikle adli konularda ayrıcalıklar tanınmıştı. Ancak Tanzimat'la getirilmeye çalışılan yeni hukuk sistemine göre bu ayrıcalıkların da geri alınması ve ortak hukuk sisteminin yanı sıra adalet mekanizmasının da kurulması gerekmektedir. Bu noktada önemli bir sorunla karşılaşan bu dönemin yöneticileri Kapitülasyonları bir anda kaldıramamışlardır.

⁷¹ Küçük, **a.g.m.**, s. 379.

⁷² Umur, **a.g.e.**, s. 12.

⁷³ Karal, **Tanzimat-ı Hayriye Devri**, s. 8-9.

⁷⁴ **A.g.e.**, s. 11.

Kapitülasyonların tümüyle kaldırılamayacak kadar genişlediğinin farkına varan devlet adamları, kapitülasyonlara neden olan sebepleri ve dolayısıyla ortaya çıkan sorunların ayrı, ayrı çözümü yoluna gitmişlerdir⁷⁵. Devletin tam bağımsızlığını önleyen bu engeller kaldırılmadan Modern olunamayacağını anlayan iktidar hızlı bir laik kanunlaştırma sürecine girmiştir. Bu şekilde herkesi kapsan ortak Yasa'nın oluşturulmasına ve bu ortak Yasaya dayanan ortak ve tek uygulama birliği sağlanması amaçlanmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde adli kapitülasyonlara karşılık egemenliğin bir unsuru olan Yasa yönüne önem verilmiş dünyevi kanunlaştırma hareketleri ön planda tutulmuştu. Muktebes olarak Alman Ticaret, Ceza ve Usul kanunlarının yanı sıra bu kanunları uygulayacak modern laik mahkemeler kurulmuştur. Amaç Osmanlı hukuk düzenini çağdaş Avrupa düzeyine getirmektir. Böylece hem Müslüman hem de gayrimüslim vatandaşlarına eşit muamelede bulunulacağı gibi ortak paydada vatandaşlık bağı ile devletin üstün iktidar gücünü tüm uyrukları üzerinde kullanılabilecekti⁷⁶.

1846'da memurların ödev, yetki ve sorumluluğunu göstermek için tertiplenen idare kanunu Tanzimat öncesi devirde, merkezi idarenin boşluğundan da yararlanarak keyfi davranan valiler ve mütesellimler, şehir ve kasabalarda çıkarlarına göre devlet adına adam öldürme, sürgüne gönderme, mala el koyma âdetlerini edinmişler eşkiyaya dönmüşlerdi. Rüşvet de her geri kalmış ilkel toplumda olduğu gibi en küçüğünden en büyüğüne kadar, tüm memurlar arasında yaygınlaşmıştı⁷⁷. Bu konuda gerekli cezai ve hukuki yaptırımlar öngörülse de Tanzimat sonrasında daha da artarak devam etmiştir. Bu devlet egemenliğinin zayıflığından ve baskıcı idareden kaynaklanmaktaydı. Buna karşın idari yargı temelleri de bu dönemde atılmıştır.

Osmanlı hukukunun şerî kanunlara dayanıyor olması nedeniyle, İslam hukukunun kendilerine uygulanamayacağını bahane eden yabancılar kendi ayrı hukuklarını oluşturarak Adli kapitülasyonların ortaya çıkmasını sağlamışlardı⁷⁸.

⁷⁵ Elmacı, **a.g.e.**, s. 203.

⁷⁶ **A.g.e.**, s. 203.

⁷⁷ Karal, **Tanzimat-ı Hayriye Devri**, s. 11.

⁷⁸ Elmacı, **a.g.e.**, s. 203.

Islahat Fermanının esas hedefi, Müslüman olmayan uyrukları Müslüman olanlarla eşit hale getirmektir. Bunların en önemlileri arasında, Hıristiyanların da devlet memurluğuna olması, eyalet meclisleri ve Meclis-i Vâlâ'da temsil edilebilmesi, kamu hizmetlerine, bütün okullara hatta askeri hizmetlere girebilmeleri, mahkemede tanıklıklarının eşdeğerde sayılması, Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki davalara karma mahkemelerce bakılması, vergide eşitlik gibi kamusal ve siyasal haklar vardır⁷⁹. Bu aslında taviz gibi görülebilse de Osmanlı'da laik devlete geçişte yurttaşlık ve eşitlik ilkelerinin oturmaya başladığını gösteren en önemli delildir. Böylece Hıristiyanlar kendi özel cemaat kurallarına değil egemen olan devletin kanunlarına da uyma zorunluluğunu da kabul etmekteydiler.

Ortak bir kimlik ve yurttaşlık merkezine kayışın göstergelerinden biri de 1283 (1867) Pasaport Odası Nizamnamesidir. Bu nizamname ile az da olsa uyruk tanımına girenler ve girmeyenler arasında sınır çiziliyor ve vatandaşlık kavramı yavaş, yavaş şekilleniyordu.

Bu nizamnamede yabancıların ülkeye girişlerini ve ülke içinde seyahatlerini düzenleyen hükümler olmasına karşın, Osmanlı uyruklarının ülke dışı seyahatleriyle ilgili hüküm bulunmamaktadır. Buna karşın daha teknik bir mevzuat olan 1301 tarihli Pasaport Nizamnamesi, Osmanlı uyruklarının ülke dışına çıkışlarını pasaport alma koşuluna bağlamış ve 1283 Pasaport Odası Nizamnamesinin aksine, pasaport verilmesini sıkı şartlara bağlamıştır⁸⁰.

“1858 Arazi Kanunnamesi daha da güvence getirecek, 1867'de yabancılara kentlerde ve kentler dışında taşınmaz mal edinme hakkı tanınacaktır”⁸¹.

Bu dönemde, merkezî devlet örgütünde askerlik, maliye, içişleri, ulaştırma, sağlık ve eğitim alanlarında meclis adı verilen kurullar oluşturuldu⁸².

Bu dönemde hukuk ve eğitim alanında yapılan reformlar Osmanlı modernleşmesinde önemli olmuşlardır⁸³. Özellikle bu dönemle birlikte Kutsal Yasa yerine dünyevi ölçülerin kullanılması başlarken, Din ve Saltanat ölçülerinin yavaş, yavaş kullanılması bırakılmıştır.

⁷⁹ Tanör v.d., **a.g.m.**, s.16.

⁸⁰ Rona Aybay, *“Pasaportlar”*, **Tarih ve Toplum Dergisi**, XIII (Ocak 1985), s. 48.

⁸¹ Tanör v.d., **a.g.m.**, s.16.

⁸² **A.g.m.**, s.16.

⁸³ Yalçın v.d., **a.g.e.**, s. 52.

Öncelikle yeni laik yasaları uygulayacak modern yargı görevlilerini yetiştirecek olan laik eğitim veren hukuk okulları kurulmuşlardır. Bunlardan en önemlisi “*Hukuk Mektebi'nin kuruluşu, "ilmiye"nin yargı işlevlerinin daraldığını, yargı işlevinin bürokratikleştiğini ve yeniden üretiminin medresenin denetiminden çıktığını ortaya koyması bakımından anlamlıdır*”⁸⁴.

Kanunlaştırma hareketinin önemli sonuçları ortaya çıkmıştır; öncelikle laik yasalar şeriat dışı mahkemelerin yargılama kapsamını daha da genişletmiştir. Farklı yasa kaynaklarının olmasının doğal sonucu olarak şeriat ve nizamiye mahkemelerinin yargı alanlarının birbirinden ayrılmışlardır. Bu yüzden de tamamen şeriat hukukunun uygulandığı alanda da kanunlaştırma gereği de belirmiştir⁸⁵.

Kanunlaştırma hareketlerinin en önemli zaafı ise, laik olmaması ve farklı hukuk kaynaklarından beslenmesidir. Bir kısmı, İslâm hukukundan gelen, öbür bölümü ise Batı kaynaklarından aktarılan yasalar, ikilik yarattığı gibi Yasa gücünün tanrısal ve dünyevi kaynaklara dayandırılması Bir olması gereken modern devletten ne kadar uzak bir anlayış içinde olduğunu da göstermektedir.

Bu ikiliğin temeli Cevdet Paşa'ya dayandırılrsa dahi aslında onun gidebildiği noktaya kadar dahi gidilememiş dönemin gerici zihniyeti tarafından bu kısmen de olsa ilerici sayılabilecek çalışmalar dahi baltalanmıştır⁸⁶.

Yasaların farklı kaynaklara dayandırılması, yargı kurumlarında da seriye ve nizamiye mahkemeleri ikiliğine yol açmıştır. Kanunlaştırma hareketleri her ne kadar çağdaşlaşmaya kapıyı açmışsa da, laiklik ve egemenlik kavramlarındaki zaafiyeti nedeniyle köklü bir değişikliğe olanak vermemişlerdir⁸⁷. Tam anlamıyla modern ve laik hukuk reformu için ancak Cumhuriyet dönemini beklemek gerekecektir.

Bu süreç o kadar önemli bir süreçtir ki kanunlaştırma süreci, özü çağdaşlaşmanın da özünü oluşturmaktadır⁸⁸. Buna karşın beklenen faydalardan belki de en önemlisi olan modern ve çağdaş olmasının temel nedenini oluşturan tam bağımsızlık

⁸⁴ İlhan Tekeli, “*Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, III**, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 658.

⁸⁵ Berkes, **a.g.e.**, s. 217.

⁸⁶ **A.g.e.**, s. 222.

⁸⁷ Tanör v.d., **a.g.m.**, s.16.

⁸⁸ Berkes, **a.g.e.**, s. 215.

olgusunu sağlayamamış aksine ülkenin sömürgeleşmesine yol açacak yasal imkânları sağlamıştır.

Özellikle bu yeni süreçte ekonomi alanındaki anlaşmalar ve yasal değişikliklerle Osmanlı ekonomisi zaten iyice azalmış olan rekabet imkânlarını kaybedecek ve devlet kısa zamanda dış borç batağına sürüklenerek ekonomik bağımsızlığını da yitirecektir⁸⁹.

Tanzimat dönemindeki yöneticiler ve aydınlar, buldukları çağda ülke ya modernleşmek ya da mahvolmak arasında tercih yapmak zorundaydı. Hukuki ve idari reformları devlet tarafından yanlış anlaşılmış ve kötü bir şekilde uygulandığı gibi yaptıkları inanılmaz başarısızlıkları ve bilgisizlikleri yüzünden de ve devleti yok olma noktasına getirmelerine karşın, Cumhuriyet döneminde yapılacak olan daha köklü modernleşme için gerekli olan altyapıyı ve tecrübeyi hazırlamıştır⁹⁰.

c – Genç Osmanlılar Hareketi

Ayrıca değişen ve karmaşıklaşan bürokraside kullanılmak üzere modern eğitim almaları amacıyla dışarıya gönderilen öğrenciler Avrupa üniversitelerine ve akademilerine gidiyorlar ve kaçınılmaz olarak, orada yayılan fikirlerden etkileniyorlardı. Yine emperyalist güçlere karşı bağımsızlık savaşı veren Macar ve Polonyalı sürgünlerde ulusçu düşüncelere yeni bir anlam katmışlardır⁹¹.

Ancak Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde saray ve çevresinin eski günlerden kalma alışkanlıklarını sürdürme istekleri tepki de çekiyordu. “...*dış borçlanma ve israf, zirve noktalarına varmıştı. Osmanlı devletinin iflâsı demek olan 20.12.1881 (Muharrem) kararnamesi ve «devlet içinde devlet» demek olan «Düyun-i Umumiye» teşkilâtı, bu hesapsız borçlanmalar yüzünden, bir gün mali bünyemizde yer aldı*”⁹².

Muhalefetin ve itirazların artması üzerine devleti kendi malıymış gibi gören Sultan Aziz, artan muhalefet karşısında, reforma değil, daha ziyade iç baskı rejimine başvurmuştur. Bunun temel nedeni de merkezi devlet düzeninin getirmiş olduğu kuvvetli iktidar gücüdür.

⁸⁹ Kılınçkaya v.d., **a.g.e.**, s. 49.

⁹⁰ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 126.

⁹¹ **A.g.e.**, s. 343.

⁹² Şevket Süreyya Aydemir, **Enver Paşa (1860-1908), I**, İstanbul, 1983, s. 20.

Bu kudretli güce karşı ise çok dar bir çerçevede sadece bir kısım aydın ve bürokrattan oluşan bir grup, siyasî bir mücadele yoluna girişmişlerdir⁹³. Bu yeni ve modern devlet düzenine karşı ondan daha da modern olan milli egemenlik ve ulus-devlet fikirleri eksenindeki aydınların mücadelesiydi. Garip olan da geleneksel toplum yapısı içindeki halkın yüzyıllar öncesinin anlayışını sürdürmesi ve oryantalist doğu kültürlerine has uyuşma içinde olmasıydı.

Devlete bir çeki düzen vermek amacıyla 1865 Haziranında İstanbul'da “Genç Osmanlılar Cemiyeti” kuruldu. Kurucuları Mehmet, Reşat, Nuri, Ayetullah, Kemal ve Refik Beylerdi. Cemiyetin programı, memlekette mutlakiyet idaresi yerine, meşrutiyet idaresinin tesisini sağlamaktan ibaretti⁹⁴.

Tanzimat dönemindeki başarısızlıklar çağdaşlaşma görevini kendi üzerine alan Saray ve bürokratlara karşı tepki doğurdu. Başarısızlıkların nedeni olarak görülen Abdülaziz'in keyfi yönetimini, hükümeti ve yönetimine karşı olarak ulus temsilcilerinden oluşan bir Meclisin kurulması yönünde çabalar yoğunlaşmıştır. *“Avrupa’da 1867 de kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti bu akımın öncülüğünü yapmıştır. Bu dönemde, Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi yazarlar, Mehmet Fuat, Mehmet Emin Ali ve Ahmet Mithat Paşalar, Padişahın yetkilerini sınırlandırma yolunda çaba harcayanlar arasında yer alırlar”*⁹⁵.

Genç Osmanlıların fikirlerinin temelinde Montesquieu'nün hukukî, Rousseau'nun siyasî, Smith ve Ricardo'nun iktisadî görüşleri vardı. Tanzimat idaresi hakkındaki özel eleştirileri Avrupalı gözlemcilerin görüşlerinden etkilenmiştir⁹⁶. Bununla birlikte Osmanlı devlet ve toplumunun sorunlarını anlayışları Tanzimat dönemi yöneticilerinden daha derindi ve fikirleri, eksikliklerine rağmen toplumun sorunlarını irdelemekteydi⁹⁷.

Genç Osmanlılar hareketinin bir başka yönü de, modern anlamda, ilk muhalefet hareketi olmasıdır. Bir merkezleri olmamasına karşılık, bir programlarının ve benimsedikleri bir yöntemleri bulunmaktadır. Gerçi programlarını uygulamada başarılı olamamışlardır. Fakat bu kahramanların ortaya koydukları hürriyet ve meşrutiyet

⁹³ A.g.e., s. 21.

⁹⁴ Kılınçkaya v.d., a.g.e., s. 78.

⁹⁵ Gözübüyük, a.g.e., s. 103.

⁹⁶ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 171.

⁹⁷ A.g.e., s. 171.

fikirleri sonraki dönemlerde bürokraside ve subaylar arasında yayılmış ve Türk demokrasi yaşamının temelini oluşturmuşlardır⁹⁸.

Genç Osmanlılar merkezi devlet iktidarının yaptığı keyfi borçlanma ve harcama politikasını haklı olarak eleştirmişlerdir. Bu dar çevrenin keyfi ve denetimsiz denemelerinin devleti emperyalist devletlerin sömürgesi yaptığını ve devletin yok olmanın eşiğine getirdiğini görerek çözüm bulmaya çalışmışlardır. açıkça yazmışlardır. Onlara göre tek çözüm batılı devletlerdeki gibi "çoğunluğun da söz sahibi olduğu bir yönetim biçimi" idi ki, bu da meşrutiyetti⁹⁹. Bu aslında II. Mahmut'la modernleşmeye çalışan merkezi devletin dönüşümünü de öngören bir aşamayı bu kadar çabuk ulus-devlete geçiş yalnızca sağlıklı bir demokratik gelişme ve etkilenmeden değil aynı zamanda zorunluluklardan da kaynaklanmaktaydı. Merkezi devletin başındaki bir avuç bürokratin ve sultanın egemen iktidar olarak mutlak yönetiminin sadece siyasal açıdan değil çok ağır sorunları çözmeye açısından da mahzurları büyüktü. Bu mahzurlar o kadar kısa zamanda devleti uçurumun eşiğine getirmişti ki tepkileri de aynı oranda çabuk gelişmiş ve saltanatı yıkmıştı. Yalnız bu gelişmelerden bihaber bir toplumdaki gelişmeler Avrupa'dan çok daha farklı biçimde yansıma bulmaktaydı.

Keyfi ve plansız olan bu politikanın devleti mahvolmanın eşiğine getirdiğini fark eden aydınlar bunun nedeninin mutlak egemen iktidar anlayışı olduğu yargısına varmışlardır. Devletin sorunlarının sorumlularını arama ve egemen iktidarı sorgulama, tebaa hükmündeki Osmanlı toplumu için oldukça ilerici ve radikal bir düşünceydi.

Ülkede sorunlar ardı ardına geliyordu. "*...Hürriyet-i ticaret gibi gösterişli bir isim altında, Osmanlı sanayisini boğan ve ülkeyi Avrupalı ihracatçıların ellerine atan malî intihar politikasıydı. Yolların ve eğitim imkânlarının yokluğunun daha da ağırlaştırdığı aynı sebepler, Osmanlı ticaretini geriliğe ve yoksulluğa sürüklemişti*"¹⁰⁰. Ancak sömürgeleşen ve enkaz durumuna gelmiş bir devletin sorunlarının çözümünün egemen iktidar dışından birileri tarafından aranması ve devlete sahip çıkma anlayışı da ilk defa bu dönemde görülmüştür.

Genç Osmanlılar modern devleti eleştirirken aslında dayandıkları fikir temelinde hem devleti hem de ülkeyi kurtarmak vardı. Buradan yola çıkarak aslında

⁹⁸ Kılınçkaya v.d., a.g.e., s. 100.

⁹⁹ Yavuz, a.g.e., s. 10.

¹⁰⁰ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 170.

ulus devletin ilk temellerinden olan ülke sevgisi yani Modern vatancılık anlayışına yönelmişlerdir. Aynı şekilde benzer bir süreç, önce İngiltere'de, sonra Fransa'da kralın devlet olmaktan çıktığı ve onun yerine ulus, halk veya vatanla özdeşleştiği Batı Avrupa'da yaşanmıştır¹⁰¹. Bu dönemde ulus devletin temel öğelerinin başında bulunan ülke yani vatan unsuru ülkemizde de halkın bilinçaltına işlenmiştir.

Genç Osmanlılar mücadelesi de, uluslaşma esasına dayanmayan mücadeleydi. Bu mücadele sadece, devlet şekli üzerinde merkezileşiyordu. Ama bu arada Namık Kemal, uluslaşmanın kapısını açan kavram getirdi. Bu kavram, vatan fikri ve vatan anlayışıdır. Bu fikir özellikle ulus-devletin temellerini atacak olan, Birinci Meşrutiyet aydınlarından ziyade, uluslaşmanın peşindeki İkinci Meşrutiyet önderlerine, peşinde koştukları idealin sembolünü, vermiştir¹⁰².

Osmanlı-Türk düşüncesinde ilk defa anti-emperyalist düşünceler hemen Tanzimat'tan sonraki ilk nesille birlikte ortaya çıkmıştır Yeni Osmanlılar Panislamcı zannedilen fikirleri, aslında Batı dünyasının saldırıları karşısında geliştirilen savunma edebiyatını oluşturmaktadır. Yeni Osmanlılara İslamcılıkları bu anlamda kültürel bir tutuculuktan çok ülke bütünlükleri ya da egemenlikleri tehdit edilen İslâm ülkeleri arasında dayanışmayı sağlama çabası vardır¹⁰³.

“Ancak 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı toplumunu oluşturan farklı etnik toplulukların hemen, hemen hepsinin millî topluluk haline gelmeye başladığı ve kendi milliyetçilik ideolojilerini geliştirdikleri görülmektedir, imparatorluğu elde tutabilme kaygısı Osmanlılık ideolojilerinin formasyonuna yol açarken Türkçülük üzerinde hiç durulmadığı görülmektedir”¹⁰⁴.

Bu durum İttihat Terakki döneminin başında da en azından resmi ölçekte görülecektir. Bunun ana nedeni dönemlerinde Türk nüfusunun yanı sıra Türk olmayan Müslümanların ve gayrimüslimlerin önemli bir yekûn teşkil etmeleri ve devletin bölünmesini engelleme kaygısıdır. Osmanlı geleneksel düzeninde iktidar sahibi Türk milleti yüzyıllar boyunca cephelerde eritilirken, Türkleri koruduğu ülkede her tür etnik

¹⁰¹ A.g.e., s. 331.

¹⁰² Aydemir, **Enver Paşa (1860-1908)**, I, s. 32.

¹⁰³ Ahmet Kuyaş, “Yeni Osmanlılar'dan 1930'lara Anti-emperyalist Düşünce”, **Kemalizm, II**, İletişim yay., İstanbul, 2002, s. 247.

¹⁰⁴ Gencay Şaylan, “Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, VII**, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 1948.

veya dinsel topluluk büyü bir rahatlık içinde gelişmelerini sürdürdükleri gibi sayıca da çoğalmışlardır.

Genç Osmanlılar hareketi tarihte derin izler bırakmıştır. Her ne kadar devleti bir arada tutma ereklerine ulaşamamaları da yaptıkları muhalefet ülkede ilk modern muhalefet ve demokrasi deneyimi olarak kabul edilebilir. Yine iktidara egemen oldukları dönemde de ilk defa meşrutiyet ilan edilerek anayasalı meşrutî sisteme geçilmiştir. Modern anlamda halk meclisi de ilk kez bu dönemde açılmıştır. Geri kalmış ve cehalet içindeki Osmanlı toplumu için çağının çok ötesinde ve aydınlıkçı fikirlere sahip bu hareket ve ülkemize getirmiş olduğu modern kurumlar halk tabanında destek bulamamış ve kısa zamanda dışarıdan emperyalizmin içeriden de gerici monarşinin kışkırcısından kurtulamamıştır. Onların getirdiği aydınlık fikirler sonraki dönemde İttihat Terakki ve Cumhuriyet kadrolarına rehber olmuştur.

C – ANAYASAL SİSTEM SONRASI ULUSLAŞMA SÜRECİ

1 – Kanun-i Esasinin İlanı (I. Meşrutiyet)

Modern devletten ulus-devlete geçişin bir göstergesi de Anayasalar olmuştur. Anayasa kavramı ile birlikte öncelikle mutlak egemenlik sahibinin sahip olduğu Yasa yetkisinin önce belirli sınırlandırılması ihtiyacından ortaya çıkmıştır. Avrupa’da ve ülkemizde Anayasalardan önce de belirli fermanlar belgeler ve anlaşmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Milli egemenlik kavramına geçişin ön hazırlığını ifade eder. Bu geçiş bir anda olmamış zaman yayılmıştır. Bu bakımdan Anayasalar, “...*tarihsel gelişim süreçlerinin kavşaklarıdır. Bu bakımdan ilk anayasa ile sonuncu anayasa arasında görünen ve görünmeyen bağlar vardır*”¹⁰⁵.

Gözübüyük’ün de işaret ettiği gibi, Osmanlı İmparatorluğundaki demokratik gelişim ise Avrupa’dan farklı şekilde, devletin modernleşme çabası içinde başlamıştır. “19. yüzyıl başlarından beri yürütülen demokrasiye geçiş çabaları, başka bir deyişle «anayasacılık hareketleri» ekonomik ve sosyal yapı değişikliklerinden kaynaklanmaktan çok başka etmenlerin etkisi altında başlamıştır”¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Tarık Zafer Tunaya, “1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, I**, İletişim yay., İstanbul, 1983. s.27.

¹⁰⁶ Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 93.

Osmanlı İmparatorluğunun geleneksel yapısının bozulmaya başladığı günlerde Senedi İttifak ile devleti temsil eden sultanın yetkileri sınırlandırılmaktaydı. Keza Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla da mutlak egemenin sahip olduğu yasa ve uygulama konusunda kesin sınırlamalar getirilmekte ve güvenceler sağlanmaktadır. Ancak tüm bunlar tek taraflı bir ferman niteliğindedir. Sultan burada mutlak gücünü sürdürmektedir. Bu anlamda eşit tarafların olmadığı bir sözleşen hükmündedirler.

Ülkemizde meşruti sistem Genç Osmanlıların çabaları sonucu 1876'da Kanun'u Esasi (Anayasa) ilân edilerek kuruldu. Kanun-u Esasi halkın yönetime katıldığı parlamenter sistemi öngörmekteydi. Fakat devletin monarşik ve teokratik niteliği çok fazla değişmediği gibi egemenliği daha baştan saltanata veren bir anlayış söz konusuydu¹⁰⁷.

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile siyasi, idari, adli, mali, sosyal ve kültürel alanlarda yapılan yeniliklere rağmen Osmanlı Devleti'nin çöküşü önlenemediği gibi sömürgeleşmenin de kapısını açılmıştı. Mutlak egemenlik anlayışının keyfi yönetimini gören Türk aydınları kurtuluşun ancak halkın devlet işlerine sahip çıkabileceği meşruti bir idarenin kurulması ile mümkün olabileceğini düşünmekteydiler¹⁰⁸. Bu aslında ulusal egemenlik ilkesinin farkında olan aydınların ulus hakkında kararı başka odakların değil de ancak ulusun kendisinin verebileceği düşüncesini göstermesi açısından önemlidir. Kendi kaderini tayin hakkı da diyebileceğimiz bu kavramla O güne kadar egemenliğin kaynağı da, ulusun sahibi de saltanat ve ona bağlı saray bürokrasisi olarak görülürken egemenlik kaynağının ulus olarak görülmeye başlamıştır.

Kanun-ı Esasî, Ayan ve Mebusan Meclisi adı altında iki meclisin kurulmasını öngörüyordu. Halkın ülke yönetimine katılması süreci, Anayasa ile teminat altına alınmıştı.

19 Mart 1877'de İlk kez toplanan Osmanlı Parlamentosu tayinle gelmiş 25 kişiden oluşan Ayan Meclisi, derme çatma oluşturulan 120 kişilik bir Mebusan Meclisinden oluşmaktaydı. Ancak bu ilk denemenin ömrü de kısa sürmüştür. *“Nisan 1877'de başlayan ve 31 Ocak 1878'de sona eren Osmanlı-Rus savaşındaki ağır*

¹⁰⁷ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 19.

¹⁰⁸ Yalçın v.d., **a.g.e.**, s. 54.

mağlubiyetin sorumlusu olarak görülen üç nazırın Meclis karşısında hesap vermesi istenince, Sultan, bunu bahane ederek 14 Şubat 1878'de meclisi dağıttı”¹⁰⁹.

Buna karşılık Meşrutiyet iktidarı çok sınırlı ve zayıftı. İngiltere ve Batı Avrupa'nın aksine kurulan anayasal bir rejimi koruyabilecek ulusal burjuvazi ve halk kitlelerinin siyasal desteğinden yoksundu. Bu koşullar altında monark II. Abdülhamit'e, içinde bulunulan olağanüstü durum nedeniyle kurulan meşrutiyet idaresini yok etme fırsatını vermiştir¹¹⁰.

Gerici monarşinin ve ülkede çağdaş ve ilerici bir iktidarı arzulamayan emperyalist güçlerin başarısına karşın ortadan kaldıramadıkları hürriyet ateşi geleceğe ışık tutmaya devam etti. *“Meclis kapatıldı, fakat meşrutiyet ve hürriyet fikirleri artık ortadan kaldırılamayacak şekilde kafalara yerleştiği için, kısa bir müddet sonra Osmanlı aydınları faaliyetlerini gizlilik içinde sürdürmeye devam ettiler”¹¹¹.*

Bu noktadan sonra meşruiyetini kaybetmiş monarşik güç devlet egemenliğinin tüm imkânlarını kullanarak mutlak egemenlik anlayışıyla baskı yönetimini kurmuştur¹¹². Bu somut güç karşısında olan vatanseverlerin elinde ise soyut fikirlerden ve ideallerden başka hiç bir imkân kalmamıştır. Ancak tarihte pek çok örneğinde olduğu gibi insan aklı ve kalbi maddeye karşı olan zaferini bir kez daha kazanmıştır.

2 – II. Abdülhamit ve İstibdat dönemi

Genç Osmanlıların iktidara gelmiş olmalarının yanında iktidarda kalmaları da gerekmektedir. Ancak bu istikrar fırsatı hiç bir zaman onlara verilmedi. Emperyalist devletler, o güne kadar yaptıkları gibi Rusları Türklerin üzerine saldırtmakta hiç zaman kaybetmediler. Savaşın kaybedilmesinden başka, Balkanlar'da Müslümanlara karşı girişilen soykırım, sürgün ve faciaların karşısında diğer büyük Avrupa devletlerinin bu duruma seyirci kalmaları ve hatta alkışlaması, Karal'ın da belirttiği gibi yaratılmak istenen Osmanlılık şuuru ve ulus-devlet fikri için öldürücü bir darbe olmuştur¹¹³.

Bu fırsatı değerlendiren Abdülhamit kısa zamanda iktidara el koymuş ve rakiplerini saf dışı bırakmıştır. Monarşik idareye geri dönen imparatorlukta Padişah,

¹⁰⁹ Kılınçkaya v.d., **a.g.e.**, s. 81.

¹¹⁰ Tanör v.d., **a.g.m.**, s. 21.

¹¹¹ Kılınçkaya v.d., **a.g.e.**, s. 81-82.

¹¹² Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 176.

¹¹³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1995. s. 569.

içeride baskı politikasına başvururken dışarıda panislamiş bir politika benimsemiştir. Bu politikanın uygulanamayacağını Abdülhamit'te biliyordu. Ancak bu politika sayesinde imparatorluk içinde Müslüman toplulukları bir arada tutma ve iktidarın muhaliflerini bastırma çabalarında, ona destek sağlamaktaydı. Uluslararası düzlemde ise, emperyalist devletlerin Müslüman sömürgelerinde Müslüman halkların kamuoyu desteğini kazanmak ve karışıklıklar yaratarak Türkiye'ye karşı mümkün bir hareketi önlemek kozunu vermektedir¹¹⁴.

Osmanlı halifesine siyasi hâkimiyetinin dışında olan Müslümanların manevi olarak bağlanması olgusu daha önce de vardı. "*Kendinden önceki padişahlardan farklı olarak Abdülhamit, yabancı Müslümanların desteğini alabilmek için halife unvanından olabildiğince yararlandı*"¹¹⁵. Bu dönemde Batılı sömürgeci güçlerin sömürgeleri olmuş Müslüman halkların manevi olarak Osmanlı sultanına bağlanması fikri, sömürgecileri telaşlandırdığı gibi Pan-İslamizm işe uluslararası bir boyut kazandırdı¹¹⁶. Aslında Panislamiş politika, her ne kadar siyasi olarak ortaya çıktıysa da, çok uluslu bir güç olan sömürge İmparatorlukları için parçalanma etkisi yaratacak ölümcül bir bağımsızlık hareketinin sinyallerinden biriydi.

Ancak bu ekonomik ve sosyal yönden zaten iflas etmiş ve sömürgeleşme sürecinde dağılmaya başlayan devleti kurtarmaya Panislamiş politikası bile çözüm getirmedi. Despotik rejimle toplumu baskı altına almak ise, ancak bir süre daha monarşinin devam etmesini sağladı¹¹⁷.

Kendisinden önceki eli açık padişahların aksine Abdülhamit sıkı bir ekonomi politikası gütmekteydi. Bu durum devlet memuru olan Müslüman orta sınıf arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur¹¹⁸.

Gerek II. Abdülhamit gerekse Genç Türkler aynı ama uğrunda yani devleti bir arada tutma fikrindeydi. Bu yüzden de Genç Türkler, meşrutiyete müstenit Osmanlılığı, II. Abdülhamit ise istibdada dayanan İslamcılığı savunmuşlardır¹¹⁹. Bununla beraber milliyet fikirlerinin etkisiyle aydınlar Türklere ilişkin konular üzerinde çalışmışlardır.

¹¹⁴ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 340.

¹¹⁵ Andrew Mango, **Atatürk**, Yeni Binyıl yay., İstanbul, 1999, s. 19.

¹¹⁶ Mustafa Alkan, **Osmanlılarda Hilafet**, Çağlayan yay., İzmir, 1997, s. 242-243.

¹¹⁷ Yavuz, **a.g.e.**, s. 15.

¹¹⁸ Mango, **a.g.e.**, s. 22.

¹¹⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, s. 555.

Daha çok dilde Türkçülük, Türklük aleyhindeki propagandalara karşı savunmak, Anadoluçuluğa dayanan Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlılık gibi konularda çalışılmıştır¹²⁰.

Osmanlı Devletinin siyasetini halifelik sıfatına bağlı olarak "İslamcılık" üzerine bina etmesi, hilafetin önemi daha da arttırmıştır. "*Bunun sonucu olarak Batılı emperyalist güçler Osmanlı hilafetini yıpratmak ve Müslümanlarla irtibatını önlemek için bir hilafet siyaseti geliştirmek zorunda kalacaklardır*"¹²¹.

Abdülhamit, mutlak iktidarını tehlikeye düşüren hürriyetçi ve meşrutiyetçi fikirlere şiddetle düşman olmasına rağmen aynı zamanda modern devletçi anlayışıyla devletin modernleşmesi için tüm gayretini ve enerjisini sarf etmiştir¹²². Özellikle batılı ve modern tarzdaki eğitim kurumları Abdülhamit'e rağmen bu dönemin eseridir. O'nun gericiliği özellikle Modern devletten, ulus-devlete geçiş sürecinde Milli Egemenlik kavramını anlayamamasında yatmaktadır.

3 – Tanzimat Dönemindeki Sosyal ve Yapısal Değişiklikler

Tanzimat, yıkılmaya yüz tuttuğu anlaşılan devletin genel dağılışı önlemek için girişilen bir idare-i maslahat tedbiriydi. Devletin kurtulması amaçlanan bu hareketin planlayıcıları ve uygulayıcıları da devlet yönetimi olmuştur. Tepeden inme yapısıyla dezavantajları vardı ve aslında yetersizdi¹²³. Çünkü Osmanlı devletindeki modernleşme süreci Batı'daki örneklerinden farklı olarak felsefi ve fikri temellere sahip değildi¹²⁴.

On yedinci yüzyıldan itibaren Hanedan etkinliğini kaybetmiş, Egemen iktidar başkentteki vezirlere ve saray maiyetine, vilâyetlerde de paşalara ve eşrafa geçmişti. Avrupa'da feodalitenin yok olduğu ve merkezi devletlerin güçlendiği bu çağlarda Osmanlı İmparatorluğundaki bu feodal gelişimin bedeli çok ağır olmuştu. Sultanların geçmişteki despotizminin aksine Avrupa'sındaki bir feodal kraldan farkı kalmamıştı. On dokuzuncu yüzyılla birlikte Osmanlı devletinde modern devlete doğru artan eğilimle

¹²⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, s. 555.

¹²¹ Alkan, **a.g.e.**, s. 242-243.

¹²² Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 176.

¹²³ Aydemir, **Enver Paşa (1860-1908), I**, s. 17.

¹²⁴ Hamit Emrah Beriş, "*Moderniteden Postmoderniteye*", **Siyaset**, Lotus yay., 4. Baskı, Ankara, 2006, s. 516.

birlikte Osmanlı sultanlarının da gittikçe kuvvetlenen iktidarları kişisel despotizm yönünde olmuştur¹²⁵.

Tanzimat'la gelen Devletin merkezi yönetim biçimi, eski feodal yapıya göre çok daha geniş ve yetişmiş bir bürokrasiyi gerektirmekte ve aynı zamanda modern devletin gereklerine uygun niteliklerde de olmalıydı. Nitelikli devlet kadrolarının eğitimi ve yetiştirilmesi içinde modern tarzdaki okullara ihtiyaç vardı. Bu manada geleneksel eğitim kurumları yetersiz kalmaktaydı¹²⁶.

Hürriyetçi, vatancı ve hatta devrimci fikirler, Avrupa'ya gönderilen Türk öğrencilerine, diplomat ve askerî ataşelerini ilk olarak etkilemiştir. Zamanla bu fikirler Osmanlı ülkesindeki aydın ve bürokratlara yeni bir yön verip, gelecekteki 1876, 1908 ve 1920 Meşrutiyet ve halk hareketlerine yol açmıştır¹²⁷.

Tanzimat döneminde ticaret ve üretim, genellikle gayrimüslimlerin eline daha fazla geçmiş, Türk burjuvazisinin oluşumunu geciktirmiştir. Bu yüzden de Müslümanlar orta sınıfta pek az temsil ediliyorlardı¹²⁸. Hıristiyan toplumların aşırı zenginleşmeleri, sağlıklı bir demokratik süreci de engellemiştir. Türk burjuvazisi yerine asker ve sivil bürokratlardan oluşan ikame burjuvazisi demokratik sürecin oluşumunu sağlamış ama çelişkin bir biçimde toplumda demokratikleşmeye karşı aşırı devletçi politik ideolojilerden etkileniyorlardı.

Tanzimat ve getirdiği yeni değerler şehirlerin geleneksel yapılarını da değiştirmiştir. Yüzyılın sonlarında İstanbul, İzmir, Selanik ve bir dereceye kadar Trabzon, Avrupa kentlerini andırmaya başlamıştı. Kentlerin tek sorunu, çağdaş konfordan ticareti ve zenginliği elinde tutan gayrimüslimlerin ve Avrupalıların yararlanmasıydı. Bunun yanında varlıklı Müslüman aileler de bu yapının içinde yer bulmaya çalışmaktaydılar¹²⁹.

Tanzimat döneminde modern tarzda eğitim kurumları kurulmuştur. Bu okullarda az da olsa yetişen batılı eğitim almış öğrenciler devletin modern yönetici sınıflarını oluşturmuştur. Bunun yanında çağdaş ve modern düşüncenin temsilcileri olarak gelecekte meşrutiyet ve cumhuriyet devrimlerinin de altyapısını oluşturmuşlardır.

¹²⁵ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 366.

¹²⁶ Tekeli, **a.g.m.**, s.651.

¹²⁷ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 474.

¹²⁸ Mango, **a.g.e.**, s. 21.

¹²⁹ **A.g.e.**, s. 24.

Batı tarzında eğitim veren bu "okul"ların, "mektep"lerin yerini almasına karşın medreseler de önemini yitirmeye başlamışlardır¹³⁰. Buna paralel olarak medreselerin çağdaşlaşmaması yavaş, yavaş sonlarını da getirmiştir. Modern okullardan mezun olan yeni nesil bürokratlar ulema sınıfının yerini almışlardır.

Tanzimat dönemi aydınını en çok etkileyen ülke yüzyıllar boyu dost ve müttefikimiz olan Fransa olmuştu. *“Osmanlı yönetici sınıfı üzerinde Fransa'nın etkisi oldukça fazlaydı. Yine de Atatürk, çağdaşları arasında Fransız deneyiminden en tutarlı bir köktencilikle yararlanan kişi oldu”*¹³¹. Fransız etkisi, Türk İdari yaşamında özellikle idari ve demokratik anlamda çok etkili olmuştur.

4 – İttihat ve Terakki Hareketi

Osmanlı İmparatorluğunun 93 Harbinde ağır şekilde uğradıktan sonra, yeni Osmanlıların kısa bir müddet içinde olsa kurmuş olduğu meşruti düzen ve bu düzenin getirdiği Mebuslar Meclisi dağıtılmış, Kanunu Esasi rafa konmuştur. Buna paralel olarak istibdat rejimi geri gelmiş ve İslamcılık siyaseti başlamıştır. Her şeyin hüsrana uğradığı bu dönemde Genç Türklerin istibdada karşı mücadelesi gelişmek istidadını kazanmıştır¹³².

Devletin modernleşme hamleleri hüsrana uğradığı gibi demokratik süreçte uzun bir zaman kesintiye uğramıştı. Kapitalizmin altın çağını yaşadığı bu dönemde Osmanlı Devleti ağır bir borç yükü altında ezilirken, ekonomi ve maliyesi bağımsızlığını kaldıracak şekilde Sömürgeci Emperyalist devletlerin kontrol ve denetimine girmişti¹³³.

*“Avrupa'da kapitalizmin gelişerek sanayi devrimini gerçekleştirmiş olması ve bu gelişmeler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu üzerinde aşama, aşama kurulan emperyalist denetim, Osmanlı İmparatorluğunun iç dinamikleriyle birleşerek, sınıflar ve uluslararası farklılaşmasında önemli değişimler doğurmuştur”*¹³⁴.

Türkçülük hareketi daha Abdülaziz devrinde gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde milli bir coğrafya, milli bir dil ve tarih alanında çalışmalar yapılmıştır¹³⁵.

¹³⁰ Kılınçkaya v.d., a.g.e., s. 54.

¹³¹ Mango, a.g.e., s. 44.

¹³² Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, s. 552.

¹³³ Yavuz, a.g.e., s. 15.

¹³⁴ Tekeli, a.g.m., s. 651.

¹³⁵ Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, s. 296.

“Bir ideoloji olarak Türk milliyetçiliği aslında Osmanlı İmparatorluğundaki Türklerden çok önce Rus Çarlığında yaşayan Türkler arasında gelişmiştir... Ayrıca Rusya’da yaşayan aydınların Avrupa düşünce yaşamına daha yakın oldukları, Avrupalı Türkologların çalışmalarından daha kolay etkilendikleri de bir gerçektir”¹³⁶. Yine bu dönemde 1848 Devrimi’nden sonra Türkiye’ye kabul edilmiş olan Macar mültecileri buraya Avrupa’dan ulusçuluk fikirleri getiriyorlar ve bu fikirler, aydın Türkler arasında, hızla İstanbul’a değin, hızla yayılmıştı¹³⁷. Yine Mason loncalarının varlığı da bu fikirlerin gelmesinde önemli bir etmendi. Özellikle Yahudilikten vazgeçip Müslümanlığı seçenlerin soyundan gelen dönme toplumu içinde bu yeni fikirler hızlı yayılmıştı. Müslümanların önde gelen ilericileri de mason loncalarına bağlıydı ve bu sayede etkileşim katlanarak artmıştı¹³⁸. Bu fikirler milli egemenlik konusunda yeterli bir bilinçaltı zemini hazırlamıştır.

Bu dönemde modern eğitim sisteminde eğitim görenler arasında çeşitli fikirler oluşmakta ve yaygınlaşmaktaydı. Bu okullardan mezun olanlar batılı ve milliyetçi fikirlerin İstanbul dışında Anadolu ve Rumeli şehirlerinde yayılmasına neden olmuştur. Bu gelişim İttihat ve Terakki hareketinin yaygınlaşmasında ve ülke çapında tanınmasında önemli katkıları olacaktır. II. Abdülhamit iktidarının, eğitim sistemini yaygınlaştırması zamanla kendi karşıtını oluşturacak sınıfları geliştirmiştir¹³⁹.

Abdülhamit’in kurduğu istibdat yönetimine karşı ilk hareket, tabii İstanbul’da, dar bir aydınlar çevresi içinde belirdi arasında doğdu. Özellikle Fransız İhtilâli’nin getirdiği fikir ve akımların etkisi altında kalan aydınlar¹⁴⁰. Genç Osmanlıların devamı niteliğinde olmasına karşın, “Onların izinden yürüyen Genç Türklerin Mithat, Süleyman, Ziya Paşalar, Ali Suavi, Namık Kemal gibi etkili fikir ve kalem adamlarından yoksun olduklarını söyleyebiliriz”¹⁴¹.

Örgütlenme Genç Osmanlıların efsane kahramanı Namık Kemal’in ölümünün ertesinde başladı. Bu yılda Genç Osmanlıların önde gelen önemli liderleri artık

¹³⁶ Şaylan, a.g.m., s. 1948.

¹³⁷ Giacomo Carretto, “1930’larda Kemalizm-Komünizm-Faşizm Üzerine Polemikler”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Çev. Durdu Kundakçı, XVII (Mayıs 1985), s. 56.

¹³⁸ Mango, a.g.e., s. 35.

¹³⁹ Tekeli, a.g.m., s.658.

¹⁴⁰ Aydemir, a.g.e., s. 17.

¹⁴¹ Fahri Belen, **XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, İstanbul, 1973, s. 67.

hayatta değillerdir. Ancak geriye milli egemenlik, Anayasa, vatan, ulus, bağımsızlık gibi yüce idealler bırakmışlardır. “*İttihad-ı Osmanî*” (1889) ile başlayan gizli örgütlenmeler, 1895'den sonra esas olarak “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” ile devam etti. Jön Türk muhalefeti, orta sınıf asker ve sivil aydınlarından oluşuyor, basın yoluyla propaganda ve hatta darbe girişimleri (1896, 1897) gibi eylem biçimleri deniyordu”¹⁴².

Abdülhamit yönetiminin tüm baskısına rağmen İktidardan hoşnut olmayan birçok çevreler kısa zamanda bu hareketin içinde yer almıştır. Jön Türklerin de, tıpkı Genç Osmanlılar gibi, ideolojik temele dayanan dünya görüşleri yoktu. Bu akım içinde, çok yaygın bir yelpazeyi kapsayan görüşler yan yana yaşıyordu.

Bu yüzden Jön Türk siyasi düşüncesinin temelinde meşrutiyetin ilan edilerek anayasanın yürürlüğe konması ve meclisin açılması fikri vardı. Osmanlıcılık fikrini canlandırarak, imparatorluğu dış müdahale ve iç bölünmelere karşı korumak istemekteydiler. Asıl amaç özgürlükten çok, devletin kurtarılmasıydı¹⁴³.

İttihat Terakki Hareketinin belli başlı merkezi olmamasına karşın çeşitli gruplardan oluşmaktaydı. “*Genç Türkler, merkezleri Cenevre, Kahire olmak üzere ikiye bölündüler. Sonra da merkezîyetçiler, âdemi merkezîyetçiler, kendilerini Türk sayanlar ve saymayanlar türeyecektir*”¹⁴⁴.

İttihat ve Terakki Hareketinin içinde esas olarak üç lider ön plana çıkmıştır. Her ne kadar devrimden sonra etkin bir rolleri kalmamışsa da başlangıçta Hareketi önemli olarak etkilemişlerdi. Bunlar Ahmet Rıza, Mizancı Murat ve Sabahattin Beylerdir. Birinci Grubun lideri olan Ahmet Rıza Beyin görüşlerinin temelinde dürüst bir yönetimin kurulması, eğitim ve pozitif bilimlerin geliştirilmesi taleplerine dayanıyordu. Bu taleplerini Abdülhamit’e yazdığı muhtıralarla dile getiren Rıza Bey iktidardaki yönetimin baskı rejimi olduğunu ve bu durumun devrime yol açtığını, bu durumu önlemenin çaresini ise meşrutiyet idaresi olduğunu Padişah’a anlatmaya çalışmaktaydı¹⁴⁵.

¹⁴² Tanör v.d., **a.g.m.**, s.22.

¹⁴³ **A.g.m.**, s.22.

¹⁴⁴ Belen, **a.g.e.**, s. 67.

¹⁴⁵ Berkes, **a.g.e.**, s. 386-387.

İkinci Grubun öderi Murta Bey, İslam şeriatını uygulayacak olan Pan-İslam devlet kurulması iddiasındaydı. Meşrutiyet rejimi kurulmasını savunsa da Kanun-u Esasinin uygulanamamasının nedenini Avrupa devletlerinde görmeye başlamıştır. Reformun gerçekleştirilememesinin nedenleri üzerinde durmuş ancak sultanı denetleyecek yeni bir kurul dışında yenilik getirecek fikirlere sahip olamamıştır. Özellikle Ahmet Rıza grubuyla şiddetli bir çatışma içine düşmesinin ardından Murat Beyin, padişahla anlaşarak İstanbul'a dönmesi Genç Türk hareketini bölmüştür¹⁴⁶.

Âdemi merkezîyet kanadının ve İttihat ve Terakki Hareketinin önderlerinden Prens Sabahattin federal ve merkezî olmayan bir Osmanlı devleti fikri ile öne çıkmıştır. İngiliz tarzında meşrutî bir monarşi ve imparatorluğun farklı halkları ve toplumları özerk ve mahallî örgütlenmelerin içinde tutan bir anlayış geliştirmiştir¹⁴⁷. Ancak bu fikirler bir Osmanlı federasyonunda, gerçekten iflâsa mahkûmdu. Ayrılıkçı milliyetçiliğin ve yabancı emperyalizmin yaşlı İmparatorluğun bütünlüğünü kemirdiği günlerde âdemi merkezîyetçi bir anlayışın ne devleti bir arada tutmak isteyen Türkler ne de ayrılıkçı Ermeniler ve Hıristiyanlar unsurlar için tatmin edici bir formül hükümündeydi¹⁴⁸.

Sabahattin Bey devletin merkezîyetçilikten Tanzimat'tan beri devam eden modern devlet gelişiminin tersine, mahallî idarelere yetkiler verilmesini kurtuluş çaresi olarak görmekteydi. Ancak değişik unsurları tatmin etmeyi amaçlayan bu romantik görüş; bütün unsurların bağımsızlığa kavuşmak istediği ve emperyalist merkezî modern büyük devletlerin gücünün doruğunda dünyayı sömürgeleştirdiği o sırada uygulanması imkânsızdı¹⁴⁹.

Yine İstanbul'dan başka, memleketin hiç bir yerini görmeyen Sabahattin Beyin «Âdemi merkezîyet ve teşebbüsü şahsî» formülü ile ifade ettiği «İçtimai mesleki» derinliğine incelemeler değildi¹⁵⁰.

1906 sonrasında Cemiyetin etkinliği Makedonya'ya geçmiştir. Her tür baskıya karşın cemiyet özellikle Türk garnizonlarının bulunduğu merkezlerde başarılı şekilde örgütlenebilmiştir. Bunda bölgede yaşayan Hıristiyan unsurların bulunması nedeniyle

¹⁴⁶ A.g.e., s. 388-389.

¹⁴⁷ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 201-202

¹⁴⁸ A.g.e., s. 202.

¹⁴⁹ Belen, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁵⁰ A.g.e., s. 84.

Emperyalist devletlerin müdahalelerinin de rolü vardı. Özellikle 1903 yılında yapılan Mürzteg anlaşmasıyla bölgede Avrupalı bir jandarma gücünün bölgeye yerleştirilmesi, bölgedeki Hıristiyan unsurların çetecilik faaliyetleri gerilimi arttırmış ve bu esnada Hareket gizli örgütlenmelerle hızla yayılmıştır¹⁵¹.

Bu üç aydının dışında Yusuf Akçura'nın da fikirleri dikkate değerdir. Akçura, meydana gelen olayların nedensellik bağı içinde oluştuğunu içinde buldukları zamanda da tarihin uluslaşma ve demokrasi yönünde aktığını düşünmekteydi. Türklerin tarihinin de bu gelişmelerden ayrı tutulamayacağını ifade etmekteydi¹⁵².

Yusuf Akçura, Osmanlı İmparatorluğunda olabilecek üç birlik temelini inceler Birincisi, Osmanlılık ve İslamcılığı uygulamanın mümkün olmadığını her iki fikri de, enine boyuna tartışır ve başarısız bulur. Üçüncü şık olarak Türkçülüğü tercih eder. Böyle bir politikanın, Osmanlılıktan daha az iç, Panislâmizm'den daha az dış engel olduğunu ileri sürer. Ülke dışında yaşayan Türk topluluklarının bu bağı kuvvetlendireceği inancındadır. Yine böyle bir politikanın ülkenin içindeki hâkim Türk ırkının bağılıklarını birleştireceği iddiasındadır¹⁵³.

Akçuraoğlu, artık Osmanlı İmparatorluğunun parçalanacağını ve içindeki milletlerin de ulusal amaçlarına ulaşacağı görüşündedir. Bunun tarihsel bir zorunluluk olduğu kanısındaydı. Onun en önemli tarafı döneminin aydınlarından farklı olarak sorunun yalnızca ulus devlete geçiş sorunu değil çok daha geniş ölçekte tüm toplumu kapsayan bir reform ve devrim sorunu olduğunu görmesidir¹⁵⁴. Uluslaşma diyeceğimiz bu devrimi de uygulamaya geçirecek olan Mustafa Kemal olmuştur.

İttihat ve Terakki hareketinin en önemli merkezlerinden biri de Selanik şehri olmuştur. Burada çıkmaya başlayan Genç Kalemler dergisi, dilde Türkçülük akımını başlatmıştır. Bu manada milliyetçi ideolojinin oluşumunda önemli bir etkisi olmuştur¹⁵⁵. Selanik'in bir başka önemli yanı da, eski bir masonluk merkezi olmasının sağladığı gizli örgütlenmesi sayesinde sivillerin kurduğu gruplarla subaylar arasında kurulan komiteler

¹⁵¹ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 25-26.

¹⁵² Berktaş, **a.g.m.**, s. 2460.

¹⁵³ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 324-325.

¹⁵⁴ Berkes, **a.g.e.**, s. 393-394.

¹⁵⁵ Şaylan, **a.g.m.**, s. 1948.

arasında ilişki sağlanmış olmasıdır¹⁵⁶. Gizli şekilde yürütülen faaliyetler istibdat rejiminden korunmayı sağladığı gibi Cemiyetin etkinliğini de arttırmıştır.

Türkçülük hareketi önce en etkili şekilde dil alanında kendini göstermiştir. Dilde Türkçülük fikrinin önde gelen kişilerinden biri de Ali Suavi olmuştur. 1890'lardan itibaren İkdam gazetesinde dilin sadeleşmesine ve Türkçeleştirilmesi gereğine ilişkin yazılar yazılmaktaydı¹⁵⁷. Görüldüğü gibi milliyet şuurunun uyanması Türkler üzerinde de derin bir tepki oluşturmuştur. *“Bununla beraber Türkler, bu tepkiye siyasi bir şekil vermekten çekinmişlerdir. Buna da sebep, imparatorluğun birliğini korumak hususundaki sorumluluklarıdır”*¹⁵⁸. İttihat ve Terakki devrimden sonra iktidara geldiğinde bu tutumunu uzun bir süre sürdürmüştür.

İttihat ve Terakki Hareketi yeterince derin ve bilimsel olmasa da zamanın modern fikirlerinin çatıştığı ve kaynaştığı bir hareketti. Her şeye rağmen yirminci yüzyıla gelindiğinde, modern Türkiye'yi kuracak, büyük Türk ulus-devlet devrimini başaracak bir idareci sınıfı yetiştirmiş bulunuyordu¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Berkes, **a.g.e.**, s. 384.

¹⁵⁷ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, Ercan Kitabevi, 7.Baskı, İzmir, 2000, s. 24.

¹⁵⁸ Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, s. 555.

¹⁵⁹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 126.

III – İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE ULUSLAŞMA

A –II. MEŞRUTİYET SONRASI DÖNEM

1 – II. Meşrutiyetin İlanı ve Monarşinin Sonu

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilan edilmesi Türk tarihinin ve demokrasisinin önemli köşe taşlarından birini oluşturmaktadır. II. Meşrutiyet, halk tarafından coşkulu bir biçimde karşılanmıştır¹.

Bu dönemde geleneksel devlet ve toplum yapısını değiştirecek olan hukukî, idarî ve adli alanlarda önemli reformlar da yapıldı. Eski devlet düzeninin tasfiyesi eski kurumların ve kişilerin de tasfiyesini gerektirmekteydi.

Bu Tanzimat dönemindeki gibi devlet düzeni tarafından öngörülen herhangi bir reform değil devlete rağmen Milli Egemenlik temelinde Anayasalı rejime geçişi öngören ihtilal söz konusuydu. *“Eski düzeni tasfiye ve yenişini pekiştirme amacıyla çıkarılan bir takım yasa ya da irade-i seniyeler ile büyük gelir getiren bir kısım padişah emlâki devlete mal edildi; saray personeline ve yüksek bürokraside (ulema dâhil); kısıntı, bürokrasi ve orduda tasfiyeler (alaylı subaylar) yapıldı”*².

Beklendiği gibi Hürriyet taraftarı sınıflar devleti ele geçirirken buna karşı olan kesimlerin tasfiyesi kaçınılmazdı. Ancak bu devrim burjuva sınıfı olmadığı halde burjuva ihtilâliydi. Burjuvazi pek yoktu ama bunun yerine ikame burjuvazisi vardı ki, bunlar burjuva zihniyeti taşıyan orta sınıftan oluşan modern eğitim almış yöneticiler, yani askeri ve sivil bürokrasiydi³.

Hürriyet ve Meşrutiyet taraftarlarına göre; Abdülhamit baskıcı bir hükümdardı. Genç Türkler onu Anayasayı askıya almak ve parlamenter hükümetin gelişmesini engellediğini düşünüyorlardı. Gerçekten de keyfi despotluğu ve Ortaçağdaki gibi

¹ Serhan Ada, “Hürriyet Günleri”, **Tarih ve Toplum**, VII (Temmuz 1984), s. 16.

² Bülent Tanör v.d., “Anayasal Gelişmeler Toplu Bir Bakış”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, I**, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 24.

³ Sina Akşin, “Türk Ulusçuluğu”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, VII**, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 1942.

devleti, halkı saltanatının bir malı olarak algılaması yüzünden ülkenin siyasal ve sosyal yaşamını uzun süre geri bırakmıştı⁴.

Genç Türklere göre tüm sorunların kaynağı olan Sultanın tahttan indirilerek meşruti bir yönetime geçilmesi sorunları çözmek için yeterliydi. Bunun için de; Hürriyetin İlanı sonrasında çıkan olaylara karşı hazırlıksız yakalandılar. *“Bu manada vatani müstebit bir hükümdardan kurtarmak umuduyla yola çıkmış Genç Türkler birdenbire kendilerini yüzlerce yıllık ağır ve karmaşık sorunlar yumağının içinde buldular. Bu durum hem içte hem dışta bir dizi beceriksizlik ve bozgunu da beraberinde getirdi”*⁵.

1908 Devrimi gerek seçimler gerekse matbuat gibi birçok nedenden ötürü halka siyasal bir yön vermiştir. O güne değin hükümdarının uysal tebaası olarak siyasetin tümüyle dışında ve umarsız tavırlı halkın en aşağı tabakaları bile, artık yönetimde söz sahibiymişçesine her konu hakkında fikir sahibi olmuş ve siyaset her yere girmişti. Özellikle alt sınıflara mensup olsa da, devlet imkânlarıyla modern tarzda kaliteli eğitim alabilmiş öğrenci ve subayların politikada egemen etken olarak ortaya çıkmıştır. Saray ve dar çevresinin dışına taşan karmaşık siyasi olaylar da bu süreci daha da hızlandırmıştır⁶.

1908 devrimi halk yığınlarına dayanmadığı halde Türk halkı bu olaya dinsel değil politik açıdan tepki vermişlerdir. Bunun yanında ilk kez hürriyet ortamının desteklediği siyasal partilerin özgür olarak rekabet ettiği bir ortam oluşmuştur⁷. Ancak hızlı bir şekilde demokratik sürecin izlenmesinin ve politikanın halkla temasının sıkıntıları, çarpıcı şekilde 31 Mart Ayaklanmasında ve Balkan savaşlarında ortaya çıkmıştır.

Bu ayaklanma ancak Hareket Ordusu tarafından düzenlenen askeri harekâttan sonra bastırılabilmiştir. Bundan sonra II. Abdülhamit’i tahttan indirmek için mebuslar oybirliği etmişler, bununla da yetinilmeyerek padişahı devirmek için fetva hazırlanmış ve II. Abdülhamit herhangi bir haklı gerekçe olmadan hal edilmiştir⁸. Şeklen olmasa da özü itibarı ile kesin kez haklı nedenlere dayanmaktaydı. Zaten 1908 Devrimi

⁴ Aktaran, Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2000, s. 231.

⁵ Fahri Belen, **XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, İstanbul, 1973, s. 84.

⁶ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 457.

⁷ Niyazi Berkes, **Türkiyede Çağdaşlaşma, I**, Doğu-Batı yay., İstanbul, 1978, s. 398.

⁸ Mete Tunçay v.d., **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem yay., İstanbul, 1997, s. 33.

meşruluğunu yitiriş bir iktidarın zor kullanılarak devrilmesiydi⁹. Bu devrimin eksik kalan parçası ise bu olayla tamamlanmaktaydı. Fakat bu tahttan indirme sadece bir sembolden ibaret değildi. Öncekilerden farklı olarak monarşi tarihe karışıyordu ve bundan sonra sınırlı da olsa halk egemenliğinden söz edilebilirdi.

31 Mart Ayaklanması yeni yönetim için önemli bir ders olmuştu. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ülkede hâkimiyetini arttırmıştır. Hâkimiyetin artması Abdülhamit dönemini aksine durumu idare-i maslahat değil aksine bir devrimde olması gerektiği gibi kesin ve ani olmuştur. Etnik veya ulusal gruplara dayanan siyasal dernekler kurulmasını yasaklanmasının ardından Rumeli'deki Rum, Bulgar ve diğer unsurlara ait cemiyet ve dernekler kapatıldı. Balkan komitacılarının silahsızlandırılması ve çetelerin bastırılması için kesin ve şiddetli tedbirler alındı. Yine gayrimüslimleri askere almak üzere girişimler başlatıldı¹⁰. Bir olan yeniçağın modern egemen devletin sırrını İttihatçılar keşfetmişlerdi.

Ancak artık çok geçti. Modern devletin egemenlik hakkını kullanmasından ibaret ve uluslaşmaya yönelik bu eylemler etnik unsurları daha da kışkırtmıştır. Emperyalist devletlerin kışkırtmalarına, İttihatçıların cesur ama tecrübesizce politikaları da eklenince dağılma kaçınılmaz olmuştur.

2 – 1876 ve 1909 Anayasalarının Karşılaştırılması

Fransız İhtilalinin yaydığı fikirler ve Avrupa'da 1848 İhtilallerinin de etkisiyle Osmanlı İmparatorluğunda da 1876 yılında bir grup aydın ve bürokratin öncülüğünde yapılan ihtilalle Meclis açılmış ve Anayasa ilan edilmiştir. Kısa bir dönem olsa da meşrutî sistem ülkemiz için önemli bir dönüm noktası olmuştur.

1876 Anayasasında yürütme organını yasama organına karşı sorumlu tutulması kabul edilmemiştir. Kişilere tanınan haklar teminatsızdır. Abdülhamit'in yasama organını feshedip bir daha toplantıya çağırması sonucu Anayasa da uygulamadan kalmıştır¹¹.

Genç Osmanlılar hareketinin gayretleri neticesinde yürürlüğe giren 1876 Kanun-u Esasî ile yaklaşık yarım yüzyıl sonra Hürriyet'in İlanı neticesinde 1909

⁹ Berkes, a.g.e., s. 404.

¹⁰ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 217.

¹¹ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, I*, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 315.

değişikliği arasında oldukça mühim farklar bulunmaktadır. Çünkü 1876 Anayasasının birçok temel hükmü kaldırılarak yerine yeni hükümler getirilmiştir. "*Haklar ve özgürlükler sistemine gelince; Kanun-u Esasî Osmanlı Devleti uyruğu olan herkesi, din ve mezhebi ne olursa olsun "Osmanlı", yasalar önünde de eşit saymakta, kişi özgürlüğüne ve kişi dokunulmazlığına yer vermektedir*"¹². Temel hak ve hürriyetlere yer veren bu Anayasada 17. madde ile açık olarak vatandaşların herhangi dini veya etnik ayrıma tabi tutulmadan eşit statüde bulunmasıdır¹³.

1876 Anayasasının getirmiş olduğu sistemde yürütme ve doğal olarak onun başı olan Padişahın yetkileri bazı sakıncalara neden olacak kadar fazlaydı. Buna karşılık halkın temsil edildiği meclisin yetkileri son derece kısıtlıydı. Meşrutî bir sistemden daha çok geçiş sistemini andırmaktaydı.

Kanun-u Esasî ile anayasalı ya da meşrutî monarşi düzenine geçilmesine karşın, devletin geleneksel yapısı büyük ölçüde korunmuştur. Sultanın yetkileri monarşide olduğu gibi aşırı derecede geniş tutulmuştur. Yürütmenin üzerinde de olarak mutlak egemenliği bulunduğundan Sadrazamı, vekilleri ve şeyhülislâmı o seçme atama hakkı bulunmaktadır. Yine kabinedeki bakanlar da meclise değil Sultana karşı sorumludur.

Yasalar üzerinde de sultanın etkisi büyüktür. Yasama organı iki kısımdan oluşmakta ve (Meclis-i Umumî) Heyet-i Âyan kısmının üyeleri doğrudan padişah tarafından seçilmekteydi. Kalan kısım halkın seçtiği seçimlerle oluşan Heyet-i Mebûsan'ın yetkileri ise son derece kısıtlıdır. Her şeyden önemlisi de sultanın Heyet-i Mebûsan'ı feshetme yetkisinin bulunması, meşrutiyetin ne kadar esassız bir temele oturduğunun işaretidir. Üstelik önemli yetkilere sahip bulunan sultan "kutsal ve sorumsuz" da sayılmaktaydı¹⁴.

Padişaha verilen bu kadar sınırsız yetki aslında sağlıklı bir meşrutî yönetimin göstergesiydi. Hele halkın hiçbir şekilde yönetime katılmadığı ve meşrutiyet taleplerinin burjuva sınıfı oluşmamış bir ülkede yalnızca bir avuç aydın ve bürokrat tarafından dile getirildiği bir ortamda Anayasa ve meşrutiyetin kaderi güçlü bir monarkın insafına

¹² Tanör v.d., **a.g.m.**, s.20.

¹³ Servet Armağan, **Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi**, Fakülteler Matbaası., İstanbul, 1975, s. 22.

¹⁴ Tanör v.d., **a.g.m.**, s. 19.

bırakılmış demektir. Monark koltuğunu işgal eden II. Abdülhamit ilk fırsatta Meclis'i tatil ederek ülkede Halk egemenliğine geçişi daha doğmadan yok etmiştir. Halka ve geniş kitlelere dayanmayan devrim dış güçlerin de yardımıyla karşı devrime yenik düşmüştür.

Tarihte ikinci Anayasamız olarak da geçen 1909 Anayasası aslında 1876 Anayasasının ancak bazı önemli değişikliklerle birlikte yürürlüğe girmesidir. Dönemin özelliklerine bağlı olarak artık çok yaygın kitlelerin kabulüne mazhar olan Anayasal rejim doğal olarak monarkın yetkileri kısıtlanarak egemen iktidar Meclise verilmiştir. Monarkın durumu meşrutiyet rejiminin gereğine uygun olarak sembolik bir makama çekilmiştir. 1909 Kanun-ı Esasî değişiklikleri ise tam anlamıyla meşrutî bir sisteme geçişi ifade etmektedir. *“Padişah, yasama ve yürütme üzerindeki yetkilerini yitirmiş, yürütme organı olarak hükümet (kabine) devlet sistemi içindeki yerini almış, ayrıca bu kuruluşun sadece parlamento önünde sorumluluğu esası benimsenerek demokratik bir denetim sistemi kurulmuştur. Ayrıca, meclisin feshi şartları da ağırlaştırılmak suretiyle parlamentonun konumu güçlendirilmiştir”*¹⁵.

Yapılan değişiklikler Anayasanın ana niteliğinde esaslı yenilikler getirir. Devlet teokratik ve monarşik yapısında bir değişiklik olmasa da sultanın etkileri son derece sınırlanmış yasamanın yanında bağımsızlaşan yürütme de padişaha karşı bazı yetkiler elde etmiş tayin ve azil yetkisi sınırlanmıştır. 113. maddedeki Padişahın sürgün yetkisi ise kaldırılmıştır. Yasama organı da yetkilerini arttırmış ve yürütmeyi denetleme hakkı kazanmıştır¹⁶.

Temel olarak 1909 değişikliği yürütme ile yasama arasında denge kurmuş gerçek bir meşrutî monarşik yönetim anlayışı benimsenmiştir. Yine kuvvetler arası denge açısından klasik parlamentarizmin başlangıcıdır. Bu yapıyla 1961 Anayasasına benzerlik gösterir¹⁷.

XX. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğunda Meşrutiyetin İlanıyla Anayasanın yeniden yürürlüğe konması ve meclisin açılması, Avrupa devletlerince ve siyasetçilerince de izlenmekteydi. Gelecekte Bolşevik Devriminin önderlerinden olan Troçki; Avrupa'nın büyük devletlerinin, İstanbul'daki rejimin değişmesini iyi

¹⁵ Tanör v.d., a.g.m., s. 24.

¹⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi, I, s. 315.

¹⁷ Armağan, a.g.e., s. 23.

karşılımadıklarını ve onu bir şekilde yıkmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Gerçekten de 31 Mart ayaklanmasında karşı devrimcilere yardım edenlerin başında İstanbul'daki İngiliz elçisi de bulunmaktaydı¹⁸.

Bu konuda Troçki'nin sözleri oldukça dikkat çekicidir: *“Türkiye Sultanın despotizminden kurtulduğu ve halkın kendisi ülke sorunlarına sahip çıktığı zaman, Avrupalı köpek balıkları rahatsız olacaklardır. Devlet yapısı güçlenmiş olan Türkler belki bazı şeylerin geri verilmesini istemeye başlayacaklardır”*¹⁹. Parlamantonun anası olan Büyük Britanya'nın Anayasacılığın düşmanı olmasında şaşılacak durum yoktu. Çünkü modern ulus devlet gelişimini tamamlamış bir devletin sömürülmesi de imkânsızdı.

1876 Anayasasına göre çok daha fazla ulus egemenliğini ortaya çıkarıp monarkın geriye çeken 1909 Anayasası, İttihat ve Terakki partisinin fiili egemenliği ve baskıcı yönetimi nedeniyle başarılı olamamıştır.

3 – Dönemin Fikir Akımları

1908 Devrimi belki en önemli sonucu o zamana kadar hiçbir aşamada görülmeyen geniş kapsamlı bir tartışma dönemini başlatmıştır²⁰.

Bu dönemde tartışılan sorunlar eksenini, duraklama devirlerinden buyana Türk devlet adamlarını meşgul etmiş olan sorunların aynıydı. İmparatorluğun gerilemesinin nedenleri nelerdir? Avrupa rakipleriyle niçin rekabette geri kalınıyor? Devleti kurtarmak için ne yapmalı? Türünden sorulara çözüm bulmaya çalışmışlardır. *“Birçok cevaplar verildi ve tartışıldı; bunlardan bazıları on dokuzuncu veya daha önceki yüzyıllarda da iyice bilinen aynı çizgiler üzerinde, bazıları da garip ve yeni idi”*²¹.

Abdülhamit'in istibdat yönetiminin yıkılmasıyla oluşan özgürlük ortamı basına da yansımıştı. Ülkeye girmiş olan yabancı öğretiler, dönemin siyasal ve toplumsal yayınlarının teorik temellerini oluşturmuştur. *“Ortaya çıkan ilk etki Auguste Comte'un ki idi; onun pozitivist sosyolojisi Ahmet Rıza'ya İttihat ve Terakki'nin ilk yorumlamalarını ilham etti ve Türkiye'de lâik radikalizmin daha sonraki gelişmesini derinden etkiledi.*

¹⁸ Feroz Ahmad, *“Lev Troçki'nin Yazdıkları”*, **Tarih ve Toplum**, İletişim yay., XVII, (Mayıs 1985), s. 301-302.

¹⁹ **A.g.m.**, s. 301.

²⁰ Berkes, **a.g.e.**, s. 419.

²¹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 232.

Prens Sabahattin kendi rakip okuluna bir felsefe ararken, bunu Le Play'in ve özellikle Demolins'in öğretilerinde buldu; onların fikirleri Sabahattin'in şahsî teşebbüs ve âdemi merkezîyet doktrininin temelini teşkil etti. Son olarak, Ziya Gökalp, Türk milliyetçiliğinin ilk işlenmiş teorik formüllendirmesini kurduğu fikrî çerçeveyi sosyolojide, özellikle Emile Durkheim sosyolojisinde buldu"²².

Genelde devleti bir arada tutma ve ayrılıkçı hareketlere karşı nasıl bir anlayış ve fikirler ekseninde tartışmalar yoğunlaşmıştır. Bu fikirlerin öne çıkması siyasi olaylara paralellik gösterdiği gözlemlenmiştir. Birinci meşrutiyette, Osmanlılık cereyanı gereği Osmanlı Birleşmiş Milletleri denemesi yapılmıştır, Abdülhamit'in istibdadında ise hükümetçe "İttihadı İslâm" fikri kabul edilmiştir. Bu iki fikir ve siyasete paralel olarak evvelce yalnız Hıristiyan toplulukları arasında başlamış olan milliyetçilik fikirlerinin Müslüman topluluklarında da yayıldığı görülmüştür²³.

Dönemin olaylarına göre öncelik kazanan bu görüşlerin asal nedeni yıkılmakta olan devletin kurtuluşunu ve bağımsızlığını sağlamaktı. Bu görüşler temel olarak Osmanlılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük olarak sıralanabilir.

a-Osmanlılık

Osmanlılık kavramı her ne kadar 19. yüzyılda dağılan İmparatorluktaki ulusların bağımsızlık taleplerini engelleme ve devleti bir arada tutma ereğiyle ortaya çıkmışsa da aslında devletin yükselme döneminde de, Türkleri geri plana itmek ve dini ön plana çıkarma politikaları vardı. Hatta bu amaçla Türkler dışındaki milletlere ve İslam dini dışındaki mezhep ve dinlere de önemli bir ölçüde özerklik ve ayrıcalıklar verilmiştir²⁴. Oysaki bu kadar ayrıcalığa sahip Osmanlı'daki Kiliseler ve cemaatler bağımsızlık ve milliyetçilik cereyanların merkezleri olurken, aksine Batı'da Kilise çok uzun süreler boyunca milliyetçiliğe karşı koymuştu²⁵.

Osmanlı asker-sivil bürokratları, ülkedeki tüm etnik grupları ve toplulukları "Osmanlılık" kavramı çevresinde birleştirme çabasına giriştiler. Aslında bu konuda pek haksızda sayılmazlardı da. Çünkü yüzyıllar boyunca bu milletler dünyanın hiçbir ülkesiyle kıyaslanmayacak kadar Osmanlı devletinin adaletini ve hoşgörüsünü

²² Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 230.

²³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1995, s. 561.

²⁴ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge yay., 3. Baskı, Ankara, 1995, s. 114.

²⁵ A.g.e., s. 114.

yaşamışlardı. Osmanlı Devleti'nin böylesine bir birliği sağlaması ve modernleşmesi Batılı güçlerin de işine gelmiyordu. Osmanlı devletinin aşırı güçsüzlüğü ve lokomotif görevi yapacak olan Türk toplumunun da çeşitli nedenlerle tükenmiş olması diğer toplulukları yabancı etkisine açık bırakmıştı.

Dış güçlerin çıkarları doğrultusunda desteklediği milliyetçi akımlar sonunda Osmanlı Barışı bozuldu. Bu durum kısa zamanda devletin dağılmasına yol açtı²⁶. Ancak bu sonuç yalnızca Türkler için değil onlarla birlikte yaşayan tüm halklar için felaket olmuştur. Osmanlı topraklarında yaşayan hiçbir halk emperyalist devletlerin uydusu olmakta öteye gidememiştir. Kurdukları devletler şeklen bağımsız olsa da modern ulus-devlet olamamıştır.

Birçok ulusu barındıran Osmanlı İmparatorluğu, Fransız İhtilali fikirleri olan hürriyet, adalet, müsavat söylemine uygun düzenlemelerde bulunarak çağın dışında kalmamaya ve Avrupa devletlerinin reform baskısını azaltmaya çalışmaktaydı. Diğer bir amaç da uluslaşma sürecindeki olan ayrılma eğilimlerini açığa vurmaya başlayan tüm unsurları, Osmanlılık düşüncesi yani devleti etrafında tutmak istemesiydi²⁷.

Osmanlıcılık düşüncesini savunan aydınlar devletin birliğini sağlayabilmek için İmparatorluğu oluşturan tüm milletleri Osmanlılık düşüncesi etrafında toplamaya çalışmışlardır. *“Dil, din vb. farklılıkları gözetmeksizin toplumsal, siyasal ve hukuki eşitliği sağlayarak, Osmanlı toplumu içinde kaynaşma ve dayanışma ile bütünlüğü korumaya çaba göstermişlerdir. Bununla milli bir birlik oluşturarak, Devleti yıkılmaktan kurtarmaya çalışmışlardır”*²⁸.

Osmanlıcılık düşüncesi temelde devletin ve ülkenin birliğini sağlamak üzerine kurulu bir düşünceydi. İmparatorluğu oluşturan uluslaşan unsurların kabulünü sağlamak için, liberal bir devlet düşüncesine geçişi öngörmekteydi. Ancak bu başarı sağlansaydı bile emperyalist devletlerin buna ne ölçüde müsaade etmeyecekleri unutulmamalıdır. *“Genç Osmanlılar tarafından savunulan bu fikrin, milliyetçiliğin etkin olduğu bir*

²⁶ Tefik Çavdar, *“Halkevleri”*, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, IV**, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 878.

²⁷ Sabri Sürgevil, *“İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Geçiş”*, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi III/VIII**, İzmir, 1999, s. 7.

²⁸ Muhittin Gül, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Platin yay., Ankara, 2006, s. 21.

dönemde kabulü mümkün değildi. Anadolu ve Balkanlarda birbirini takip eden isyanlar da bu hususu teyit etmektedir”²⁹.

b-İslamcılık

İslâm’ın yüksek değerlerine yeniden ulaşarak ve İmparatorluğu kurtarmak isteyen İslamcılar, aşırı muhafazacı ve ılımlı olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Muhafazacıların başında Şeyhülislâm Musa Kazım, Mahmud Esad bulunuyordu. İlimli İslamcıların kanadını ise Mehmet Akif, M. Şemseddin, Said Halim gibi yabancı dil bilen ve batı kültürünü tanıyan aydınlar oluşturmaktaydı³⁰. Batıcıların aksine çöküşün nedenlerini İslam dini ve şeriatı olmadığı iddiasındaki İslamcılar asıl nedeni Müslümanların dinlerini değişen koşullar altında yeniden yorumlayamamaları ve yeni anlamlar verememiş olmalarında ararlar. Bu yüzden de Batı uygarlığı üstün bir uygarlık olarak çıkınca Müslümanlar taassup göstermişler ve onlardan faydalanamamışlardır. Oysaki Haçlı Seferlerinde ve Endülüs’te aynı taassubu göstermeyen Avrupalıların medeniyetlerini geliştirdikleri fikrindedirler³¹.

Yine bu aydınlara göre; İslâm’ın geri kalması içtihat kapısı kapanması nedeniyledir. Gelişime karşı olan İslâmiyet’ten çok topluma öğretilen Müslümanlık kılıfına sokulmuş yanlış ananeler ve hurafeler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Batı’nın bilim ve teknolojisinin alınmasının gerekliliğini İslâm’a göre de şart olduğunu fakat devlet, hukuk, toplumsal gelenek, eğitim gibi temel noktaların alınmasında adeta bir Anayasa hükmündeki İslâmiyet’in göz önünde bulundurulmasını savunmaktaydılar³².

İslamcılığın önde gelen şahsiyetlerinden Afganlı Cemalettin’e göre bir ülkede kişileri birbirlerine bağlayan iki bağ vardır. Bunlardan birincisi dil, diğeri ise din birliğidir. İslâm âleminin varlığını devam ettirebilmesi içinse Müslüman milliyetlerin ulus bilincine sahip olmaları gereğine şu şekilde ifade eder: “*Milliyet dışında saadet yoktur, dilsiz milliyet olmaz. Umumun faydasını sağlamakla da bir dil meydana gelmiş sayılmaz*”³³. Dil konusundaki bu görüşler İslamcı aydınlar arasında da ulusçu fikirlerin etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

²⁹ Semih Yalçın v.d., **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Ankara, 2004, s. 59.

³⁰ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, Ercan Kitabevi, 7.b., İzmir, 2000, s. 34.

³¹ Berkes, **a.g.e.**, s. 407-408.

³² Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, s. 34.

³³ Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, s. 557.

İslamcılık, devlet desteğinin de sağlandığı II. Abdülhamit döneminde önemli gelişme göstermiştir. II. Abdülhamit, mutlakıyetle İslâmlığı kaynaştırmıştır. Osmanlı ülkesinde yaşayan Hıristiyanların ayrılıkçı hareketlerine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır³⁴. Ülke içindeki Türk olmayan Müslümanları bir arada tutmayı amaçlayan bu politikaya rağmen, Arap dünyasının devletten ayrılmasını önleyememiştir³⁵.

İslâm birliği temeline dayanan bu politikaya rağmen İslâm dünyasının büyük bir bölümü sömürgeleşmişti. Osmanlı ülkesinde ise yarı özerk durumdaki Müslüman topluluklara Osmanlı devleti hâkim değildi. Ayrıca İngilizlerin bu topluluklar üzerinde Osmanlı aleyhtar faaliyetlerde bulunması ve başarı kazanması, İslamcılık politikası için geç kalındığını göstermiştir³⁶.

Panislâmcılık bir yönüyle de erken bir ulusçuluk biçimi sayılabilir. 20. yüzyıl başlarında Abdülhamit'in de devrilmesiyle, Osmanlı aydınlarının arasında zayıflayarak etkisini kaybetmeye başlamış, yerini etnik ulusçuluğa ve Türkçülüğe bırakmıştır. Sonraki dönemlerde de zaman, zaman tıpkı II. Abdülhamit döneminde olduğu gibi, uluslararası ilişkilerde koz olarak kullanılmıştır³⁷.

c-Batıcılık

Batının üstünlüğü konusunda birleşen Batıcıların da ılımlı ve aşırı olmak üzere iki kesime ayrılmıştı Celâl Nuri gibi ılımlı Batıcılar, uygarlığın teknik ve gerçek olarak iki kısım olduğunu, Batı'nın bilimsel anlamda üstün olduğunu kabul etseler de gerçek uygarlık sahibi olmadığını iddia etmekteydiler. İslâm'ın kurallarının ve medeniyetinin üstünlüğünü savunmaktaydılar. Ancak her iki kesim de İmparatorluğun çökmesinin asıl sebebinin eğitim eksikliği olduğu noktasında hemfikirdi³⁸. Aşırı Batıcılar için çare ise çok daha fazla Batılılaşma olmalıydı. Önceki reformcuların esas hatası, batılılaşmayı üst yapı kurumlarında uygulayıp, toplum tabanına yayamamalarıydı³⁹.

³⁴ Yalçın v.d., **a.g.e.**, s. 59-60.

³⁵ Gül, **a.g.e.**, s. 22.

³⁶ Yalçın v.d., **a.g.e.**, s. 61.

³⁷ Ahmet Kuyaş, "*Yeni Osmanlılar'dan 1930'lara Anti-emperyalist Düşünce*", **Kemalizm, II**, İletişim yay., İstanbul, 2002, s. 248.

³⁸ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, s. 34.

³⁹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 235.

Batıcılık fikri, Batı uygarlığına giren her türlü ilerlemeden yararlanmak amacındadır. Ancak daha temkinli olarak uygarlaşırken Türk toplumunun bünyesini ve ihtiyaçlarının dikkate alınması fikri ile ters düşmüştür⁴⁰.

“Batı’lı kurumların ve özellikle tekniklerin alınması istenmekteydi. Yapılmış olan yenilikler yetersiz görülüyor ve daha kapsamlı yenileşme yani çağdaşlaşma öngörülüyordu. Yönetimde kalıcı bir meşrutiyet isteniyordu. Ülkede kaynaşma ve güçlenme bu yolla sağlanabilirdi”⁴¹.

Batıcı aydınların Osmanlı toplumunda tutucu ve dogmatik düşüncelerin yıkılması, lâik anlayışın kabul görmesi açısından önemli etkisi olmuştur. Batı uygarlığını ve Avrupa hakkında daha detaylı ve teferruatlı bilgi sahibi olmamızı sağlamışlardır⁴².

Eğitime verdikleri önem sayesinde modern mekteplerin açılmasına dikkat çekmişlerdir. Yalnızca teknik anlamda değil toplumsal, hukuki, ekonomik alanlarda da istedikleri reformlarla, uygarlık sorununu derinlemesine irdelemişler ve uluslaşmanın öğelerinden olan çağdaşlaşma yolunda önemli mesafeler kaydetmişlerdir.

d-Türkçülük

Türkçülük akımı, 1908'den sonra özellikle İttihat ve Terakki ile birlikte yaygın ve etkili bir fikir olmuştur. Yine Türkçülük fikrinin olgunlaştığı Türk Ocakları gibi kuruluşlar, 1912 sonrasında iktidardaki İttihat ve Terakki ve toplumda çok etkili olmaya başladılar⁴³.

Türkçülük hareketinin sembol isimlerinden biri de Ziya Gökalp'tir. Dili, uluslaşmanın en büyük dayanağı gören ve dil alanında egemenliği siyasî egemenliğin önkoşulu sayan Gökalp, "Genç Kalemler" dergisinde İstanbul'da kadınların konuştuğu konuşma dilini savunuyordu. Türkçenin, Arapça, Farsçanın yanı sıra Avrupa dillerindeki yabancı sözcüklerden de temizlenmesini istiyordu⁴⁴. Yalnız sözcüklerin değil gramerin de Türkçeleştirilmesine çalışılmaktaydı. Yabancı dil kurallarının Türkçeden çıkarılmasıyla yazı dili ile konuşma dili yaklaştırılması amaçlanmıştı⁴⁵.

⁴⁰ Yalçın v.d., **a.g.e.**, s. 65.

⁴¹ Gül, **a.g.e.**, s. 24.

⁴² Yalçın v.d., **a.g.e.**, s. 66

⁴³ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, s. 36.

⁴⁴ **A.g.e.**, s. 37.

⁴⁵ Selahattin Hilav v.d., **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1908-1980), IV**, Cem yay., İstanbul, 1997, s. 362.

Dili ulusun en önemli ögesi olarak gören aydınlardan Ömer Seyfettin dilini ve edebiyatını koruyan bir ulusun devleti yıkılmış olsa da gelecekte mutlaka bağımsızlığını kazanacağını savunmaktaydı: “*Milletimiz nasıl Türklük, vatanımız nasıl Türkiye ise lisanımız da Türkçedir. Türkçe bizim manevî ve mukaddes vatanımızdır*”⁴⁶. Yine bu aydın halkçı görüşleriyle Türk dilinin akıcı ve sadeleştirilmesine yönelik çalışmalar yapmıştır.

20. yüzyılın başlarında ve II. Meşrutiyet yıllarında önem kazanan Türkçülük akımı önce kendini dil ve kültür alanında göstermiştir. Balkan Savaşları sonrasında siyasal bir boyut da kazandı. Yenilginin yarattığı bozgun ve hayal kırıklığı havası, Türkçülerin tezlerinin güçlenmesine ve Türkçe konuşan halkların siyasal birliğini amaçlayan siyasal ve kültürel bir programların ortaya çıkmasına yol açmıştır⁴⁷.

Türkçülük Ziya Gökalp’le bilimsel bir anlam kazanmıştır. Gökalp, Kültür ve medeniyet ayrımını getirerek ve kültürde Türk kalmayı savunmuş, böylece Avrupa uygarlığının kapılarını Türklere açmıştır⁴⁸. Bu nedenle Gökalp’in fikirleri yeni Türk devletinin devrimlerinde de faydalı olmuştur. “*Milletin kendi sinesinde yaşayan milli kültür öğelerinin keşfi ve geliştirilmesiyle Türk kültürünün egemen olması fikri, Atatürk zamanında eğitim ve sanat alanlarında rehber olmuştur*”⁴⁹.

Ziya Gökalp’in görüşleri, Türk Milli devletinin kurulu döneminde kültür hayatımızda önemli bir etki yapmıştır. O’nun izinden gide Türk aydınları, halk kültürünü, edebiyatını, tasavvuf ve tarikatları, Türk folklor ve etnografyasını, halk musikisini araştırmışlar, uluslaşmanın temellerini bu doğrultuda atmışlardır⁵⁰.

Gökalp, ulus kültürü kavramına dayanarak İslamlaşmak, Türkleşmek ve Çağdaşlaşmanın birbirlerinin sonucu olduğunu üç akımı uzlaştırmaya çalışmıştır. Ona göre. Türkler, uluslaşma sürecine geç girmişlerdir⁵¹. Bu üç akımın birbirleri ile çelişki yaşamadığı iddiasındadır. Türk millî kültürünü koruma ve geliştirme iddiası ile Batı medeniyetçiliği arasında uzlaşmazlık bulunmadığını, her ikisinin de bir bütün halinde

⁴⁶ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, s. 37.

⁴⁷ Hilav v.d., **a.g.e.**, s. 362.

⁴⁸ Gül, **a.g.e.**, s. 23.

⁴⁹ Halil İnalcık, “*Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür*”, **Doğu Batı Dergisi, XII**, Felsefe Kültür ve Sanat yay., Ankara, 2000, s. 11.

⁵⁰ A.g.m., s. 30.

⁵¹ Hilav v.d., **a.g.e.**, s. 366.

yaşayabileceğini göstermeye çalışmıştır⁵². “Kısacası, Gökalp'a göre, Batı medeniyetine girmekle, ne Türklüğümüzden, ne de Müslümanlığımızdan bir şey kaybedecektik. Onun meşhur “Türk milletindenim, İslâm Ümmetindenim, Garp Medeniyetçidenim” formülündeki bu üç unsur birbiriyle uzlaşan şeylerdi”⁵³.

Modern anlamda Türk milleti fikri, önce on dokuzuncu yüzyıl ortalarında ortaya çıktı. Bunun gelişmesinde birçok etkenlerin katkısı oldu. Ancak bu gelişim oldukça yavaştı. Osmanlı İmparatorluğunun çokuluslu yapısı Türk milliyetçiliğinin gelişmesine önemli bir engeldi. 1897 tarihte bile, Türkiye'de bir İngiliz gezgininin işaret ettiği bu nokta Türk milliyetçiliğinin ulaştığı seviyeyi göstermekteydi: “Hâlihazırda “Türk” adı nadiren kullanılır; onun iki yolda kullanıldığını işittim: ya bir ırkı ayırt eden deyim olarak (örneğin, bir köyün “Türk” veya “Türkmen” olup olmadığını sorarsın), ya da bir hakaret deyimini olarak”⁵⁴.

Bunun kökenlerine bakacak olursak Fatih dönemine kadar gitmektedir. Bu dönemde Türk kökenli yöneticiler iktidardan uzaklaştırılırken devşirme denilen kökeni olmayan unsurlar devlet yönetiminde iktidar sahibi olmuştu. Bülent Ecevit'in de doğru tespitiyle Türk unsuru, çok uluslu Osmanlı İmparatorluğundaki uluslar içinde tek egemen olan saltanat için iktidarını sınırlayabilecek tek millettir⁵⁵. Bu özelliğinden dolayı da Türk unsuru despot bir idare kurmuş olan Saltanatın her vesileyle hışmına uğramış, hanedanın diğer üyeleriyle kaderini paylaşmıştır.

Türk milliyetçiliği ideolojisi Avrupa'ya giden öğrenci ve sürgünlerin getirdiği düşüncelerin yanı sıra, hem Türklerle ilgili araştırmalar yapan Batılı oryantalistlerin ve Rus imparatorluğundan kaçan Türklerin Panslavizm fikrinden esinlenmesiyle güçlenirken, Hıristiyan Balkan halklarının ayrılıkçı milliyetçiliğiyle daha da netleşmekteydi⁵⁶.

Türk milliyetçiliği, ne geleneksel İslam dayanışmasının ne de Batı uygarlığının parçası oldu. Ziya Gökalp'in yaptığı gibi kendine has tarzını oluşturarak ve üç akımdan da etkilenmiştir. Romantik bir düşünce akımı olması bir başka özelliğiydi. Bu akımın

⁵² Erol Güngör, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, Ötüken yay., İstanbul, 1994, s. 11.

⁵³ A.g.e., s. 13.

⁵⁴ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 331.

⁵⁵ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 113.

⁵⁶ Andrew Mango, **Atatürk**, Yeni Binyıl yay., İstanbul, 1999, s. 95.

taraftarları Türkçe konuşulan ülkelerini dahi bilmemekteydiler⁵⁷. Ancak daha çok yeni olan bu akımın bazı marjinal yönlerinin olmasına da şaşırılmamak lazımdır. Türk milliyetçilinin ayaklarının yere basması ve olgunlaşması için Cumhuriyet dönemini beklemek gerekecektir.

Türkçülük-Turancılık fikirleri, meşrutiyet döneminde yayınlanan "Türk Yurdu" ve "Yeni Mecmua" gibi çeşitli yayın organları sayesinde tartışma ve güçlenme imkânı bulmuştur⁵⁸. *“Türk medeniyetlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkartmak ve yaymak” amacıyla büyük bir kültür dergisi kurmak inisiyatifi 1911’de Mehmet Emin (Yurdakul), Ahmet Ağaoğlu’yla birlikte Yusuf Akçura’dan gelmiştir. Onlara 1912’de Selanik’ten kaçan Genç Kalemler grubu, yani Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Ali Canibler katılmıştır”*⁵⁹.

Türkçülük hareketi millî tarih, millî vatan ve milli kültür kavramlarını ortaya atmış yaşanan yenilgi ve işgallerle de millî bir hassasiyetin canlanmasını sağlamıştır⁶⁰. Türkçüler, Türklerin yüksek bir ulus meydana getirdiklerine olan inançlarıyla yeni Türk Devriminin önderlerine de büyük etki yapmıştır⁶¹. Amaçlanan hedef devletin dağılmasını önlenememişse de gelecekteki Türk devletinin oluşumunda büyük katkıları olmuştur.

Sonuç olarak: Bu dönemde, Türkçü, İslamcı ve Batıcı düşünürlerin hemen hepsinin üzerinde durduğu sorunsal, devleti kurtarmak, kültürü ve ahlakı geliştirerek cehaleti yok etmek, yüzyıllardan beri devam etmekte olduğu gibi çok kültürlü ama siyasi birlikteliği korunması, bilim ve teknik bakımından çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak olmuştur. Ancak bu ideallere rağmen düşünüş bakımından köke inmeyen, bir eleştiri, dogmatiklik ve özellikle Batı düşüncesinin, kültürünün ve biliminin verilerini mutlak doğrular gibi kabul edilmiş, Batı’daki ilerlemenin her ülkede aynı şekilde gerçekleşeceğine inanmaktan doğan ortak yanılsamaları bulunmaktaydı⁶².

H. Ziya Ülken bu durumu çok net bir şekilde ortaya koymaktadır: Yüzyıllar boyunca savaşlar ve felaketlere uğrayan Türk toplumunun fikir hayatı, çoğu ihtiraslı

⁵⁷ A.g.e., s. 96.

⁵⁸ Yalçın v.d., a.g.e., s. 64.

⁵⁹ Halil Berktaş, **Cumhuriyet İdeolojisi ve Köprülü**, Hil yay., Ankara, 1982, s. 38.

⁶⁰ Yalçın v.d., a.g.e., s. 62.

⁶¹ Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, s. 38.

⁶² Hilav v.d., a.g.e., s. 387.

kısa vadeli siyasi olaylara bağı ve derin olmaktan uzak, sığ kalmıştır. Batı medeniyetinin yakaladığı fikir ve bilim seviyesini yakalamak ve özellikle sosyal bilimlere geniş hudutları ile anlamak imkânı kalmamıştır⁶³. Aslında toplumda oluşan bu kargaşa devlet yaşamında da birçok düzensizliğe neden olduğundan eğitimin kurumsallaşması ve yaygınlaşması da sağlanamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık gibi düşünce akımlarının hiç birinden vazgeçememiştir. Tümünden etkilenmiş ve bu yönde uygulamalarda bulunmuştur. Ancak modern ulus-devlet devrimini başaramadığından bu tür uygulamalar toplumu farklı kesimlere ayırdığı gibi geleneksel yapıdaki devlet çökmekten kurtulamamıştır⁶⁴. Bu devrim ancak Cumhuriyet devri yöneticilerinin kesin ve kararlı tutumuyla başarılacaktır.

4 – Balkan Savaşları ve Etkileri

II. Meşrutiyet döneminde serbestçe fikir ve siyasal yaşamın yanı sıra oluşan iktidar boşluğu, anarşik bir ortamın da doğmasına yol açmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki Partisi ile en büyük rakibi olan Hürriyet ve İtilaf Partisi ile arasındaki rekabet kısa zamanda partizanca bir düşmanlığa varmıştır⁶⁵. İttihat ve Terakki'nin hataları yüzünden ordunun da bu partizanlığın içine çekilmesi Balkan Savaşları felaketini hazırlamıştır.

Trablusgarp ve Balkan Savaşları yılları, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün habercisi olayların görüldüğü dönem olmuştur⁶⁶. Özellikle Balkan Harbinin getirdiği çöküntü derin bir etki bırakmıştı. Öyle ki yüzyıllar boyu Türklerin vatanı olmuş verimli Rumeli vilâyetleri bir anda elden çıkmıştı. Bozgun sonucunda baskınlar, yağmalar ve toptan öldürmeler içinde Rumeli'nden Anadolu'ya kesin bir tasfiye başladı. *“Demek ki bizim bilmediğimiz, anlamadığımız bir şeyler vardı. Ve şimdi bu çıplak hakikate alışmak, gerçekleri olduğu gibi bilmek ve görmek lâzım geliyordu”*⁶⁷.

Bu bilinmeyen şey Cumhuriyet devrimi ile vücut bulan ulus-devlet fikri ve Balkan devletlerinin uluslaşmayı bizden önce başarmalarıydı. Dünya egemenliğinin,

⁶³ A.g.e., s. 389.

⁶⁴ Gül, a.g.e., s. 24.

⁶⁵ Ergün Aybars, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000, s. 90.

⁶⁶ Sürgevil, a.g.m., s. 11.

⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1987, s. 53.

yalnızca salt bir kültürün sonucu değil, ekonomik ilişkilerin oluşturduğu kazanımların sonucunda olduğu ve emperyalizmin hâkim olduğu bu çağda, yalnızca evrensel değerler düşüncesi içinde yaşanamayacağı ve ancak köklü bir ekonomik ve toplumsal devrimlerin yapılmasıyla başa çıkılabileceği bilimsel gerçeklerle ortaya konmaktaydı.

Ama bunlar Tanzimat'tan beri devam eden ithalatçı bilgiler ile değil, temele inen felsefe ve bilim çalışmalarının üretilmesiyle mümkündü. Yani uluslaşma devriminde savaşın yalnızca üst yapı kurumlarında değil, alt yapı kurumların da verilmesi gerektiğinin bilincine varılmıştı⁶⁸. Bu önemli sorunsalın çözümlenmesi Cumhuriyeti öncesinden tümüyle ayıran kesin çizgilerin başında gelmekteydi.

*“Şahin atlar üstünde Avrupa'ya giden ataların bu çocukları her tarafından torbalar, bakraçlar sarkan bu gıcirtılı arabalarla, yüzyıllarca süren bir egemenliğin ellerinde kalan bu hazin artıklarını geriye doğru taşıyorlardı”*⁶⁹. Yıkım hem devlet hem de İttihat Terakki için çok ağır oldu. Balkanlardaki toprakların hemen tamamına yakını kaybedildiği gibi İmparatorluğun en gelişmiş bölgesi de kaybedilmişti. Bu felaketin Türkler üzerinde etkisinin önemli sonuçları olmuştur.

*“İttihat ve Terakki'nin iktidarda bulunması, Rusya ve Kırım'dan gelen Türklerin etkisi, Türklük aleyhtarı hareketler, Osmanlılık ve İslamcılık siyasetlerinden beklenen sonucun alınamaması Türkçülük hareketini sistematik siyasi bir hareket haline gelmesini sağlamıştır”*⁷⁰. Osmanlı imparatorluğunun halkları arasında, milliyetçi fikirden etkilense de Türkler yönetici olmaları nedeniyle bu düşüncelerini açığa çıkarmalarında geciktirici bir etkisi olmuştu. 1908 Devrimi ile başlayan süreçte Türkler, hızla ulusal özdeşlik duygusunu kazanmağa başlamışlardır⁷¹. Ancak devrime rağmen ilk zamanlarda hala Türk ulusçuluğu döneminin siyasal ideolojisi olmamıştı⁷². İktidarda bulunan İttihat ve Terakki halen Osmanlılık ideolojisini sürdürmekteydi. Balkan savaşları Türk ulusçuluğu sürecini daha da hızlandırmıştır.

İttihat Terakki üzerindeki etkisine gelince; önceleri bir hâkim parti durumundaki İttihat ve Terakki, Balkan savaşları bozgunundan sonra Bab-ı Ali baskını ile iktidara el koyarak, baskı ve terör yöntemiyle muhalefeti sindirerek, mutlak iktidar

⁶⁸ Hilav v.d., a.g.e., s. 389.

⁶⁹ Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, s. 19.

⁷⁰ Yalçın v.d., a.g.e., s. 62.

⁷¹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 342.

⁷² Berkes, a.g.e., s. 398.

sahibi olmuştur⁷³. Bu andan itibaren gerçek karar organı, parlamento değil partinin Merkez-i Umumi'si olmuştur⁷⁴.

Böyle bir durumda Meşrutiyetin İlanı ile özdeşleşen hürriyet kelimesi duyulmaz olmuştur. Siyasal ve içtimai yaşam tümüyle kontrol altına alındı. *“Bu üç adamın yönetimi altında devlet gücününün mekanizmasının vidaları gittikçe sıkıştırıldı. Muhalefet partileri yıkıldı, liderleri sürüldü veya zararsızlaştırıldı ve bazen bir terör idaresi oranlarına yaklaşan insafsız bir baskı uygulandı”*⁷⁵.

Ancak bu dönemde bir devrim döneminde uygulanabilecek köklü değişikliklere imza atılmıştır. Bu durum Dünya savaşı döneminde de aralıksız sürmüştür. Bunlardan en önemlisi de Milli bir ekonominin kurulması ve kapitülasyonlar sorunu idi.

Kapitülasyonların kaldırılması daha öncede tartışıldığı halde bu konuda eyleme geçilmesi ancak Avrupa devletleriyle köprüler atıldığında yani savaşa başladığı zaman mümkün olabilmiştir. *“1911 Trablusgarp Savaşı sırasında, bu savaştan yararlanarak İtalyan vatandaşlarına uygulanan işlemlerin, tümüyle 1914'deki kaldırma kararı sonrasındaki işlemleri hatırlatıyor olması, devletin kapitülasyonları kaldırmada 1911 yılındaki bu ortamı bir laboratuvar olarak kullandığını da göstermektedir”*⁷⁶. Gelişen Türkçülük akımı, doğal olarak siyasal bağımsızlığın yanında ekonomik bir bağımsızlığı talep etmekteydi. Aynı zamanda Türk devletinin yöneticileri uluslaşma yolunda modern egemen devletin gereklerini de yerine getirmeye çalışmaktaydılar.

5 – Fransız İhtilalinin ve Ulusçu Fikirlerin Osmanlı

İmparatorluğu’ndaki Etkileri

Fransız Devriminin getirmiş olduğu evrensel mesajlar, yalnız Avrupa’da değil Dünyanın birçok kesiminde yankı bulmuştur. Bu mesajların etkisi Osmanlı devleti gibi çok uluslu bir İmparatorluğu da etkilemesi kaçınılmazdı. Sadece Ortodoks Balkan coğrafyasında değil, Türk olmayan Müslüman dünyasındaki toplumlari da milliyetçilik ve akabinde siyasal bağımsızlık olarak etkileyeceği açıktı. *“Fransız Devrimi, Batı*

⁷³ Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, s. 90.

⁷⁴ Tanör v.d., **a.g.m.**, s. 26.

⁷⁵ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 226.

⁷⁶ M. Emin Elmacı, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer yay., İstanbul, 2005, s. 206.

Hıristiyanlığı içinde, İslâm dünyası üzerinde gerçek bir etkide bulunan ilk büyük fikir hareketi idi”⁷⁷.

Devrimin lâikliği, Devlet ve Kilisenin ayrılması, bütün dinî doktrinlerin terk edilmesi, aklın rehberliği esaslarına sahip olan Fransız İhtilâli, Osmanlı devletinde de şüpheyile karşılanmıştır. Başlarda İmparatorluğun yöneticileri, Fransızların Hıristiyanlığı reddetmeleri zannederek sempati duysalar da, devrimin kısa zamanda geleneksel İslâm düzeni ve devlet için arz ettiği tehlikeleri anlamışlardır. Orta Doğu’da daha önce Batı’dan fikirler arasında en tehlikeli ve etkili olanı milliyetçilik fikriydi. Dinsel söylemden farklı laik batılı devrimci ideolojinin evrensel gücünün ne kadar büyük bir etkisi olduğunu tarih göstermiştir⁷⁸.

Ulus devletin Kara Avrupa’ında ortaya çıktığı, burjuva sınıfının egemenliği kesin olarak ele geçirdiği Fransız İhtilâli önemli sonuçları olan devrimdir. Bu devrim insanlar için özgürlük ve eşitlik fikirlerini yayarken aslında doğal sonucunda geleneksel çok uluslu İmparatorlukların halklarına da eşitlik ve özgürlük mesajını da vermekteydi. Bu mesaj Osmanlı devletinin kırılğan yapısı için ölümcül bir tehlikeyi de içermekteydi. *“Osmanlı devleti var olduğu sürece çoklu etnik karakter yapısını sürdürdü. Osmanlı uygarlığı farklı dilleri konuşan, farklı dinlere mensup toplulukların kendi kimliklerini koruyarak bir arada yaşamasiyla oluşmuştu”⁷⁹.*

Fransız İhtilâli’nden sonra bütün dünyada yayılan milli egemenlik, milliyet ve eşitlik fikirleri, kısa zaman sonra Osmanlı Devleti’nin topraklarını etkilemiştir. Bu etki öncelikle güçlü devletlerin de destekleriyle Rumeli’ndeki Hıristiyan halkları etkilemiş, Hıristiyan unsurlar bağımsızlıklarını kazanarak devletten ayrılmışlardır. Ancak 19. yüzyıl ikinci yarısından sonra ayrılık fikri Müslüman unsurların yaşadıkları yerlerde de yayılmıştır⁸⁰.

Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin, XIX. asır başlarından itibaren birer millet olarak ortaya çıkmaya başlamalarında batıdan gelen fikirlerin yanı sıra,

⁷⁷ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 41.

⁷⁸ **A.g.e.**, s. 69-70.

⁷⁹ Mango, **a.g.e.**, s. 11.

⁸⁰ Yalçın v.d., **a.g.e.**, s. 61.

kapitülasyonların verdiği imtiyazlar ve Batılı devletlerin himayeci politikaları sayesinde bu unsurların sosyal ve ekonomik açıdan gelişmiş olmaları da etkili olmuştur⁸¹.

XVII. yüzyıl sonlarında Osmanlı başkentindeki Hıristiyanlara gelince; özellikle Rum ve Ermeniler, Batı ile ticari ilişkilerinden ötürü ekonomik açıdan geliştikleri gibi önemli makamlara da gelmişlerdir. *“Rumlar ve daha az Ölçüde Ermeniler, Batı kültürüne yeter derecede aşına idiler Bunların zengin ailelerinin çoğu uzun süreden beri oğullarını eğitim için İtalyan üniversitelerine, özellikle Padova'dakine, göndermeyi gelenek edinmişlerdi. Bu suretle bunlar, hem dil hem de entelektüel bakımdan zamanın yeni batılı fikirlerini almaya hazır idiler”*⁸².

Etnik ayrımcılık 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı devletinin bütünlüğünü hızlı bir şekilde sarstı. Bir yandan isyanlar yerel olarak ortaya çıkarken, diğer yandan kışkırtma ve milliyetçilik ideolojisi Rusya ve Avrupa'dan geliyordu. Yüzyılın sonlarında 93 Harbi ile iyice ezilen Osmanlı devleti Avrupa'da bir avuç toprağa sıkıştırılmıştı⁸³.

Bu savaşın kaybedilmesinde yalnızca ordular arasındaki fark rol oynamamıştı. Halkları arasındaki ulusçu fikirlerin farkı da bize savaşı neden bu kadar ağır olduğunun bir ifadesidir. Milliyetçi fikirlerin etkisiyle yetişen ve örgütlenen Bulgarlar, Rus orduları için ellerinden gelen her tür fedakârlığı yaparken, milliyetçilik ideolojisinin oluşturduğu birlik ruhundan bihaber olan Türkler kendi ordularına karşı bile gaflet içindeydi. *“Devlet ve millet hizmetinde kullanılmak üzere istiladan önce bütün kasabada sekiz on beygir bulunmamış iken, Moskof istilasında yedi yüzden fazla binek ve araba hayvanı toplandı. Dosttan esirgenenleri düşman cebren ve kahren aldı”*⁸⁴. Bu unsurlara bu fedakârlığı yaptıran temel olgu ulus ve devlet bilinci olmuştur.

Ulusçu fikirlerin Türkler ve Bulgarlar arasındaki etkisi çok farklıydı. Bulgarlar ve diğer unsurlar bu fikirlerle kendi uluslarının bağımsızlığı için her tür fedakârlığı yaparken Türkler ise gaflet ve dalalet içinde kendi aralarındaki kişisel çekişmelerin içinde yok olmalarını beklemekteydiler. Türk ordusunun durumunu ve keşfini yerel

⁸¹ Cevdet Küçük, *“Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat” Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoneix yay., 2006, s. 379.

⁸² Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 63.

⁸³ Mango, *a.g.e.*, s. 13.

⁸⁴ Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Anıları*, Der. Ertuğrul Düzdağ, Tercüman yay., İstanbul, s. 96.

Bulgarların casusluk ve fedakârlıklarında alan Ruslar büyük başarılar kazanırken, aynı durumda Türk ordusu destek ve istihbarat eksikliği içindeydi. “Çünkü Müslümanlarda o fedakarlığı yapacak hamiyetli adam yoktu... Bulgarlar ise ölümlerle tehdit edildikleri halde sır vermezlerdi... Aksine Rus’un kılavuz ve casusları olan Bulgarlar daim içimizde gezip yüreklerimizin en gizli köşelerindeki esrara vakıf olarak hareketlerimizi teferruatıyla düşmana bildirirlerdi”⁸⁵

Dışarıdan gelen etkiler de bu parçalanma tehlikesini arttırmaktaydı. Milliyetçilik kışkırtmalarının tümünün altında İngiliz ya da Rus desteği gibi emperyalist ülkelerin oyunları yatıyordu. Osmanlı Devleti gibi çok uluslu devletler için büyük bir tehlike olan milliyetçilik ideolojisi önce Balkanlarda sonra Arap yarımadasına da etkisini gösterdi. Farklı dinsel ve etnik gruplardan oluşan İmparatorluk, bu gruplara milliyetçilik ruhunun aşılması üzerine kaçınılmaz olarak çözülecekti⁸⁶. Ancak bu yalnız Osmanlı ile sınırlı kalmadı. Bumerang etkisi yaratarak önce Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi geleneksel yapıdaki Avrupa İmparatorluklarının sonra da modern sömürge imparatorlukları olan İngiltere ve Fransa’nın da sonunu getirmiştir.

Avrupa’dan gelen Liberal ilkeler, İmparatorluğun diğer uluslarına da tam hukuk eşitliği vermesini gerektiriyordu; ulusal ve egemenlik ilkeleri bu halkları devlete karşı ayaklandırıyordu. Hıristiyanlık taassubu da Avrupa devletlerine, bu halkların adına müdahale etme bahanesini veriyordu⁸⁷.

En kötüsü de binlerce yıllık Türk topraklarındaki Ermeni ve Rumların ayrılıkçı hareketleriydi. “Türkler için, Ermeni hareketi bütün tehditlerin en öldürücüsü fethedilmiş Sırp, Bulgar, Arnavut ve Yunan topraklarından, uzak eyaletleri terk ederek ve imparatorluk sınırlarını yurda yaklaştırarak, isteksiz de olsa, çekilebilirlerdi. Fakat Kafkaslardan Akdeniz’e kadar bütün Asya Türkiye’sinde yayılmış olan Ermeniler, Türk yurdunun kalbinde uzanıyorlardı ve bu toprakları terk etmek, bir kırılma değil, Türk devletinin dağılması anlamına gelirdi”⁸⁸.

Hıristiyanlar arasında milliyetçilik dinle birleşmişti ve çoğu zaman, din adamları bunu yüreklendiriyor ve hatta hareketin içinde yer alıyorlardı. Müslümanlar

⁸⁵ A.g.e., s. 86.

⁸⁶ Emre Kongar, **Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 119.

⁸⁷ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 353.

⁸⁸ A.g.e., s. 353-354.

arasında ise milliyetçilik dine karşı bir hareket olarak başlamıştı⁸⁹. Milliyetçilik aslında özellikle aynı din mensupları içinde ayrıma sebep olduğundan her iki dinde de kabul görmezse de milliyetçi tarafı da vardır. Ümmet birliği anlayışından dolayı başka dinlere karşı milliyetçi bir tavır da doğal olarak da taşımaktaydı. Ancak tarihte Hıristiyanların haçlı seferlerini düzenleyebilen zihniyete karşılık olarak Müslümanların arasında bu ölçüde bir dayanışma görülmemiştir.

Bunu da Hıristiyanların inançlarına olan taassuplarında ve topluluk anlayışlarında aramak gerekir. Selahattin Eyyubi'nin söylediği iddia edilen bu sözler durumu iyice açıklamaktadır. “ *Frenklere bakınız! Biz Müslümanlar cihadı yürütmek için hiçbir coşku göstermezken, onların dinleri için nasıl canla başla savaştıklarını görünüz* ”⁹⁰. Gerçekten de büyük bir komutan olmasına karşın Selahattin Eyyubi'nin savaşırken neden bu kadar temkinli savaştığının sırlarından biri de bu olmalıydı.

Ancak bu temkinli tavır I.Dünya Harbi öncesinde devletin tecrübesiz yöneticileri gösterememiş Cihadı Ekber ilan ederek tüm sömürge altındaki Müslüman dünyasının peşlerinden geleceğini öngörmüşlerdi. Ancak tam tersine bazı Arap toplulukları İngilizlerin de desteğiyle isyan ettiler⁹¹.

19. yüzyılda Yunan, Sırp, Bulgar Doğu Ortodoks ve Ermeni Gregoryen kiliseleri, milliyetçi ideolojileri taşıma konusunda önemli bir fonksiyona sahipken⁹² İngiltere, Müslüman memleketlerine Mısır'dan başlamak üzere, Araplara sirayet eden bir milliyetçilik propagandası yapmaktaydı. Bunun yanında Balkanlarda Avusturya İmparatorluğu da Bosna Hersek'te ve Arnavutlar üzerinde yaptığı başarılı propagandalar aydınlar arasında etkili olmuştur⁹³.

Arap milliyetçiliği de Hıristiyan toplulukların gibi, öncelikle siyasi ve idari reform yapılması ve daha sonra da özerklik isteme şeklinde başlamıştır. “ *Beyrut'ta ve Şam'da çıkan Arap gazeteleri bu isteğin sözcülüğünü yapmışlardır. Bu hareketi, İslâmlıkta ıslahat fikirleri takip etmiştir... 1900'den sonra Arap milliyetçiliği yeni bir*

⁸⁹ Mango, **a.g.e.**, s. 16.

⁹⁰ Amin Maalouf, **Arapların gözüyle Haçlı Seferleri**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Telos yay., İstanbul, 1997, s. 17.

⁹¹ Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, Çağdaş yay., 3. Baskı, İstanbul, 2000, s. 20-21.

⁹² Mango, **a.g.e.**, s. 16.

⁹³ Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, s. 554.

şekil almaya başladı. Islahat, muhtariyet ve din reformu taraftarları yanında istiklâl taraftarları çıktı”⁹⁴.

Tüm bunların yanında İhtilal’in olumlu yönleri de vardı. İhtilalin etkisiyle Avrupa’da oluşan Anayasacılık hareketleri ülkemizde de yankı bulmuş milli egemenlik ve Anayasacılık konusunda geç de olsa bir akım başlatmıştır. Her ne kadar bu halktan gelen bir tepki olmayıp çok sınırlı bir aydın ve bürokrasi kitlesini kapsadığından başarısızlığa uğradığı dönemler olsa da atılan tohumlar meyvelerini 20. yüzyılın başında devlete egemen olan iktidarın felsefesini de oluşturacaktı.

Keza yine İhtilal ile yayılan bağımsızlık anlayışı devlet için çok kötü olmuşsa da gerçekte yarı-sömürge halini almış Osmanlı devletinin de tam bağımsız ve özgür olması gerektiği yine bu fikirlerin Türk aydınların da yaygınlaşması ile hayata geçmiştir. Bu yüzden kurtuluş savaşı yalnızca bir toprak işgaline değil emperyalizm ve sömürü işgaline karşı yapılmış bir savaş olmuştur.

“Osmanlı deyimi bile bir millet anlamında değil, Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular gibi bir hanedan anlamında anlaşılıyor ve Osmanlı devleti geçmişin büyük İslâm imparatorluklarının doğrudan doğruya vârisi ve halefi sayılıyordu. Milli ve vatani bağlılığın odak noktası olarak bir Osmanlı milleti ve bir Osmanlı vatani kavramları Avrupa etkisinde ortaya çıkan on dokuzuncu yüzyıl yenilikleriydi ve ömürleri de kısa olmuştu”⁹⁵.

B – I. DÜNYA SAVAŞI VE İTTİHAT TERAKKİ

İKTİDARI

1 – I. Dünya Savaşının Uluslaşmaya Etkisi

Balkan Savaşları yenilgisinin yaraları henüz tazeleyen ve iktidardaki İttihat Terakki’nin bir zamanlar merkezi olan Selanik ve Makedonya gibi İmparatorluğun çok önemli topraklarının kaybının getirdiği şok atlatılmadan, Ekim 1914’te, büyük bir Avrupalı devletler grubunun müttefikleri olarak, büyük bir Dünya savaşına girildi⁹⁶.

⁹⁴ A.g.e., s. 554.

⁹⁵ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 2.

⁹⁶ A.g.e., s. 236.

Savaş, zaten zayıf olan devletin çökmesine neden olsa da savaşın getirdiği fırsatlardan biri de İttihat Terakki'nin barış zamanında yapamayacağı birçok reformun uygulamaya konmasıdır. Böylece devletin ekonomik ve siyasal açıdan kaybetme sürecine girmiş bağımsızlığının tam olarak temin edilmesi amaçlanmıştır. Her ne kadar bu reformlar savaşın bitimiyle ve işgalle birlikte sona ermişse de, Türk halkında tam bağımsız modern devlet anlayışı oluşmuştur. Bu reformların en önemlileri kapitülasyonları kaldırılması ve Milli bir ekonomi ve burjuvazi kurma çalışmalarıdır.

Türk milliyetçiliğinin yalnız siyasi değil ekonomik boyut kazanması önemli bir ilerlemeydi. Önceki oranla modern devletin yalnız şeklen değil içeriğinin de modern olması gerektiği bunun da bağımsız bir ekonomi anlayışıyla mümkün olabileceği net bir şekilde anlaşılmıştı. Bu görüş, *"İttihat ve Terakki'nin "Millî İktisat Programı" ile ortaya çıkmaktadır. Millî İktisat Programı çok kısa olarak Osmanlı İmparatorluğunda azınlık ya da yabana tüccar, sermayedar, bankacı ve sanayiciyi tasfiye ederek yerine Türkleri geçirmek, yani millî Türk burjuvazisini yaşatmak ve geliştirmek olarak tanımlanabilir"*⁹⁷.

Savaş Türk kadınının özgürleşmesi yolunda önemli bir fırsat yaratmıştır. Savaşta milyonlarca erkek nüfusun cepheye alınması cephe gerisindeki toplumsal yaşamda sıkıntılara yol açmıştı. Biraz da zorunluluktan doğan bu ihtiyacı doldurmak için, Türk kadınlarına iş hayatına girebilmeleri için imkân ve serbestlik tanındı⁹⁸.

Türkiye ile iki güçlü askerî imparatorluğun müttefiki olarak Rusya arasında 1914'te savaşın patlaması, Türk aydınında da büyük ümitler uyandırmıştı. 1914'te Ziya Gökalp Kızıl Destan şiirine şu beyitle başladı : *"Düşmanın ülkesi viran olacak, Türkiye büyüyüp Turan olacak"*⁹⁹. Ancak yine tecrübesiz idealistlerin yönetimindeki Osmanlı ordularının yenilgileri ardı ardına gelmiştir.

1917 de Rus Devrimi ile Rus Çarlığının çökmüş savaşın kazanılacağı ihtimali belirlemiştir. Bu olay İttihat ve Terakki'ye kısa bir müddet için de olsa, Pantürkist hayallerini gerçekleştirmek için bir ümit vermiştir¹⁰⁰.

⁹⁷ Gencay Şaylan, *"Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği"*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, VII, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 1949.

⁹⁸ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 237.

⁹⁹ Aktaran, Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 349.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 349.

İttihat ve Terakki, yönetimdeki kısa iktidarına karşın devletin kurtuluşu için çok değişik politikaları aynı anda veya aşamalı olarak harekete geçirmiştir. “...Osmanlı ve İslamcı politikaların yanında Türkçü politikayı esas alarak I. Dünya Savaşı'na girmiştir. Bu yöndeki amaçları gerçekleştirmek ve dolayısı ile de dağılmayı önlemek istiyorlardı. Ancak bu Savaş, beklentileri getirmediği gibi Devletin yıkılışı da önlenememiştir”¹⁰¹.

2 – İttihat Terakki Dönemindeki Sosyal ve Yapısal Reformlar

İttihat ve Terakki dönemi yöneticileri ülkeyi iç yıkılmadan ve yabancı saldırılardan korumak amacıyla Osmanlı devlet ve toplumunda temelden köklü reformlara gereksinim bulunduğuna inanmaktaydılar¹⁰². Bu inanç Balkan savaşları bozgunundan sonra daha da pekişmişti. Reformların temel amacı Osmanlı devletini geleneksel devlet yapısını değiştirmek modern bir yapıya oturtmak ve bunun sağlanması için toplumun da modernleşmesini sağlamaktı. Bu yönüyle önceki idarecilerden çok daha doğru bir noktaya parmak basmışlardı.

Sadece İdari ve siyasi reformlarla yetinilmemiş, yargı alanında da reform ve laikleşme çabaları da dikkat çekici olmuştur. İttihat ve Terakki, yargı organlarını birleştirme doğrultusunda mahkemelerin yalnız adalet bakanlığına bağlanmasını sağladı¹⁰³. Yine şahsi hukuk davalarının şeriye mahkemeleri yerine nizamiye (adliye) mahkemelerince görülmesi sağlanmıştır¹⁰⁴.

Balkan savaşları sonunda İttihat Terakki'nin o güne değin açıkça ifade etmediği uluslaşma politikası çok daha net bir şekilde ortaya çıktı. “Genç Türklerin merkezi ve bastırıcı politikası hiç de sadece imparatorluğun Hıristiyan tebaasına karşı değildi. Rumeli ve Asya vilâyetlerinin her ikisinde de bir Türkleştirme politikası güttüler ve Arap, Arnavut ve diğer Türk olmayan Müslümanlara Türk dilini zorla kabul ettirmeğe çabaladılar”¹⁰⁵. Fakat ulus olma sürecini nasıl takip edeceğini bilmeyen yönetim kısa zamanda çok büyük hatalara imza attı. Bu durum özellikle Türk olmayan Müslümanların tepkisini çektiği gibi girilecek Harbi Umumide uzun zamandır

¹⁰¹ Gül, a.g.e., s. 23.

¹⁰² Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 227.

¹⁰³ Tanör v.d., a.g.m., s.24.

¹⁰⁴ A.g.m., s. 24.

¹⁰⁵ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 218.

panislamist politikaya karşı çalışmalar yürüten Emperyalist devletlerin istediği şekilde iç isyanlara neden oldu.

Yine bu kısa dönemde ulusal egemenlik ilkesinin de etkisiyle siyaset yapan kitlelerin arttığı ve halkın eskisine kıyaslanmayacak derecede siyasi sorunlarla ilgilendiği görülmüştür. Bu nedenle meşrutiyetten önce halk yönetim tarafından "tebaa" olarak görülürken "vatandaş" kavramı az da olsa oluşmaya başlamıştır¹⁰⁶.

Yine modern devletin temelleri atılmış merkezi yönetimin güçlendirilmesi doğrultusunda valilerin yetkilerini genişleten bir Vilayetler Kanunu çıkarılmıştır. Laikleşme ve kadın hakları konusunda yapılan yasal düzenlemeler de toplumu Cumhuriyet devrimine hazırlaması açısından önemli çalışmalardır¹⁰⁷.

Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışının gecikmesinde Türklerin Osmanlı İmparatorluğunun yönetici kesimlerini oluşturduğundan devleti bir arada tutmaya çalışması ve orta sınıfı oluşturan Türk burjuva sınıfının ancak 19. yüzyıl sonları gibi oldukça geç sayılabilecek bir dönemde oluşmaya başlaması olmuştur¹⁰⁸.

Genç Türkler, idari alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da büyük bir başarı sağlayamamıştır. *“Bununla beraber, bir büyük ekonomik sorunu, toprak sorununu karma sonuçlarla, çözüme uğraştılar ve Cumhuriyet devrinde gelişecek olan iktisadî milliyetçilik politikasında ilk adımları attılar”*¹⁰⁹.

Genç Türklerin gösterdikleri en büyük başarıları ise eğitim alanındadır. Jön Türkler, kadınların eğitiminde ileriye doğru birkaç adım atmışlar, önce orta dereceli okulların ve üniversitenin kapıları kız öğrencilere açılmıştır¹¹⁰. Yine savaş süresince öğretmenler askerlikten muaf tutulduğu gibi Türkçe, Milli tarih ve coğrafya derslerinin öğretimine de özel bir önem verilmiştir¹¹¹. Özetle; bu dönem Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen eğitim reformlarının hazırlık evresi sayılabilir¹¹².

Siyasette milliyetçilik ilkesi ekonomide de milli ekonomi olarak yansımıştır. Bu yüzden milli bir burjuva oluşturma çabaları dikkat çekicidir. Devlet tarafından

¹⁰⁶ Tanör v.d., **a.g.m.**, s. 26.

¹⁰⁷ **A.g.m.**, s. 24.

¹⁰⁸ Şaylan, **a.g.m.**, s. 1948.

¹⁰⁹ Aktaran, Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 228.

¹¹⁰ Lord Kinross, **Atatürk**, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 2003, s. 488.

¹¹¹ Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, s. 153.

¹¹² İlhan Tekeli, *“Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”*, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, III**, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 659.

desteklenen belli kişilere bazı ayrıcalıklar verilse de bu çaba savaşın da etkisiyle çeşitli suiistimallere ve başarısızlığa neden olmuştur¹¹³.

İttihatçılar, yapmış oldukları önemli hatalardan tarih tarafından sert bir şekilde kınanmışlardır¹¹⁴. İttihat ve Terakki'nin tecrübesiz politikaları, hürriyet ortamının kısa zamanda siyasi bir anarşiye dönüşmesi, ordunun politikaya sokulması, Dünya Harbine hiçbir hazırlık yapılmadan girilmesi gibi İmparatorluğun sonunu hazırlayan önemli hataları olmuştur. Yine de her şeye rağmen Türklerin ekonomik ve sosyal yaşantısında köklü bir değişimin temellerini atarak ülkelerine önemli bir hizmette bulunmuşlardır¹¹⁵.

Tevhid-i tedrisat (öğretimin birleştirilmesi) konusunda eğitimin laikleştirilmesine ve ulusallaştırmasına çalışılıyordu. Yine dil konusunda Arap harflerinde değişiklik yapılarak kolay bir alfabe yapılmaya çalışılmıştır. Ulusçuluk akımı yanında kadınların eğitiminin yaygınlaştırılması, dönemin başarılı çalışmaları arasındadır¹¹⁶.

Bu dönemde çağdaş devletin ancak iktisadi ve siyasi tam bağımsızlık ile sağlanabileceği, "devleti kurtarmak" çaresinin aslında "ulusu kurtarmak" sorununun çözümü ile başarılacağı, bunun da ancak toplumun modernleştirilmesi ve laikleştirilmesi mümkün olabileceği düşüncesi oluşmuştur. Bu fikri gelişim Cumhuriyet dönemindeki ulusal-demokratik-laik devlet tablosunun oluşumunu hazırlayan önemli katkılardır¹¹⁷.

Her şeye rağmen, birçok bakımlardan, yaptıkları reformlarla kendilerinden sonra ortaya çıkacak yeni laik ve modern Türkiye'ye yol hazırlamışlardır¹¹⁸. Kısa ama sonuçları yönünden önemli bu dönemin etkileri uzun süreli olmuştur.

Meşrutiyetin beklenen kurtuluşu sağlayamamasında birçok iç ve dış kaynaklı neden bulunmaktadır. Osmanlı'yı parçalamaya karar vermiş olan emperyalist devletlerin baskılarının yanı sıra yine bu devletlerin yardımını alan Balkan devletleri ile yapılan savaş, devletin ayrılıkçı milletlerden kurulu olması, iktisadi ve idari alanlardaki

¹¹³ Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, s. 232.

¹¹⁴ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 226.

¹¹⁵ Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, s. 230-231.

¹¹⁶ Tekeli, **a.g.m.**, s. 659.

¹¹⁷ Tanör v.d., **a.g.m.**, s. 26.

¹¹⁸ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 227.

yetersizlik ve savaşlarla ezilmiş devletin yine felaketli bir Dñnya savaşına sokularak tüm kaynaklarının tüketilmesi¹¹⁹ bu nedenlerin başında gelmektedir.

¹¹⁹ Belen, **a.g.e.**, s. 82.

IV – CUMHURİYET DÖNEMİNDE ULUSLAŞMA

A – MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNİN ULUSLAŞMAYA

ETKİSİ

Bir ulusal kurtuluş mücadelesi içerisinde herhangi bir toplumun kendi tarihini yapma sürecinin bütün özelliklerini görmek mümkündür. Her ulusal kurtuluş mücadelesi ulusun kendisini yeniden bulması, bir anlamda da uluslaşmasının başlaması anlamına gelmektedir¹.

Uluslaşma sürecinde ulusu oluşturan ana öğelerin yanı sıra, olumsuz öğe dediğimiz olgu vardır ki; düşman kavramı ile özetleyebileceğimiz bu öğe aslında ulusun tanımlanmasında gerekli olmasa bile uluslaşma sürecinde bireylerin bir arada bulunmasını yakınlaşmasını sağlayan harcın betona dönüşümünü sağlayan çimento gibidir. *“Olumsuz öğeyi oluşturmanın ve toplumsal ölçekte benimsetmenin çeşitli yolları vardır. Düşman imajının oluşumu, belli bir ölçüde, kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bu oluşumdaki başlıca etken ise, ulus-devletlerin büyük çoğunluğunun bir bağımsızlık mücadelesi vermek ya da kurulmalarının ertesinde bir işgale karşı durmak zorunda kalmasıdır. Bu mücadelede karşı durulan yabancı güç, doğrudan düşman imajını oluşturur”*².

Türk devriminin benimsenmesinde farklı etnik, mezhepsel ve sınıfsal olarak farklılıkları barındıran bir topluluğu uluslaşmaya götüren ana etken de bu olmuştur. Her ne kadar bu dönem çok büyük kayıplara ve acılara neden olmuşsa da o oranda Anadolu coğrafyasında yaşayan unsurları Türk ulusu adı altında kaynaşmasını sağlamıştır. Kişisel çatışma ve çıkarlar bir süreliğine unutulmuş ve ortak felakete karşı ancak bir bütün halinde, organize bir sistem içinde mücadele edilebileceği bunun da ancak ortak bir ulus kurarak başarılacağı anlaşılmış ve milletin bilinçaltında ulus devlet devrimi

¹ V. Ateş, *“Ulus Kavramı ve Politika” Emperyalizm, Milliyetçilik Ve Kürt Sorunu*, Evrensel yay., İstanbul, 1993, s. 156-157.

² Ozan Erözden, *Ulus Devlet*, Dost yay., Ankara, 1997, s. 115.

yaşanmıştır. Bu halin somutlaşması savaştan sonra ulus-devlet devrimi ile kendini göstermiştir.

*“Mustafa Kemal Atatürk'ün en büyük şanslarından biri hiç kuşkusuz, Birinci Dünya Savaşı yenilgisi kadar, ülkenin düşman tarafından işgal edilmesiydi. Bu eylem, O'na, kafasındaki bütün planı gerçekleştirmesine yardımcı olacak bir toplum desteği sağlamıştı. İttihatçısıyla, İtilafçısıyla, eşrafi, ayarı ve halkıyla, bütün bir Anadolu, ancak düşman tehdidi karşısında onun liderliği altında birleşebilmiştir”*³. Ancak bu halk desteğinin verilmesinde büyük yardımı olan düşman işgali, Türk devrimini ve devrimin bir parçası olan İstiklal Savaşı'nı son derece güçleştirmiştir⁴. Bu kritik durumun esas nedeni, 1.Dünya Savaşından yenilerek çıkmamız, Anadolu topraklarının işgal edilmesi, kaynakların neredeyse tamamının tükenmesi, savaşlardan yılmış moral olarak çökmüş bir halk, ordunun terhis edilmesi ve silahlarının alınması idi.

Soyut düşman kavramının somutlaştırıldığı alanlardan en önemlisi, zorunlu askerlik kurumudur. Bu kurum iki yönlü bir işlev görmektedir. Bu sayede bir yandan, vatanın düşmana karşı savunulmasına katkıda bulunan bireylerde *“...birlik kavramı somut bir içeriğe kavuşur. Öte yandan ordu yurttaşlık okulu işlevi yapar”*⁵. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk ordusunda okuma yazma, kursları, meslek ve vatandaşlık konularında dersler verilmiş ve yurttaşlık bilincinin oluşmasına çalışılmıştır.

Devrim için temel şart olan örgütlenmenin önemini önceki tecrübelerinden de iyi kavramış olan Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçince, ilk olarak, halkta oluşan işgallere karşı tepkileri örgütlemeye, yaygınlaştırmaya ve güçlendirmeğe çalışmıştır⁶. Bu örgütsel yapının en önemli parçasını oluşturan düzenli bir ordu oluşturuyordu. Bu disiplinli ordunun kurulması için gereken her tür fedakârlık yapılmıştır. İstiklal Mahkemeleri ve Tekâlif-i Milliye kanunu bu yolda atılan önemli adımlardır.

Fakat somut güç kavramının simgesi olan orduya ve iktidara sahip olunmasına rağmen izlenen metot, meşruiyet zeminine dayalı iktidar anlayışı olduğundan savaşın en kritik zamanında bile siyasal ve hukuki örgütlenmeden vazgeçilmemiş, ulus

³ Emre Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1981, s. 289.

⁴ Emre Kongar, **Atatürk**, Remzi yay., İstanbul, 2008, s. 121.

⁵ Erözden, **a.g.e.**, s. 115.

⁶ Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, s. 291.

egemenliğinin tezahür ettiği makam olan halk meclisi eliyle kurtuluş mücadelesi devam etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın tasarladığı çağdaş ilkeler doğrultusunda oluşturulacak yeni ulus-devlet ve uluslaşma süreci üç aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, parti örgütü içinde ilkeler tartışılarak biçimlendirilecekti. İkinci aşamada bu ilkeler, parti grubu yoluyla, Meclis'e aktarılarak yasal sürece sokulacaktı. Üçüncü ve son aşamada ise, yasallaşmış bu ilkeler topluma mal edilecekti⁷. İzlenen yol hukuk devletinin gereklerine uygundu. Meşruiyet ilkesinin izlenmesi iktidarın kudretini arttırmış, ayrışma ve çatışmaları büyük ölçüde önlemiştir. Bu yüce kudret sayesinde ki, çok uzun bir sürede dahi yapılamayacak devrimler kısa zamanda yapılmıştır.

1 – Kuvay-ı Milliye ve Misak-ı Milli

Anadolu Kurtuluş Hareketi, emperyalist devletlere karşı zaferle sonuçlanmış tarihi bir zafer olmasının yanı sıra geleneksel, doğulu ve geri kalmış ülkeler arasında ulus-devlet yapılanmasının ilk başarılı örneğini teşkil eder. Belki bizden önce Japonya örneği verilebilirse de Japon ulus devrimi barış içinde normal bir süreçte olması hasebiyle emperyalistlere karşı çok zor şartlarda kazandığımız bu zafer esir dünya halkları için çok daha önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Kurtuluş hareketinin daha başlangıcında Amasya Genelgesinde 'Türk milletini yine Türk milletinin azim ve kararı kurtaracaktır' ilkesi, asıl ereğin ulusal egemenlik temeline oturtulmuş tam bağımsız bir ulus-devlet kurmak olduğunu ifade etmekteydi.

Gerek Sivas, gerekse Erzurum Kongrelerinde yapılacak bağımsızlık savaşının temelleri ve ilkeleri atılmıştır. Türk devletinin sınırlarını çizen Misak-ı Milli, ilk kez Erzurum kongresinde ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal'in başkan seçildiği Kongre 23 Temmuz 1919 da, Erzurum'da toplanmıştır. *"17 Ağustos'a kadar devam eden Kongrenin en önemli başarısı, daha sonra Millî Misak olarak tanınan demecin ilk nüshasını hazırlamak oldu"*⁸.

Bunun yanında her ne pahasına olursa olsun tam bağımsızlığa karşı her tür manda rejimi kesin olarak ret edilmiştir. Bu zor koşullar altında bu kadar net ve kesin tavır alınmasının nedeni Kurtuluş Savaşı önderlerinin zafere olan inanç ve duygularının

⁷ Kongar, **Atatürk**, s. 279.

⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2000, s. 248.

yanı sıra geçmişteki tarihsel hatalardan da ders alınarak ancak modern bir ulus-devlet kurulması ile tam bağımsızlığın sağlanabileceği fikri idi. “*Kemalist Devrimin ilk günlerinde ilk kez gözüken, bu yeni fikir Türkiye'deki Türk ulusuna dayanan topraksal bir ulus devlet fikri idi*”⁹.

Aksi halde savaş kazanılsa dahi modern ulus-devlet kurulamadığı halde sömürge olmaktan kurtulunamayacağının bilincindeki önder kadro, modern devletin ilkeleri üzerinde en başından beri hassasiyetle durmuştur. Bunun içindir ki Kurtuluş Savaşı tarihsel bir olayın yanı sıra hukuki ve ilkesel bir süreç olma özelliğini de gösterir.

Sivas Kongresi, kısa bir süre önce ordu ve devlet ile tüm bağlarını kopartmış Mustafa Kemal'e tasarladığı ilkelerinin doğrultusunda eylemi yapabilmesi için gerekli yasal yetkilerin verildiği bir dönüm noktası olmuştur¹⁰. Hiçbir rütbesi olmayan Mustafa Kemal bu kongre ile Heyet-i Temsiliye başkanı olmasıyla, sonraki dönemde yapacağı icraatlarını meşruiyet ilkesine uygun olarak bu sıfatla yapmıştır. Bu kurum da bundan böyle adeta bir hükümet gibi hareket etmiştir.

İstanbul Hükümeti ile yapılan görüşmeler sonunda seçimlerin yapılması ve halk meclisinin açılması kararı alınmıştır. Misak-ı Milli Osmanlı İmparatorluğu'nun son Meclisi Mebusanı tarafından, 28 Ocak 1920'de ilan edilmiştir¹¹.

Misak-ı Milli her ne kadar İstanbul'daki meclisin bir ürünü olsa da Anadolu'daki milliyetçilerin isteklerini de yansıtmaktaydı. “*1919–20'nin Misak-ı Milli'si, üzerinde tam ve bölünmez egemenliğin istendiği "dinen, ırken, emelen müttehit...Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn" alanlardan söz eder. Misak, hala Türklerden değil, Osmanlı İslâmlarından söz eder ve Türk sözcüğü belgenin hiç bir yerinde gözükmeyen*”¹². Fakat laik modern ulus-devlet, vatan unsuru temelinde, ulusal sınırlar ötesinde belirsiz hayaller için değil ancak anavatan Türkiye sınırlarındaki halkı için savaştığını ortaya koymuştur.

Misak-ı Milli'nin en önemli özelliği uluslaşmanın temel ilkelerinden olan ülke ve sınır kavramına açıklık getirmesidir. Bu şekilde belirsiz ve maceracı hayaller peşinde koşulmadığını, somut ve belirli bir ülke ve o ülke sınırları içinde yaşayan halkın

⁹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 350.

¹⁰ Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, s. 324.

¹¹ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, Ercan yay., 7.b., İzmir, 2000, s. 177-178.

¹² Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 350.

bağımsızlığı için haklı mücadele verildiği ve bu mücadelenin, o ülkenin tek egemeni olan kendi halkı ve özgür yurttaş olan bireylerince verileceği açıklanmıştır. İçeride o ülkenin bireyleri kendisini diğer bireylerle ortak bir zemine, uluslaşmaya götüren bir anavatan ve yurt kavramına ulaşmış olmaktadır.

Ulus-devlet kuramına göre ülke unsuru romantik değer yüklü bir kavram olan vatanla eşanlamlıdır¹³. Ülke unsuru vatanla duygu yüklü bir anlama bürünmüş, böylece herhangi sıradan coğrafi bir unsur olmaktan çıkmıştır. Misak-ı Milli bu vatanın sınırlarını çizerek somutlaştıran çok önemli tarihsel bir dönüm noktasıdır.

Misak-ı Milli aynı zamanda uluslararası düzlemde asıl ereğin ne Panislamist ne de Pantürkist politikalar olmadığı, yalnızca kendi halkının özgürlüğü olduğunu ve bu ereğin tüm dünyaca kabul edilecek kadar haklı bir zemine oturduğunun resmi ifadesidir. *“Bu belgenin önemi Meclisi Mebusanın, ulusçuluk ilkesini esas alarak, Türk toplumunun ulusal varlığının kutsal ve parçalanmaz olduğunu, her ulusa uygulanması gereken özgür ve bağımsız yaşama hakkının Türk Ulusuna da uygulanması gerektiğini ve bunun zorunlu olduğunu dünyaya ilân etmesidir”*¹⁴.

2 – Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı

Mustafa Kemal Sivas kongresinin açılış konuşmasında dönemin İstanbul Hükümetinin Kanun-ı Esasi'ye aykırı tavırlarından şikâyet etmekteydi. Bunun çözümünün mümkün olan en hızlı şekilde seçimlerin yapılarak Ulusal bir meclisin toplanması ve ancak bu meclise dayanacak bir hükümet oluşturmak olduğunu ifade etmekteydi¹⁵.

*“Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”*¹⁶. Amasya genelgesinde, Kurtuluş Savaşının başlangıcındaki bu ilke önemliydi. Ancak çok daha büyük sorumlulukların altından kalkılması için ancak tüm ulusu temsil edecek olan halk meclisine ihtiyaç vardı. Ulusal bağımsızlık savaşının kazanılmasının yanı sıra Ulus-devlet devrimini yapmak için, tam anlamıyla bir Kurucu Meclisin oluşturulması gerekliydi¹⁷.

¹³ Erözden, a.g.e., s. 116

¹⁴ Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, S yay., Ankara, 1986, s. 113.

¹⁵ Bülent Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, Çağdaş yay., 3. Baskı, İstanbul, 2000, s. 83.

¹⁶ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 248.

¹⁷ Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, s. 331.

İlk kurulan Meclis kurucu bir meclisti. Mutlak egemenliğin iki ana unsuru olan yasa ve uygulama güçlerine sahip olmuş bunu yanında kurulan İstiklal Mahkemeleriyle de bir devrim meclisi olduğunu kanıtlamıştır¹⁸. Bu yüzden de klasik parlamenter sistemlerden farklı olarak olağanüstü bir dönemin kurumu olması hasebiyle olağanüstü yetkileri vardı. Bu kuvvetler birliğini bünyesine almış haliyle totaliter bir devlet yapısını andırırmaktaysa da, hukuk devleti olmasının gereği olağanüstü koşulların kalkmasıyla meclis bu yetkilerinden çoğunu gerekli organlara geriye iade etmekte tereddüt de göstermemiştir.

Bu önemli bir husustu. Çünkü bir yandan yarı köle durumunda olan yüzyıllarca değersizleştirilmiş ve siyasetin, hatta düşünmenin dışında itilmiş kişiler yığına, bir anda teorik de olsa egemenlik iktidarı yetkisi veriliyordu. Bireyler tebaa konumundan çıkarak özgür yurttaşlar oluyordu. Meşruiyet üzerine bir egemenlik anlayışı kuruluyordu. Bu şekilde halka hem yetki ve güç hem de bağımsızlık savaşının çok ağır sorumluluğu yükleniyordu.

Meclisin açılmasıyla milli egemenlik fikri tartışılmaz bir biçimde ortaya konurken yeni Türk ulus devletinin de temeli atılmaktaydı¹⁹. Ulus devletin çağımızda ne olduğunu kavranabilmesinden sonra bu ereğe ulaşılması için siyasal ve askeri zafer kazanıldıktan sonraki dönemde, teoride var olan ulus-devletin yaşaması, ancak gerçek manada bir ulus olmakla mümkün olabilecektir. Bunun içindir ki siyasal zaferden sonra uluslaşma süreci her alanda başlatılmıştır.

3 – 1921 Anayasası

Gerçekten de ulusal kurtuluş mücadelesinin temel özelliklerinden biri de Anayasaya bağlılık ve meşruiyet anlayışı idi. Bu nedenle de başvuru mercii hukuk olmuş İttihat ve Terakki'nin hukuk dışı, gizli tasfiye usulleri uygulanmamıştır. Siyasal yönden farklı kişilere karşı terör estirilmemiştir²⁰.

1921 Anayasası Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra, Kurtuluş savaşının amacını ve Anadolu'daki yeni devletin ve hükümetinin

¹⁸ Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, s. 333.

¹⁹ Ergün Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000, s. 81.

²⁰ Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, s. 83-84.

kuruluş ve işleyiş esaslarını saptayan yeni Türk devletinin ilk Anayasasıdır. Savaş döneminde hazırlandığının izlerini taşır²¹.

Bu Anayasada kişi haklarına ilişkin mevzuat yoktur. 1876 ve 1909 Anayasaları ile birlikte yürürlükte kalmıştır²².

Klasik meclis hükümeti sistemini kabul etmiştir. Yasama, yürütme ve yargı olmak üzere tüm yetkiler mecliste toplanmıştır. 1923 yılında değişikliğe uğrayarak devletin şeklini cumhuriyet olarak belirlenmiştir. Yirmi üç maddeden oluşan kısa bir anayasa olup yargı ve kişi hürriyetlerine ilişkin hükümler bulunmamaktadır²³. Olağanüstü dönemin şartlarını taşıdığı için de Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra yerini 1924 Anayasasına bırakmıştır.

4 – Lozan Barış Antlaşması

Savaş kazanıldıktan sonra modern devletin özelliklerine uygun olarak kurulan devletin, modern ulus-devlet yapısının milletlerarası arenada da kabul edilmesi gerekiyordu. Bunun yanında önceki dönemden kalan sömürgeleşmeye ait kalıntıların ve izlerin de tasfiyesi şarttı. Modern bir devletin bu izleri geleceğe taşımasının imkânı yoktu ve olamazdı da. Bu nedenle Lozan'da en fazla bu konularda ihtilaf yaşanmıştır.

“*Lozan Muahedesi İmparatorluğun tasfiye edildiği muahededir*”²⁴. Bundan sonra askerî, malî ve siyasî istilâcılardan kurtarılan uzun savaş yıllarıyla zayıflamış ülkenin yeniden kuruluş sorunu çözülmeliydi²⁵.

Lozan barış görüşmelerinde bir yandan Avrupa devletleriyle, tam bağımsızlık ve sömürge bağlarını koparıp atmak şartıyla uzlaşma yolları aranırken, yeni ulus-devlet konusunda birtakım reform hareketlerine girişilmiştir. Kapitalist Batı dünyası için yeni devletin esasları, uluslararası politikayla yakından ilişkiliydi²⁶. Bunun nedenlerinden biri de kuzeyde Sovyetler Birliği gibi Batı karşıtı antiemperyalist güçlü bir devletin

²¹ Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, s. 91.

²² **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, I, Arkin Kitabevi, İstanbul, s. 315.

²³ Servet Armağan, **Anayasa, Seçimler ve Anayasa Mahkemesi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975, s. 24-25.

²⁴ İsmet İnönü, **Lozan Barış Konferansı**, Çev. Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., Ankara, 1969, s. 5.

²⁵ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 290.

²⁶ Taner Timur, **Türk Devrimi Ve Sonrası (1919-1946)**, Doğan yay., Ankara, 1971, s. 64.

olmasıydı. Bu devlet Osmanlı İmparatorluğunun cılız Panislamist ve antiemperyalist politikasından çok daha güçlü bir politika ve ideolojiye sahipti.

Üstelik ilk andan başlayarak tüm sömürge altındaki ulusların sözcüsü olarak Asya ve Afrika'da, eski Çarlık döneminden kalma Slav politikasıyla da Orta ve Doğu Avrupa'da da etkiliydi. Hele Ortadoğu'nun ve Akdeniz'e açılan Osmanlı İmparatorluğunun yasal halefi konumundaki, yeni Türk devletinin de politikasının daha önce olduğu gibi Pantürkist veya Panislamist olması halinde emperyalist devletlerin tüm sömürgeleri ve hayati çıkarları tehlikede demektir.

*“En kısa ifadesi ile Lozan Antlaşması sömürge durumuna düşmüş Osmanlı Devletinin tasfiyesi ve az farkla Misakı Millî hudutları içinde bağımsız bir Türk Devletinin kuruluşudur”*²⁷. Bu bağımsızlığın kapsamı yalnızca siyasal alanda kalmamış ekonomik, sosyal ve kültürel alanları da içermiştir. Bu yüzden de müzakereler çok çetin ve uzun sürmüştür.

Görüşmelerde tıkanan konulardan biri de Kapitülasyonlar konusu idi. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından itibaren önemli kilometre taşları olan kongrelerde, tam bağımsızlık prensibi doğrultusunda kapitülasyon ve imtiyaz konusu da ele alınmış ve kesin olarak kaldırılmasına yönelik tutum takınılmıştı²⁸. Modern devlet olabilmenin ön koşulu devletin yurttaşları ve ülkesi üzerinde mutlak ve tek, bölünmeyen egemenlik sahibi olması gerekmektedir. Bu da her alanda tam bağımsız olmak demektir.

Osmanlı Devleti, kendisine zarar verdiğini anladığı kapitülasyonları kaldırma girişimlerine başladığı andan itibaren ortaya çıkan en önemli konu, artık kapitülasyonlar bir bütün olmaktan çıkıp çok değişik alanları kapsamaktaydı²⁹. Gerçekten de Batılı devletler kapitülasyonlar vasıtasıyla adli, mali, iktisadi, idari, kültürel ve dini alanlarda Osmanlı İmparatorluğunu hemen, hemen sömürgeleştirmiş bulunuyorlardı³⁰. *“Biliyorsunuz ki Lousanne'da İtilaf heyeti murahhası aylardan beri devam eden mesaiden sonra bize bir sulh projesi vermişlerdir. Bu proje kapitülasyonlar hakkında ihtiva ettiği mevaddan dolayı milletimizce katiyen kabili kabul değildir. Kapitülasyonlar*

²⁷ Timur, **a.g.e.**, s. 68.

²⁸ Mehmet Emin Elmacı, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer yay., İstanbul, 2005, s. 175.

²⁹ **A.g.e.**, s. 203.

³⁰ **A.g.e.**, s. 203.

bir devleti behemehal münkarız eder. Devleti Osmaniye ile Hindistan Türk ve İslam imparatorlukları buna en büyük delilidir”³¹.

Lozan’da Kapitülasyonlar Batılı devletlerin tüm direnmelerine rağmen son buldu. Ekonomik bağımsızlık olmadan, siyasî, askeri, kültürel bağımsızlık olmayacağını farkında olan Atatürk’ün tezi gerçekleşmiştir³². İmparatorluk döneminde de kaldırılmaya çalışılan kapitülasyonlar bu antlaşmanın neticesinde hemen, hemen kesin olarak kaldırılmış ve bu önemli konu Türk tarafının istediği şekilde halledilmiştir.

Bu antlaşma ile ulus-devletin temellerinden biri olan her yönüyle tam bağımsızlık sağlandığı gibi bu durum uluslar arası topluma da kabul ettirilmiştir. Bu antlaşmanın uluslararası alanda önemi, tüm dünyada egemen olan emperyalizm felsefesine derin bir darbe vurmuş olmasıdır. Yarı sömürge altındaki bir halkın en zor şartlarda neler yapabileceğini göstermesi ve tüm büyük devletlere bunu zorla kabul ettirmesi umutsuz durumdaki tüm sömürge halkları için bir örnek teşkil etti ve kısa zamanda bağımsızlık savaşlarına ilham kaynağı oldu.

B – CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİYASAL VE SOSYAL

YAPININ DEĞİŞİMİ VE ULUSLAŞMA SÜRECİNDEKİ

ROLÜ

Nizam-ı Cedit ve Tanzimat dönemlerinde askeri, mali, adli, idari vb. alanlarda yapılan reformlarla modern devlet oluşturulmaya çalışılmış, tek egemen üzerine kurulu siyasal iktidar güçlendirilmeye çalışılmıştır³³. Cumhuriyete geçiş sürecinde ve Milli Mücadele döneminde güçlü bir merkezi yapının olmasının faydaları görülmüştür. Devlet kısa zamanda yeniden kurulmuş disiplin ve düzeni sağlamak nispeten daha kolay olmuştur. Cumhuriyet döneminde de güçlü merkezci bir yönetim anlayışı benimsenmiştir. Siyasal alanda devletin tek egemenli yapısının yanında laikleşme sürecinin de tamamlanması gerekmektedir.

³¹ Atatürk’ün **Söylev ve Demeçleri**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., 5.b., 1997, s. 101.

³² Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, s. 371.

³³ Sabri Sürgevil, “*İmparatorluktan Cumhuriyet’e Geçiş*”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi III/VIII**, İzmir, 1999, s. 7.

Bu dönemde yeni devletin yönü Batı uygarlığına çevrildi. Çağdaş uluslar seviyesine ulaşmak hedef alındı. Başta eğitim olmak üzere Avrupalı tarzda ve modern kurumların temelleri atıldı. Buna paralel başta İngiltere ve Fransa olmak üzere demokratik Batı toplumu ile sıcak ilişkiler başladı.

“Türk özdeşlik duygusunun büyümesi, İslâmî uygulama ve gelenekten uzaklaşıp Avrupa'ya yönelen hareketle bağıntılı oldu. Bu, sınırlı bir amacı gerçekleştirmek düşüncesiyle alınan tamamen amelî ve kısa vadeli reform tedbirleriyle başladı; sonra bütün bir ulusu bir uygarlıktan bir diğerine aktarmak üzere geniş çaplı, bilinçli bir girişim halinde gelişti”³⁴.

1 – Cumhuriyet'in İlanı

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat döneminde batılılaşma, meşrutiyet gibi gelişmeler yaşansa da geleneksel egemenlik anlayışı tümüyle kalkmamıştır. Cumhuriyet dönemine değin olması gereken devletin egemenliği yanında hem içte hem de dışta birçok egemen de varlığını devam ettirebilmiştir. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğunun feodal ve ortaçağda kalmış egemenlik anlayışı 19. yüzyılda güç kaybetmiştir. Bu dönemde Avrupa'yı yetişme amacıyla modern eğitim kurumları kurulmuştur. Modern kurumlarda yetişen Cumhuriyet'i kuracak bilinçli kuşaklar Osmanlı geleneksel iktidarına rağmen oluşmuştur³⁵.

Geri kalmış bir toplum olmamız nedeniyle geleneksel egemenlik anlayışı Cumhuriyet döneminde de her alanda sürmüş ve getirilen batı uygarlığı ve demokrasisi zaman içinde yeni kuşaklar bu demokratik kültür ve anlayışı daha fazla özümsemiştir. Bu nedenle demokrasinin bir rejim sorunu olmayıp bir eğitim ve ekin sorunu olduğu, bu dönemde kavranıp ilk demokratik kurumların da görülmesi kaçınılmaz olmuştur.

“20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Türk milliyetçiliğinin devrimci yönü, mevcut siyasal iktidar kurumlaşma biçimini de değiştirmiş ve millî bağımsızlık olgusu millî hâkimiyet olgusu ile bütünleştirilerek Cumhuriyet yönetimine geçilmiştir.”³⁶

Bunun doğrusal etkisi devrimlerin, bağımsızlık savaşımıyla özdeşleşmesi ve buna karşı çıkışın da imkânsız hale gelmesidir. Bu sayede yüzyıllarca süregelen

³⁴ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 3.

³⁵ Sürgevil, **a.g.m.**, s. 6.

³⁶ Gencay Şaylan, *“Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği”*, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, VII**, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 1945.

anlayıştan ve geleneklerden vazgeçilebilmiştir. *“Türkiye’de Cumhuriyet ilânı, hiç de dirençsiz olmadı. Bununla beraber, hiç bir zaman ciddi bir meydan okumayla karşılaşmadı”*³⁷.

Yeni ulus-devletin sembollerinden biri de Ankara şehriydi. Ankara kurtuluş savaşında yalnızca bir merkezden öte yeni devletin öncekine kıyaslanmayacak derecede modernleşmesinin ve laikleşmesinin de yüzünü göstermekteydi. *“Kurtuluş Savaşı’nda, Ankara, Türk milliyetçiliğinin sembolü haline gelmişti. Bütün yabancı devlet adamları, diplomatlar, dünya basını, Mustafa Kemal önderliğindeki Ankara hükümetinden kısaca milliyetçiler diye söz ediyorlardı”*³⁸.

Yeni devletin eski dönemin pek çok simgesini değiştireceği devrimin ilk anından itibaren belli olmaya başlamıştı. Bunlardan biri de yüzlerce yıl İmparatorluklara başkentlik yapmış olan İstanbul’un yerine Ankara’nın Başkent olarak kabul edilmesiydi. Ankara gibi küçük bir kasabanın İstanbul’a rağmen başkent olması için psikolojik ortam da müsaitti. *“Uzun süre Osmanlı İmparatorluğunun ağırlık merkezi olan Balkanlar yitirilmişti, İslam’ın anayurdu Arap ülkeleri kendi ayrı yollarına gitmişlerdi. Anadolu, Ermeni ve Rumlara karşı son kanlı mücadeleden sonra Türk ülkesi olarak elde tutulmuş ve başkent bile, kozmopolit ve Levanten imparatorluk İstanbul’undan, üzerinde bir Selçuk kalesi bulunan bir Anadolu tepe şehrine nakledilmişti”*³⁹.

2 – 1924 Anayasası

Kurtuluş savaşının kazanılmasından ve Barış antlaşması yapılmasından sonra yeni devletin hukuk devleti zeminine oturtulması için tam anlamıyla yeni bir anayasaya gerek vardı. Yeni devlet oluşturulurken devletin esaslarını belirleyen Anayasa çalışmaları başlar. Tümüyle olağanüstü bir dönem olan Milli Mücadele yıllarının bir ürünü ve dönemin ihtiyaçları dâhilinde özellikler gösteren 1921 Anayasasının yerine yeni bir Anayasa yapılması elzem olmuştur.

³⁷ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 366.

³⁸ Turhan Feyzioğlu, **Atatürk ve Milliyetçilik**, T.T.K. Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 33.

³⁹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 355.

Olağan dönemin gereklerine uygun bir Anayasanın yapılmasına yönelik çalışmaların sonunda, 20.04.1924'te yeni Anayasa kabul edilmiştir⁴⁰. 1924 Anayasası Cumhuriyet ilkelerine dayanmasının yanı sıra demokratik yaşamı da hazırlayan bir Anayasa olmuştur⁴¹.

*“İmparatorluk ve Saltanat da kaldırıldığına göre, devletin gereksinmelerine cevap verecek ve toplumu yönlendirecek yeni bir Anayasanın yapılması, bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır...1924 Anayasası kısa, basit, sağlam yapılı ve kendi içinde tutarlı bir Anayasadır”*⁴². Bu nedenle bir büyük ve birçok küçük değişikliklerle de olsa Anayasa 1960'a kadar yürürlükte kalmıştır⁴³.

Esas itibarı ile yasama organına üstünlük tanıyan bir çeşit ulusal egemenlik ilkesine dayanır. Yürütmeyi yasamaya tabi tutmaktadır. Ancak zamanla yapılan değişikliklerle cumhuriyetçi ve laik görünüm kazanmıştır. Milleti en yüce güç ve parlamentoyu bu gücün temsilcisi olarak görür⁴⁴. Anayasaya göre Meclis hem yürütme hem yasama yetkilerini elinde toplamaktadır. Fakat bu yönüyle 1921 anayasasındaki tipik meclis hükümeti sistemine benzese de yürütme yetkisini kendi içinden seçtiği bakanlar kurulu eliyle kullanacağını açıkça belirterek parlamenter sistemlere benzerlik gösterir. Temel olarak kuvvetler birliğini kabul etmiş fakat vazife ayrılığını esas almış bir anayasadır⁴⁵.

Anayasanın yapısı demokratik devlet esasını benimsediğinden çok partili rejime geçildiğinde 1924 Anayasası hala yürürlükteydi. *“1924 yılında hazırlanan ilk Cumhuriyet Anayasası, bu ilkeleri yüceltmış ve 1950 seçimlerinden gerçek bir parlamenter hükümetin çıkmasına olanak veren temeli oluşturdu. Atatürk ardında bir diktatörlük değil, bir demokrasi yapısı bırakmıştı”*⁴⁶.

1924 Anayasası içinde bulunduğu zamanın koşullarından etkilenmiş milli egemenlik ilkesini 1921 Anayasası kadar olmasa da esas almış bir anayasadır. Ancak milli egemenlik ilkesinin mecliste temsil edildiği savından hareket ederek meclise

⁴⁰ Cumhuriyet Ansiklopedisi, I, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 315.

⁴¹ Aybars, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, s. 91.

⁴² Gözübüyük, *a.g.e.*, s. 119.

⁴³ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 366.

⁴⁴ *A.g.e.*, s. 315.

⁴⁵ Armağan, *a.g.e.*, s. 27.

⁴⁶ Andrew Mango, *Atatürk*, Yeni Binyıl yay., İstanbul, 1999, s. 513.

olağandan fazla yetkiler verilmiş ve kuvvetler ayrılığı prensibi göz ardı edilmiştir. Bunun sakıncaları demokrat partinin baskıcı iktidarı döneminde görülmüş ve sistem işlemez olmuştur.

DP iktidarı toplumda yükselen muhalefeti sindirmek için tahkikat komisyonları gibi demokratik olmayan tedbirlere başvurmuştur. Buna gerekçe olarak millet iradesinin temsil edildiği meclisi göstermişlerdir. Ancak daha Fransız İhtilalinde salt meclis iktidarına dayanarak çoğunluk diktatörlüğü oluşmuş ve kısa zamanda bu jakoben anlayış devrilerek tarihe karışmıştı. Ülkemizde de tıkanan siyasi sistem 27 Mayıs darbesine yol açmıştır.

Devrim sonucunda çoğunluk demokrasi anlayışından vazgeçilerek çoğulcu ve çok yönlü temsil anlayışını temsil eden 1961 anayasasında ise, bu durumun sakıncalarını gidermek için çift meclis sistemine geçilmiş, kanunların denetimin sağlamak üzere anayasa mahkemesi kurulmuş ve kuvvetler ayrılığı prensibi benimsenerek yürütme kuvveti meclisin elinden alınmıştır.

3 – Hukuk Alanında Yapılan Çalışmalar

Türk devrimi iki ana süreçten oluşmuştu. Kurtuluş ve Kuruluş⁴⁷. Kurtuluş sağlandıktan sonra kuruluş aşamasının en önemli süreçlerinden birini oluşturan laik hukuki düzenlemelerin de yapılması şarttı. Aksi halde elde edilen kazanımların bir anlamı olamazdı.

Kurtuluş Savaşı'nın bitmesinden hemen sonra laik modern devlete geçiş sürecinde saltanat ve hilafetin kaldırılması ile yeni Devlet'in yönetim biçimi olan Cumhuriyet sistemi ulusal egemenlik ilkesi temeline oturtulmuştur. Ancak siyasi düzenin laikleşmesinin yanı sıra toplumsal yaşamın tümüyle laikleştirilmesine yönelik Hukuk devrimi gerçekleştirilmiştir. Türk insanını Bilimin ve aklın egemen olduğu çağdaş bir yaşama kavuşturmak ereğine yönelik yapılan hukuk reformları çağdaş yurttaş ve birey haklarının güvencesi olarak gerçekleştirilmiştir⁴⁸.

Osmanlı hukuk düzeninin bir başka eksikliği de bağımlılığın göstergesi sayılabilecek olan yabancı uyruklulara, Müslüman olmayanlara tanınan yargısal

⁴⁷ Tanör, **Kurtuluş Kuruluş**, s. 285.

⁴⁸ Gül Nihal Bozkurt, "*Mahmut Esat Bozkurt'un Laik Hukuka Geçiş Katkıları*", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi II/IV-V**, İzmir, 1995. s. 201.

haklardır. Bunlar da çağdaş yasalarla kaldırılmıştır. Bu karışıklığı önlemek, hukukta birliği laikliği, toplum yaşamında yasal eşitliği sağlamak ve toplumun gereksinmelerini karşılamak için çağdaş modern devlete uygun şekilde hukuki düzenlemelere gidilmiştir⁴⁹.

Bu hukuki düzenlemeler seçtiğimiz Avrupa uygarlığının hukuk düzenini de benimseniyordu. Her ne kadar Tanzimat döneminde de bu tür Kanunlaştırma hareketleri görülse de bu tam ve kesin olmaktan uzaktı.

“Bu bakımdan burjuva devriminin ideolojisini de süratle getirmek gerekmektedir. Bu ideolojiyi ilerde göreceğimiz gibi, bir taraftan batı hukuku, diğer taraftan da halkçılık fikri ve pozitivizm teşkil edecektir. Oysa Türkiye’de devrimci bir burjuvazi yoktur. Bu yüzdendir ki daha sonraki aşamada devlet kapitalizmi elverişli bir gelişme ortamı bulmuştur”⁵⁰.

Hukuk düzeni tümüyle değişse de Avrupa hukukunu oluşturan Roma Hukukunun yanında geleneksel örf ve adet hukuku da varlığını sürdürmüştür.

Tarihimizde kanunlaştırma hareketleri Tanzimat dönemiyle başlamıştır. Bunun nedenleri arasında yeknesak bir hukukun gerekliliği, yenilikleri ve gelişmeleri karşılayabilecek hukuk kurallarına ihtiyaç bir de dış baskılardan kurtulma isteği vardır. Ancak Osmanlı Devleti modern ve çağdaş ulus devlet olmayı başaramadığından bu amacına ulaşamamıştır. Hukuk düzenindeki kaos ve ayrıcalıklar Cumhuriyet’e kadar sürmüştür⁵¹.

Atatürk, bu konudaki görüşünü şöyle açıklamıştır: *“Mücadelelerimizin amaçladığı tam bağımsızlık kavramının adli bağımsızlığımızı da kapsamaması doğaldır. Bu nedenle; her bağımsız devletin vazgeçilmez bir hakkı olan adaletin dağıtımını vazifesine kimseyi karıştırmayız”⁵².*

Tüm bu yasal düzenlemelerde, uygulamalarında ve kurumsallaşmada milli egemenlik esası temelinde hareket edilmiştir⁵³. Laik hukuka geçişin amacı çağdaş bir

⁴⁹ Suna Kili, *“Mahmut Esat Bozkurt Hukuk Devrimi ve Çağdaşlaşma”*, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi II/ IV-V**, İzmir, 1995, s. 281.

⁵⁰ Timur, **a.g.e.**, s. 67.

⁵¹ Seyfullah Ediz, *“Mahmut Esat Bozkurt ve Hukuk Reformuna Katkıları”*, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi II/ IV-V**, İzmir, 1995, s. 263.

⁵² **Atatürkçülük**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1984, s. 161.

⁵³ **A.g.e.**, s. 165.

topluma ve ulusal birliğe sahip olmanın yanında kapitülasyonların tekrar canlandırılmaması olmuştur⁵⁴. Çağdaş modern bir devletin oluşması için tüm esasları tümüyle birbirine bağlı ve biri olmadan diğerinin olamayacağı esaslardır. Bu yüzden de Cumhuriyet Devriminin önderlerindeki hassasiyetin temel nedeni de buydu.

Osmanlı İmparatorluğu, tüm çabasına rağmen laik modern temele oturmamış devlet yapısı nedeniyle, içerideki ve dışarıdaki egemenliklere izin vermiş, karşı koyamamış ve sonuçta mutlak egemen iktidarını kuramadığı için de yıkımdan kurtulamamıştır. Milli Mücadelede ve Barış antlaşmasında kazanılan bunca başarılarla rağmen ulus-devlet yapısına kavuşma ereği elde edilemediği veya ödün verildiği zaman aynı akıbete uğranacağı çok açıktı.

4 – Çok Partili Demokrasi Denemeleri

Egemen iktidar yönünü ne geleneksel Ortadoğu'ya ne de antiemperyalist ve batı karşıtı Kuzeye çevirmiştir. Hedef çağdaş uygarlık olan Batı medeniyetidir. Batıyı diğerlerinden ayıran en önemli fark modern devletle başlayan ulus-devletle devam eden demokrasi ile de taçlanan uygarlığının zaman içinde yüzyıllara dayanan bir süreçte olması ve bu gelişimden doğacak sıkıntıların da minimuma indirilmiş olmasıdır.

Ülkemizdeki demokrasi süreci çok kısa zamana sıkışmasına karşın genellikle demokrasi bağlamında başarılı olunmuştur. Bu durumun da bazı sıkıntılara yol açması muhtemeldir. Avrupa dışında birçok devlet parlamenter sistemi benimsese de Hindistan ve Türkiye dışında demokratik sistem kurulamamış biçimsel bir demokrasiden öteye gidilememiştir. Bu iki ülkenin başarısında iki etken rol oynamıştır. Biri her iki ülkede yetişmiş yeterince bürokrat ve yönetici sınıfın ve orta sınıfın bulunmasıdır. İkincisi ise iki ülkenin de bu konuda ulus-devlet devrimini başarabilecek büyük liderlere sahip olmasıydı⁵⁵.

Cumhuriyet Halk Partisinin özellikle 1935 kurultayından sonra, kamu görevlileri ile parti yöneticilerinin aynı kişiler olduğu görülmüştür. Ancak bu durum, faşist ve komünist rejimlerdeki gibi parti-devlet bütünleşmesi de değildir. *“Bunu, partinin devlet mekanizmasına egemen olması biçiminde değil, ulus egemenliğinin ve*

⁵⁴ Bozkurt, a.g.m., s. 209.

⁵⁵ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, İmge yay., 3. Baskı, Ankara, 1995, s. 250-251.

devrimin yerleşmesinde büyük görevler üstlenmiş olan bürokrasinin, Partiyi denetim altına alması biçiminde değerlendirmek, daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır”⁵⁶.

Ülkemizdeki devrimin diğer otoriter veya totaliter devrimlerden farkı da burada yatmaktadır. Türk devrimi devlet mekanizması aracılığıyla ideoloji empoze etme işlevine soyunmamış bu yüzden de dogmatik ideolojiler gibi durağanlaşıp tarihe gömülmemiştir. Türk devriminin devrimsel özelliği çağın gereklerine uygun olarak ulusun iktidarı ele alması ve uluslaşma sürecine karşı çıkan unsurları engellemek noktasında olmuştur. Daha ileri noktalara gidebilme imkânına rağmen gitmemiştir.

Bunun içindir ki medeni milletler denen ulusların modern devrimlerine oranla çok daha az baskıcı ve kansız bir devrim olma özelliğini taşır. Yaşanılan tüm zorluklara karşın demokratik ulusların özgür yaşam tarzı benimsenmiş, otoriter uygulamalardan özellikle kaçınılmıştır.

Keza Terakkiperver ve Serbest Fırka denemeleri dönemin olağanüstü koşullarından dolayı başarısızlığa uğramıştır. Her iki deneme de yeni devletin laik ve milli yapısına karşı tehlike oluşturdukları ve karşı-devrimin odağı haline geldiğinden ötürü kapanmışlardır⁵⁷.

Bu denemelerden özellikle Serbest Fırka Olayı Türk Devriminin demokrasiye doğru yönlendiğinin göstergesi olmuştur. 1930’lu yılların başında Avrupa’da bile ideolojik ve ırkçı söylemlere dayanan baskıcı otokrasilere dayanan devlet rejimlerin hâkim olduğu bir dönemde, demokratik rejimlerin azalmasına karşın, tek parti yönetimindeki yeni Türk devleti, kendi isteğiyle çok partili demokratik yaşama geçmiştir⁵⁸.

Dünyadaki gelişmelerin aksine yeni Türk ulus-devletin kurucuları laiklik ve cumhuriyetçilik temellerinin yanında devrimin olmazsa olmaz şartlarından biri olan demokrasi ve bunun zorunlu sonucu olan çok partili yaşama geçişi uluslaşma için gerekli görüyorlardı. Çünkü özgürlük ve ulusal egemenlik devrimin temel hedefiydi.

Serbest Fırka kurulmasıyla birlikte özellikle Dünya Ekonomik Bunalımından da etkilenen ticari ve sosyal bakımdan gelişmiş, ilerici kıyı bölgelerinde yeni partiye yoğun bir ilgi olmuştur. “*Memleketin her tarafından yeni fırkaya müracaatlar vaki*

⁵⁶ Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 123.

⁵⁷ Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, s. 92.

⁵⁸ Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan yay., İstanbul, 1982, s. 13.

olmakta ve telgraflar çekilerek kemal iştihakla iltihak arzuları gösterilmektedir”⁵⁹. Bu ilginin ana nedeni daha sonra 1946 sonrasında da görüleceği üzere devrimlere değil, devlet ve toplum üzerindeki bürokratik yapının egemenliğine karşı bir tepkiydi. Ticaretin yoğun olduğu ve liberal anlayışın geliştiği bu bölgelerin yeni partiye ilgi duyması da doğaldı.

Ancak kısa zamanda yeni kurulan partiye teveccühün artması iki parti taraftarlarını partizanca bir tutumla karşı karşıya getirdiği gibi nihayetinde İzmir’de istenmeyen üzücü olaylar meydana gelmesine neden olmuştur⁶⁰. Bu olayların oluşmasında Türk toplumunun demokrasi kültürünün zayıf olmasının da rolü büyük olmuştur. Yüzyıllar boyu siyasetin ve iktidarın bir avuç yöneticinin elinde olduğu halkın yönetimden dışlandığı göz önüne alınırsa demokrasiyi cehalet içindeki toplumun algılamasının ve hazmetmesinin zaman alacağı muhakkaktı. Fakat bundan daha da tehlikelisi bu karışık ortamı Meşrutiyet devrindeki gibi bazı fesat çevrelerinin fırsat bilmesiydi.

Bir süre sonra yapılan belediye seçimlerinde de birçok bölgede asayiş bozucu olaylar olmuştur. Yeni kurulan parti her ne kadar bu amaçla kurulmadı ise de özellikle gerici karşı-devrim unsurlarının toplanma merkezi haline gelmesi nedeniyle bizzat partinin başkanı ve kurucusu tarafından feshedilmiştir⁶¹.

Serbest Fırkanın kurulmasından sonra oluşan İzmir olayları ve belediye seçimlerindeki olaylar İzmir gibi halkı çok daha aydın olan ve devrimleri benimseyen bir bölgede bile Türk insanının bu tür demokratik bir gelişime hazır olmadığını göstermiştir. Toplum kısa zamanda kaosa sürüklenmiş kutuplara ayrılmıştır. Bu tür gelişmeleri fırsat kollayan gerici odaklar ve devrimlerden rahatsız olan çıkar gruplarının da kışkırtmaları olmuştur. Laik devlet düzeni tehdit altına girmiştir. Durumun ne kadar ciddi boyutlara vardığı Serbest Fırkanın kapatılmasından bir ay sonra oluşan gerici Menemen Olayı’yla görülmüştür⁶².

Yine de zaman içinde devrim oturmaya başlamıştır. Batı demokrasisi ve uygarlığına entegrasyon gittikçe sağlanmıştır. *“Türk siyaset yapısında ve halkın siyaset*

⁵⁹ **Hizmet**, 21 Ağustos 1930.

⁶⁰ **Anadolu**, 10 Eylül 1930.

⁶¹ **Hizmet**, 18 Kasım 1930.

⁶² Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, s. 102.

kültüründe demokrasi bilincinin henüz oluşmamış olması, yakın tarihin beraberinde getirdiği olağanüstü koşullar ve etkenler, bu başarısızlığın en önemli nedenleridir. Çünkü daha birkaç yıl öncesine kadar, ne ulus devletin varlığından, ne de yurttaş kimliğinden söz etmek mümkün değildi”⁶³.

Türkiye’de çok partili hayat geçiş, 1945’ten sonra Demokrat Parti muhalefetiyle başlamıştır. Yakın tarihimizdeki Serbest Fırka denemesi her ne kadar başarısız da olsa yaşanan tecrübeler ve gösterilen demokrasi arzusu gelecekteki çok partili demokrasi başarısına zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda ulus egemenliğinin doğru şekilde temsili bakımından uluslaşma sürecinde demokratik siyasal yapının olmazsa olmaz şartlarından biri olarak görüldüğünün de göstergesidir. Cumhuriyet kavramı ancak siyasal ve sosyal yaşamda demokratik yapıların kurulması ve çoğulcu demokrasinin toplumun her alanında yaşatılmasıyla bir anlam ifade edecektir.

C – CUMHURİYET DÖNEMİNDE KÜLTÜR, DİL VE TARİH ÇALIŞMALARININ ULUSLAŞMA SÜRECİNDEKİ ROLÜ

Ulus ancak ulus-devlet yapılanmasının bir sonucu olup ulus-devletin ancak oluşmasından sonra biçimlenen bir kavramdır. Aksi halde toplumun herhangi bir kavimden, klandan veya topluluktan farkı kalmaz. Bunun içindir ki uluslaşma süreci laik modern ulus-devletin kurulmasından sonra başlamıştır.

“Tanzimat’tan önce devleti kuvvetlendirmeye çalışmış olanlar, Batı’nın üstünlüğünün düşüncede değil teknikte olduğu kanaatiyle hareket etmişlerdi”⁶⁴. Oysa Tanzimat döneminden itibaren bu düşünce değişmeye başlamış, sorunun aynı zamanda bir felsefe ve uygarlık sorunu olduğunun bilincine varılmıştır. Yeni Cumhuriyet’i önceki dönemin yenileşme hareketlerinden ayıran temel fark kesin bir kararla batı medeniyeti alanına geçiş yapmasıdır. “Türk İnkılâbı, kesinliği ideolojik bağımsızlığı,

⁶³ Leyla Kırkpınar, “Demokrat Parti ve Muhalefet Stratejisi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, III/IX-X, İzmir, 2000. s. 85.

⁶⁴ Semih Yalçın v.d., **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Ankara, 2004, s. 53.

devlet ve hükümet şekillerindeki yenilikleri, siyasi ve hukuki hayata katmış olduğu yeni unsurlarla Osmanlı Islahat hareketlerinden tamamen farklıdır”⁶⁵.

Türk devriminin önder kadrosu, Osmanlı devletinden farklı olarak salt şekle dayalı reformları düzenleyen bir modernleşme çabası yerine toplumun ve kültürün yapısının temelden etkileyen değişikliklerin gerektiğinin farkındaydılar⁶⁶. Bunun için Türk devriminin temel amacı yalnızca üst yapı kurumları olmamış daha çok araç olmuştur. Burada asıl amaç eski ve geleneksel kurumların dönemin özelliğinden dolayı yıpranmasından yararlanılarak tarihsel gelişmenin daha zorunlu kılmadığı altyapı reformunun başarılmasıdır⁶⁷. Bu yüzden ulusu oluşturacak bireylerde ulus bilincinin oluşturulması vazgeçilmez bir hedef olarak ortaya çıkmıştır.

Andrew Mango'nun da dediği gibi: *“Atatürk bir sosyal devrimci olmadığı gibi, kesinlikle sosyalist de değildi. Politik devrimi biçimseldi. Buna karşılık, merkezî noktası laiklik olan kültür devrimi, özgün ve çok geniş kapsamlıydı”⁶⁸*. Uluslaşma sürecinin bu kadar geniş ve özgün olmasının temelinde ulus devriminin uzun ve yavaş bir sosyal bir gelişim sürecinde değil de bir anda, belli bir plan dâhilinde olmasıdır.

Türk devrimi Avrupa uygarlığını örnek alsada aralarında bazı farkla bulunmaktadır. Örneğin Türk toplumu Batı'da olduğu gibi çağdaşlaşmayı sağlayacak iki sınıftan yoksundu. Ülkede ne batılı anlamda burjuvazi vardı ne de örgütlenmiş bir işçi sınıfı mevcuttu. Batı ile eskiden beri yakın ilişkideki azınlık toplumunun büyük çoğunluğu ise ülkeyi terk etmişti⁶⁹.

Daha o zamanlarda tüm dünyayı sömürge haline getirmiş Batı medeniyetinin yanı sıra antiemperyalist ve sömürge altındaki ulusların kurtarıcısı söylemiyle yola çıkan Sovyet devrimi kısa zamanda yozlaşarak Stalin liderliğinde emperyalist bir tehdit haline gelmişti.

Bu dönemdeki uluslaşma çabalarının temel özelliği plan ve program dâhilinde temel bir ereğe ulaşmak için yapılmasıydı. *“Tüm yenileşme çabalarında, geleneksel toplumlardan çağdaş toplumlara geçişte ulusallaşma, ulusal devlet kurma, ulusal bir*

⁶⁵ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, 1982, s. 471.

⁶⁶ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 291.

⁶⁷ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 159-160.

⁶⁸ Mango, **a.g.e.**, s. 513.

⁶⁹ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 138.

siyasa izleme, ulusal bir kültür yaratma ve bunu halka yayma temel amaçlardan biri olmuştur”⁷⁰.

Uluslaşma Devriminin özellikle 1920’lerin sonlarında ve 1930’ların başlarında yıllarda yoğun biçimde uygulamaya koyduğu reformlar, sosyal ve kültürel alanda topluma ulus bilicini kazandırılmasını amaçlamaktadır. Bu dönemde yeni harflerle okuyup yazmayı yaygınlaştırmak için "ulus okulları"nın açılmasının yanı sıra Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarının kurulması, Halkevlerinin açılması ve bu amacın gerçekleştirilmesi için yapılan diğer reformlar, devrimsel nitelikteydi⁷¹. Yapılan uygulamaların devrimsel niteliğinin bir nedeni de Batı uygarlığı ile aramızdaki bilim ve kültür farkının yanı sıra, bu farkı kapatmak için çok fazla zamanımızın olmayışındır.

Dünyada bu dönemde bilimsel ve düşünsel akımlar da zamanın siyasal yapısından doğrudan etkilenmekteydi. *“Rasyonalizm, ırksal ya da ulusal klişelerin kullanımını azaltmadı ancak yeni biçimlerde açıkladı”⁷²*. Uluslaşmanın başarısız olduğu bir toplumun vahşi bir sömürge çağında hür olarak yaşaması imkânsızdı. Nitekim iki dünya savaşı arasındaki barış dönemi kısa sürmüş ve dünyadaki güç dengeleri tamamıyla değiştiği gibi savaş sonunda Türkiye’nin ilerleme yolundaki hamlelerine set çekilmiştir.

Şu çok açıktır ki Türk Devrimi dilde, hukukta, yazıda, eğitimde, giyimde, tarihte ve birçok alanda yapılan reformlar, inanılmaz boyuttaki bir kültür devriminin birbiriyle doğrudan bağlantılı parçaları olmuşlardır⁷³.

1 – Birey ve Kadın Hakları Konusundaki Çalışmalar

Uluslaşma gibi kapsamlı ve bütünsel bir hedefin gerçekleştirilmesi için öncelikle ulus bütünü oluşturulan parçaların yani kişilerin sürünün bir parçası olmaktan özgür yurttaş ve birey konumuna yükselmesi gerekmektedir. Bunun için de özgür bir toplumsal yaşamın kurulmasına çalışılmış ve sağlanmıştır. Her ne kadar bu yeni duruma adapte olmayan çıkarıcı ve feodal çevreler tepki göstermişse de bu engeller kısa sürede kaldırılmıştır.

⁷⁰ Kili, **a.g.m.**, s. 169-170.

⁷¹ **A.g.m.**, s. 169.

⁷² Mango, **a.g.e.**, s. 7.

⁷³ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 131.

Halkı oluşturan vatandaşlar tebaa'dan yurttaş niteliğine bu devrimle yükselmiştir. Kişilere Milli Egemenlik ve eşitlik ilkelerine uygun olacak şekilde siyasal haklar tanınmıştır. Daha 1924 yılında seçmen yaşı 18 yaşına indirilmiştir⁷⁴. Halkçılık ilkesinin desteğiyle o güne kadar kendi haline bırakılmış köylü kitlesine gereken değer verilmeye başlanmıştır.

Bireyleri özgürleştirerek yurttaş haline getirilmesinin yanı sıra yurttaşlar arasında da feodal ve geleneksel tüm farklılıkların da kaldırılması gerekiyordu. Özellikle Halkçılık ilkesi doğrultusunda yapılan reformlar yüzyıllar boyunca ihmal edilen aşağı sınıfların eğitilmesini ve yaşam şartlarının düzeltilmesini amaçlamaktaydı. Bu yüzden de Türk Devrimi Tanzimat döneminden farklı olarak seçkinciliğe karşı bir ideolojiyi benimsemiştir⁷⁵.

Kadın ve erkeklerin arasındaki eşitsizliğinden doğan ayrımların giderilmesi gerekiyordu. *“Türkiye’de esen devrim rüzgârlarının Türk toplumunu tepeden tırnağa dek değiştiren esintileri, belki de en belirgin biçimde kadının toplum yaşamı içindeki yeni yerinin belirlenmesinde kendisini gösterdi”*⁷⁶. Kadını biçimsel de olsa erkekler ile aynı seviyeye yükseltmek için öncelikle çağdaş yasalara ihtiyaç vardı. Bu yasaların ilki ve en önemlisi, İsviçre Medeni Kanunu’ndan uyarlanan 1926 tarihli Türk Medeni Kanunuydu⁷⁷.

Kadınların erkeklerle sosyal yaşamda eşitlemenin önkoşulu kadınların mesleki ve akademik eğitimlerinin sağlanması olmuştur. Kadınların da milletvekili, belediye azası, hekim, avukat gibi önemli mesleklere kazandırılmasına çalışılmıştır. Bunun için de özellikle erkeklerle eşit şekilde siyasal ve sosyal haklara kavuşturulmuştur⁷⁸.

Özellikle 1930 sonrası dönemde yeni bir dizi toplumsal ve kültürel reformlarla uluslaşma süreci hız kazanmıştır. Üniversite Reformu, Soyadı ve Pazar Tatili Yasaları lâkap ve unvan, dinsel giysi yasakları sayılabilir. Kadınlar 1931’de belediye seçimlerine, 1935’te genel seçimlere katılma hakkını elde etmişlerdir⁷⁹.

⁷⁴ A.g.e., s. 124.

⁷⁵ A.g.e., s. 125.

⁷⁶ Kırkpınar, *“Demokrat Parti ve Muhalefet Stratejisi”*, s. 97.

⁷⁷ A.g.m., s. 101.

⁷⁸ Falih Rıfık Atay, *Çankaya*, İstanbul, 1998, s. 412.

⁷⁹ Mete Tunçay, *Eleştirel Tarih Yazıları*, Liberte yay., Ankara, 2005, s. 62.

Birey olmak sorununu ilk olarak ayırmsayanların başında Prens Sabahattin gelmektedir. Prens Sabahattin'in Türk delegesi olarak katıldığı Uluslararası Science Sociale Cemiyeti'nin 1911 'deki konferansında, Türkiye'nin durumundan ve Prens'ten şöyle söz edilmektedir: “Türkiye ne parlamentarizm, ne de diğer memleketlerden kopya edilmiş müesseselerle yenileştirilmeyecektir. Bunun için tek yol yeni insan tipleri hazırlayacak yeni bir terbiye politikasında bulunmaktadır. Cemiyetimizin en hararetli unsurlarından biri olan Prens Sabahattin bu noktayı çok iyi anlamış bulunuyor”⁸⁰. Özgür ve sorgulayan birey sorunu ülkemizde ancak Cumhuriyet Devrimiyle birlikte çözümlenmeye başlamıştır. Bu yeni insan tipi Türk Devriminin başarısı olmuştur.

Ziya Gökalp ile Prens Sabahattin'i karşılaştıracak olursak; birinin ağırlık merkezi kolektif bilincin ulusçuluk kavramı ekseninde yoğunlaşmasıdır. Üstyapıda böylesi bir dönüşüm, altyapıya doğru etkileşimi öngörürken Prens Sabahattin'de ağırlık merkezi burjuva ekonomik ve sosyal ilişkilerinin oluşturularak burjuva sınıfı oluşturulması amaçlanmaktaydı. Z.Gökalp de ise toplumsal ve siyasi reformların yükü ikame burjuvazisi yani sivil ve askerî bürokrasinin üzerindeydi⁸¹.

Ziya Gökalp'in de haklı olduğu nokta realist düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar idealler konusunda aynı fikirde olsalar da Türk toplum yapısının durumunun farkındaydı. Her şeye rağmen Türk Devriminde her iki hareketinde özelliklerini görmek mümkündür. Bu dönemde ilk defa sağlıklı düşünen bireylerden oluşan bir toplum oluşturulmuştur.

2 – Dil Alanında Yapılan Çalışmalar

Dil ulusu birbirine bağlayan ve türdeşleştiren unsurlardan biridir. “Bir ulusun varlığının sürekliliği, o ulusun kültürünün sürekliliği ile birlikte düşünülebilir. Dil ise kültürün en önemli parçasıdır. Dil olmadan bir ulusun varlığından söz etmek olanaklı değildir. Ulusçuluk, ulusun adıyla ve diliyle uyanır. Bu yüzden de Avrupa'daki pek çok

⁸⁰ Aynur İlyasoğlu, “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, VIII**, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 2168.

⁸¹ **A.g.m.**, s. 2170.

ulus kendi dillerini başka dillerin etkisinden kurtarmaya çalışmıştır ve çalışmaya devam etmektedirler”⁸².

Uluslaşma sürecinde birçok reform yapılsa da bunların en önemlisi ve en tartışılan reformlarından biri de, Türk dilini, İslâm etkisi boyunca Farsça ve Arapça etkisinden kurtarmak ve arı Türkçeye dönmek amacıyla olan dil reformudur⁸³.

Her şeyden önce, ulusal varlığımızın temel taşlarından biri olan Türk dili bize geçmiş kültürümüzden miras kalmıştır. Bu yönüyle bizi bir anda binlerce kilometre ötedeki Orta Asya'daki coğrafyalara ve binlerce yıl öncesindeki atalarımızın tarihine, bağlamaktadır⁸⁴.

Ülkemizde Türk dili gerek İslam gerekse Batı medeniyetlerinin kültürel etkisine maruz kalmasına rağmen, varlığını çok daha kuvvetli şekilde devam ettirmiştir. Türk dilinin, zayıf olan başka kültürlerin hegemonyasına girmiş yerleşik özelliği zayıf göçebe kültürümüze karşıt olarak varlığını sürdürmesi ve hâkim kültürlerin dillerine karşı hâkimiyet kazanması önemlidir⁸⁵.

Özellikle uluslaşma sürecinde temel unsurlardan olan ve türdeşliği sağlayan dilimiz, yaygın ve geniş bir ülkeye sahip olunması ve ülke üzerinde çok sayıda farklı kültür, iklim, etnik, din ve sınıfı barındırması nedeniyle çok daha fazla önem arz etmektedir. Herhangi bir Batı toplumundan çok daha fazla olan farklılıklarımızı genellikle birleştiren temel olgu Türk dilidir.

Tarihsel olarak, geniş kapsamlı dil tartışmaları ilk defa Tanzimat döneminde başlamıştır. Bu dönemde, dil sorunu, bir "özleşme" den çok "sadeleşme" şeklinde olmuştur⁸⁶.

Osmanlı devletinin son yıllarında bazı aydınlarca öz Türkçeye yönelik çabaları vardır. Türk dilinden yabancı sözcüklerden ayıklanması, eğitimin halkın anlayabileceği

⁸² Hakan Cucunel, **Türk Dil Devriminin Ulus Devlet Olma Sürecine Katkısı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçenin Eğitimi Ve Öğretimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 139.

⁸³ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 10.

⁸⁴ Erol Güngör, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, Ötüken yay., İstanbul, 1994, s. 133.

⁸⁵ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 7.

⁸⁶ Murat Belge, *"Türk Dilinde Gelişmeler"*, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, X**, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 2589.

sade Türkçe ile yapılması, entelektüel Arap, Fars karışımı Osmanlıcanın yanında halkın dili olan Türkçenin geliştirilmesi Cumhuriyet devrinde devlet politikası olmuştur⁸⁷.

Son dönemde Türkçülük hareketinin ağırlık kazanmasına paralel olarak edebiyat alanında da Türkçecilik akımına sahne olmuştur. Selanik'te çıkan Genç Kalemler dergisi Türkçeleşmenin başlıca esaslarını ortaya koyması bakımından önemlidir: “*Bir dil, yabancı bir dilden kelime alabilir. Kaide alamaz. Konuşma dilinde Türkçesi olan kelimenin, Arapça veya Farsçasını kullanmamalıyız!*”⁸⁸ Türk yurdu ve Yeni Mecmua gibi yayımlar da Türkçecilik akımında öncü rol oynamıştır⁸⁹.

1923'ten 1928'e değin dil konusunda yazım ve abece sorunları üzerinde durulmuştur. Bu akımın ilk temsilcilerinden olan Tunalı Hilmi, içinde Türkçe Kanun çıkarılmasını, bu görevi yürütmek üzere Türkçe Komisyonu kurulmasını, terimlerin Türkçeleştirilmesini, okul kitaplarının öz Türkçe kurallara göre hazırlanmasını, resmi yazıların bu anlayış içinde yazılmasını, yasaların bu dil anlayışı içinde düzenlenmesini talep ettiği bir kanun teklifinde bulunmuştur⁹⁰.

İnkılâplar içerisinde dilimiz üzerinde yapılan bu çalışmaların Türklük şuurunun oluşmasında önemli bir etkisi bulunmaktadır. “*Dil İnkılâbı, Türk İnkılâbının temel prensiplerine de uygun olarak dilde millileştirme ve bu akıma güç kazandırma inkılâbıdır. Harf İnkılâbı'nın olumlu sonuçlar vermesi üzerine 12 Temmuz 1932'de "Türk Dili Tetkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu)" kuruldu. Cemiyetin amacı Türkçenin sözlük, terim, dil bilgisi, cümle bilgisi, etimoloji konularını inceleyerek Türkçenin geliştirilmesine çalışmaktır. Cemiyetin çalışmalarıyla halk dilinde yaşayan kelimeler dilimize tekrar kazandırıldı. Konuşma dili ile yazı dili arasındaki ayrılıklar ortadan kaldırıldı*”⁹¹.

Türk Dil Devriminde, özleşme amacı vardır. İstanbul ağzı temel alınmış yazılaştırma ve okuma bu temiz ve öz ağza göre yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türkçeye girmiş olan Arapça ve Farsça sözcükler ve tamlamalar olabildiğince Türkçeden çıkarılıp yerlerine öz Türkçe olan sözcükler konmuştur⁹².

⁸⁷ Kili, **a.g.m.**, s. 174.

⁸⁸ Atay, **a.g.e.**, s. 471.

⁸⁹ **A.g.e.**, s. 471.

⁹⁰ Belge, “*Türk Dilinde Gelişmeler*”, s. 2580.

⁹¹ Yalçın v.d., **a.g.e.**, s. 298.

⁹² Cucunel, **a.g.t.**, s. 78-79.

Ayrıca Türkçenin ulusun anadili olduğu esas alınarak, Türk dilinin gerçek niteliği ortaya çıkartılmıştır⁹³. Böylece tüm ulusun aynı dili konuşmasına karşın birbirini anlamamasının ve sosyal yaşamda seçkin sınıfların oluşmasının önüne geçilmek istenmiştir. Bu yüzden de süratle geri kalmış Türk köylüsünün ve ihmal edilmiş toplumların dil eğitiminin sağlanmasına çalışılmıştır.

Tarih alanında yapılan çağdaş çalışmalar ve ilerlemeler kısa zamanda dil alanında da kendini göstermiştir. Köklü medeniyetlere ve tarihe sahip olan Türk ulusunun, geçmişiyle olan bağımlı kuran en önemli etken, binlerce yıla dayanan varlığıyla ve canlılığıyla Türk dili olmuştur. Etienne Copeux'a göre; Tarih tezleriyle oluşturulan yapıyı daha da sağlam temellere oturtmak için, Türk uygarlığının mutlak öncüllüğünü ortaya koyan kanıtları bulmak gerekiyordu. Bilim adamlarının tarih tezlerinin doğruluğunu dil bilimle kanıtlamaya çalışan güneş dil teorisine yönelmesi uzun sürmemiştir⁹⁴.

Türk medeniyetinin dünyaya Orta Asya'dan yayıldığı ve eski ve köklü medeniyetlerde Türk milletinin izleri oluşuna dayanan savunmacı tarih anlayışını destekleyen dil çalışmalarının da yapılması gerekmektedir. Bu nedenle dili daraltıcı değil genişletici bir anlayış söz konusu olmuştur. *“Üçüncü Türk Dil Kurultayı 24 Ağustos 1936 tarihinde toplanmıştır. Çalışmalar bir hafta sürmüştür. Bu kurultayda daha çok Atatürk'ün Güneş Dil Teorisi tartışılmıştır. Bu teori daha sonraları da sıkça tartışılmıştır. Teorinin içeriği aslında Türkçenin eski tarihlere kadar uzandığı ve bir ana dil olduğu konusundadır”*⁹⁵.

Bu Kurultayda, «Güneş Dil Teorisi» üzerinde bilimsel yönleriyle tartışılmıştır. Güneş Dil Teorisi Türk dilinin nasıl doğup geliştiğini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu şekilde Türk dilinin köklü bir dil olup başka dillere kaynaklık ettiği görüşü savunulmuştur. Bu aslında bir dil felsefesi geliştirmekten çok Türk medeniyetine karşı yapılan haksız itham ve iftiralara cevap veren tarih görüşünün de yansımasıdır⁹⁶.

⁹³ Cahit Külebi, *“Türk Dili”*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, X, İletişim yay., İstanbul, 1983, s. 2585.

⁹⁴ Etienne Copeux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998, s.50.

⁹⁵ Cucunel, a.g.t., s. 123.

⁹⁶ Murat Katoğlu v.d., *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1908-1980), IV*, Cem yay., 5.b., İstanbul, 1997, s. 420.

Gerek öz Türkçe konusundaki yapılan çalışmalar, gerekse devamında Güneş Dil Teorisi çalışmaları, kendi aralarındaki karşıtmiş gibi görünmelerine rağmen, temel bir noktada birleşmektedir. Her ikisi de ulusallaşma sürecinin ürünüdürler⁹⁷.

Genellikle ulus olma sürecine girmiş ülkeler bu süreçte ulusun bireylerini yabancılaştırmak veya birleştirmek gücü olan dilin bağlayıcı ve birleştirici özelliğinden yararlanabilmek için, farklı dönemlerde dillerini özleştirme çalışmışlarında bulunmuşlardır⁹⁸.

Dil ve tarih alanlarına verilen önemin bir göstergesi de kültürel açıdan önem taşıyan dil ve tarih kurumlarının siyasi iktidardan bağımsız bir yapıya kavuşturulmasıdır. Ayrıca bizzat Atatürk tarafından da maddi olarak destek görmüşlerdir⁹⁹.

Sonuç olarak Dil Devrimi'nden sonra Türk dili; bilimde, sanatta ve sosyal yaşamda, Atatürk'ün amaçladığı düzeye ulaşmıştır. Günümüzde, dilde özleştirme toplumda her kesim tarafından benimsendiği, hatta karşı çıkan kesimlerin dahi özleşmiş bir Türkçe kullandıkları reel bir olgudur¹⁰⁰.

3 – Tarih Çalışmaları

Osmanlı tarihi boyunca Türkler, ulusal bir tarih anlayışı ve öğretiminden yoksun kalmışlardır¹⁰¹. Ulus kavramına uzak hatta modern devletine dahi çok geç zamanlarda kavuşmuş geleneksel yapıdaki devletin uluslaşma sürecinin tarih olgusuna da yabancı kalması doğaldı.

Her ne kadar Lewis; İslam'dan önce kendi devletleri, dinleri ve edebiyatlarıyla belli düzeyde uygarlığa sahip kavimler olan Türklerin, birkaç şiir ve efsane dışında bütün İslâmlık öncesindeki Türk geçmişini unutmasının nedenini, Türklerin Araplardan ve İranlılardan çok daha az millî bilinçlilik gösterdiklerine bağlasa da, tam olarak neden bu değildir¹⁰².

⁹⁷ Belge, “*Türk Dilinde Gelişmeler*”, s. 2597.

⁹⁸ Cucunel, a.g.t., s. 7.

⁹⁹ Kışlalı, a.g.e., s. 124.

¹⁰⁰ Belge, “*Türk Dilinde Gelişmeler*”, s. 2587.

¹⁰¹ Kili, a.g.m., s. 172.

¹⁰² Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 7-8.

Türklerin göçebe ve yerleşik olmayan sosyal yapılarının yanı sıra çok daha geniş bir coğrafyada yayılmalarının dezavantajını da unutmamak gerekir. Ayrıca özellikle İslam öncesinde bambaşka coğrafyada yerleşmiş bulunmaları ve Anadolu’da çok değişik kültür yapıları ile ortak bağların ancak İslam’a girilmesinden sonra kurulması gibi etkenler de önemli olmuştur.

Türk tarihine ilişkin en önemli kaynaklarından biri, Türkoloji bilimidir. On sekizinci yüzyıldan bu yana bir dizi Şarkiyatçılar, Çin ve İslâm kaynakları üzerinde çalışarak, İslâmlıktan önceki ve doğulu Türklerin tarihini ve dillerini incelemişlerdir. Bu çalışmaların sonunda Asya ve Avrupa’nın tarihinde Türk budunlarının rolü ve Türklerin İslâmiyet’e girmeden önceki ve o ana kadar tarihleri hakkında yeni bilgilere ulaşılmıştır¹⁰³.

İlk olarak Türk tarihinin bilinmesi, öğretilmesi, araştırılması ihtiyacı Birinci Meşrutiyet sonrasında rastlar. Batı’da okuyan aydınlar, gelişen ulusçuluk akımlarına paralel olarak Türklerin de bir tarihiyle ilgili çalışmalar yapmışlar, yayınlara girişmişler ve bu konuya ilişkin tarih kitapları hazırlamışlardır¹⁰⁴. Abdülhamit dönemindeki panislamist siyasete rağmen bu konudaki çalışmalar sürmüştür.

İkinci Meşrutiyet döneminde Sultan Reşat’ın girişimiyle bir Osmanlı tarihi yazılmasını sağlamak amacıyla Tarih-i Osmanî Encümeni kurulmuştur. Tarih-i Osmanî Encümeni, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM) adında bir mecmua yayınlamıştır. Bu dergi Cumhuriyetle birlikte Türk Tarih Encümeni Mecmuası adını almıştır¹⁰⁵. “Çok kısa sürmüş olan İkinci Meşrutiyet döneminden sonra tarihçiliğimiz, yeni Türk Devleti’nin kurulması ile bugünkü ulusal ve çağdaş aşamasına girmiştir”¹⁰⁶.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde 1924 yılında Köprülüzâde Fuat Bey tarafından Türkiyat Enstitüsü kurulmuştur. Bu Enstitüsünün amacı; Türk tarihi, edebiyatı, dili, etnografyası ve coğrafyası alanlarında araştırmalar yapmaktır. Enstitü, Türkiyat Mecmuası adında dergiyi yayınlamıştır¹⁰⁷.

¹⁰³ A.g.e., s. 342.

¹⁰⁴ Kili, a.g.m., s. 172.

¹⁰⁵ Mehmet Demiryürek, “Tarih-i Osmanî Encümeninin Kuruluşu”, **Toplumsal Tarih**, XV/90, (Haziran, 2001), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2001, s. 48

¹⁰⁶ Enver Ziya Karal, “Tanzimattan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz”, **Felsefe Kurumu Seminerleri**, T.T.K. yay., Ankara, 1977, s. 256.

¹⁰⁷ Sevim İlgürel, “Türkiyat Enstitüsü”, **Türk Kültürü**, XIV/158, s. 103-104.

Ayestefanos Anlaşması ve Berlin Konferansı son olarak da Balkan Savaşları neticesinde yaşanan bozgunlar ulusal bir bilinçlenmeye neden olmuş, 1914'e gelindiğinde ise yeni bir Türk tarih yazımının şartları oluşmuştu. Son dönemde yaşanan önemli olaylar, yeni bir siyasi ve kültürel sıçramaya yol açmış ve sonrasında uluslaşma sürecinin tarih alanındaki gelişmelerine dönüşmüştür¹⁰⁸.

Avrupa emperyalizmi, Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürgecilik menfaatiyle parçalamak için tarih bilimini kendi çıkarları uğruna istismar etmiştir. Bu yolda başarı sağlamak için, İmparatorluğun idarecileri olan Türkleri hedef almışlardır. Türklere karşı yapılan propagandanın temel alındığı başlıca noktalar şunlardır: *“Türkler sarı ırktandır. Turan menşelidir. Göçebe ve zalim bir güruhtur. Her çeşit değişikliğe ve terakki fikrine düşmandır”*¹⁰⁹. Çıkarları uğruna makyavelist bir ideolojiyi benimseyen Avrupa devletlerine karşı gereken cevabın verilmesi zorunlu olmuştur.

Enver Ziya Karal'ın da dediği gibi, tarihçiliğimiz ancak yeni Türk ulus-devletinin kurulmasından sonra ulusal ve çağdaş bir döneme girmiştir. Bu aşamanın nedenleri arasında geleneksel Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması, feodal Ortaçağda kalmış kurumların yıkılması ve Atatürk'ün tarih ile yakından ilgilenmesi yer alır¹¹⁰.

Birinci dünya savaşı sonunda toplanan Paris konferansında toprak paylaşımı o güne değin var olan “fetih hakkına” göre değil de Wilson ilkelerinin de öngördüğü self-determination esasına göre yapılmıştır. Bu yüzden de İstiklal savaşının başlangıcında kurulan müdafa-i hukuk cemiyetlerinin amacı buldukları bölgelerin Türk olduklarını göstermek idi. Emperyalist devletler yalnız coğrafya delilleri değil aynı zamanda uygarlık delillerini de öne sürmüşlerdir¹¹¹.

“Birçok Avrupalı, Rönesans çağında, Türkleri Romalıların saygın ardılları olarak görüyorlardı, oysa 19. yüzyıl sonunda onları barbarlıkla tam bir kültür yoksunluğuyla, Avrupa'nın bağrındaki uğursuz ve yıkıcı unsur olmakla suçlamak konusunda tam bir ağız birliği edilmişti. Balkan savaşları sonunda, Türkler Avrupa'nın neredeyse tamamen dışına atıldıkları sırada, Anadolu'daki varlıklarının meşruluğu bile

¹⁰⁸ Copeux, a.g.e., s. 22.

¹⁰⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII**, s. 552.

¹¹⁰ Karal, a.g.m., s. 256.

¹¹¹ A.g.e., s. 256.

tartışma konusu yapılmış ve geldikleri yere Orta Asya'ya, sürülmelerini isteyen sesler yükselmişti”¹¹².

Atatürk İstiklal savaşı kazanılmasına rağmen, bilim adı altında bu tür iftiraların daima emperyalist menfaatler uğruna Türk Ulusunu bölmek ve parçalamak için geçmişte olduğu gibi gelecekte de haksız hükümler ile tarihin tahrif edileceğini öngörmüştür. Bu nedenle de bu türden haksız saldırılara cevap vermenin yanında ulus bilincini pekiştirecek olan tarih çalışmalarını örgütleyerek çağdaş Türk tarihçiliğini 1928 yılında başlatmıştır¹¹³. Uluslaşma hedefindeki bu dönemdeki çalışmalar çağdaş tarihçiliğimizin esasını oluşturmaktadır.

Türk Devrimi, devleti ve toplumu modernleştiren reformların gerçekleştirilmesiyle, kazanmak istediği görüntüye ulaştığında Türk Tarihi ile ilgili bilgilerin uluslaşmaya uygun biçimde kullanılması veya bu bilgilerin daha da artırılması gerekmektedir. İkinci Meşrutiyet döneminde çok az da olsa başlayan tarih çalışmalarının ve ürünlerin, Cumhuriyet ile birlikte çok daha modern ve etkin şekilde devam etmiştir¹¹⁴.

Önemli bir dönüm noktası da, 1930 yılında tarih tezlerinin temelini oluşturmuş olan Türk Tarihinin Ana Hatları isimli kitap basılmıştır. Yine 15 Nisan 1931’de Türk Tarih Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin ilk işleri arasında okul kitaplarının yazılması vardır. Bu kitapların kalitesi ve özellikleri tarih reformunun yerleştirilmesinde okul kitaplarına verilen ciddiyeti göstermekteydi¹¹⁵.

1930'ların başlarında, tarih ve dil çalışmalarına önem verilmeye başlanmıştır. Türkçülük akımı İttihat ve Terakki döneminden sonra Cumhuriyet döneminde de Türk Ocakları vasıtasıyla yaşatılmaktaydı. Ancak, İttihat Türkçülüğünden farklı bir anlayış benimsenmiştir. Cumhuriyet devrinde ırk unsuru birleştirici bir öğelerden yalnızca biri sayılmasının yanı sıra, ırkçılık kesin şekilde reddedilerek, birleştirici ve bütünleştirici ulus anlayışıyla Türkiye ülkesinde yaşamış olan ve halen yaşayan toplumun tümü Türk sayılmıştır¹¹⁶. Dışlama ve ayrımcılık yapılmamıştır. Bu nedenle devrimin en önemli

¹¹² Copeux, **a.g.e.**, s. 15.

¹¹³ Karal, **a.g.m.**, s. 256.

¹¹⁴ İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, Hil yay., İstanbul, 1982, s. 74.

¹¹⁵ Copeux, **a.g.e.**, s. 40-41.

¹¹⁶ Tunçay, **Eleştirel Tarih Yazıları**, s. 61.

ilkelerinden olan Laiklik anlayışının devlette ve toplumda esas alınması çok önemlidir. Devlet anlayışının yanı sıra ulus anlamında da üniter bir anlayış söz konusudur.

Aynı dönemde Türklük bilincinin yükseltilmesine paralel olarak ortaya çıkan Türk Tarih Teziyle Osmanlı hanedan tarihi anlayışına olduğu kadar Avrupa'nın tarih anlayışına da tepki oluşmuştur. Hititlerin Germenliği, Sümerlerin Macarlığı gibi zorlama tezlerin Avrupa'da yoğun görüldüğü bir dönemde Türk Tarih Tezini bu havanın dışında kalmaması olağandır¹¹⁷.

1932 yılında Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği bir Tarih Kongresine çok sayıda yerli ve yabancı bilim adamları katıldı. Kongrenin amacı, Türklerin, uygarlığın beşiği olan Orta Asya'dan gelme kökenlerine ilişkin araştırmalarda bulunmaktı¹¹⁸. Kongre sonucunda yeni bir tarih tezi ortaya çıkmıştır: Türk milletinin tarihi yalnız Osmanlı tarihinden ibaret olmayıp çok daha köklü ve eskilere dayanmaktadır. Bu yüzden de birçok milletlere ve medeniyetlere önemli ölçüde tesir etmiştir¹¹⁹.

Belli fikirler üzerine inşa edilen Türk Tarih Tezi, bilimsel araştırmaların sonuçlarına göre alacağı yönün önemsenmesinden dolayı, Türkiye'deki tarih çalışmalarına çağdaş ve modern bir düzen verdiği gibi, bilimsel tarihçilik yapılabilmesi bakımından gerekli teknik bilgi ve donanımı da sağlamıştır¹²⁰.

Toplumda ana hatlarıyla bir tarih fikrinin uyandırılması ve bunun Osmanlı dışı bir dünyada Türk tarihinin dünya tarihinin merkezine yerleştirilmesi yalnızca Türkiye'ye özgü değildir. 19 yy. boyunca tüm batı toplumlarında her toplumun kendini tarihin merkezine koyduğu tezler vardır¹²¹. Ancak Türk tarih tezi ve Türk tarihçiliği emperyalist çıkarlar amaçlayan ideoloji tarihçiliği olmayıp, bir savunma tarihçiliğidir. Bu yüzden de bilimsel çalışmalarda ilmi tarih yöntemlerinden fedakârlık yapılmamıştır¹²².

Türk tarih tezinde yeryüzünde yüksek uygarlıkların birçoğunun Türk kökenli olduğunu ileri sürülmesi, dikkatleri o güne değin ihmal edilmiş eski dünya

¹¹⁷ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 74.

¹¹⁸ Lord Kinross, **Atatürk**, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 2003, s. 539.

¹¹⁹ Yalçın v.d., **a.g.e.**, s. 298.

¹²⁰ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 79.

¹²¹ **A.g.e.**, s.73-74

¹²² Karal, **a.g.m.**, s. 258.

uygarlıklarına ve tarih devirlerine çevirmiş, bu konuda araştırmalar yapılmasını sağlamıştır. Osmanlı dönemi, biraz da tepki olarak yüzeysel şekilde geçirilmiştir¹²³.

Tarih alanında yapılan bu çalışmalar sayesinde, ortak geçmişin açığa çıkmasıyla ve öğretilmesiyle ulusal bir tarih şuuru ve yurttaşla geçmişi arasında bir hissî bağlılık sağlanması amaçlanmıştır. Bu özdeşleşme vasıtasıyla kişinin geçmiş yaşamı karakterinin temelini oluşturduğu gibi, ulusun tarihi de o kişinin karakteri ve özünü oluşturmaktadır¹²⁴.

Atatürk'ün tarih tezi, ulus-devleti tarihi temellere dayandırmayı amaçlamıştır. Yine sınırları belli bir coğrafi ülkeye dayandığı için de, emperyalist ve saldırgan bir amaç gütmemiş aksine özünde savunma tarihçiliği olmuştur¹²⁵. Bu tez anavatan Anadolu'yu, tarih öncesinden bu yana Türk ülkesi olarak göstermek ve böylece Türkleri burada istilâcı sayan zihniyete karşılık vermenin yanı sıra, Türklerin en eski ve medenî kavim olduğunu ispat etmektir. Bu iddia bir yanda Türklerde kuvvetli bir benlik şuuru uyandıracak, diğer yandan da sadece savaşan değil medeniyet üreten bir kavim olduğumuzu göstermiştir¹²⁶.

Bu yüzden de tarih konusunda çalışmalar, savaşın sonra Türk halkının benliğini bulabilmesinin en önemli vasıtası olmuştur¹²⁷.

Suna Kili'ninde belirttiği gibi; "*Uluslaşmamış, ulus olamamış toplulukların tarih yaratmak için çaba gösterdikleri, kendilerini bir geçmişe bağlamak istedikleri bir çağda Türkler gibi dünyanın en eski, en köklü bir ulusunun, uygarlıklar yaratmış bir halkın gerçek tarihini bilmemesi...*"¹²⁸. Türk devriminin kabul edebilmesinin mümkünü yoktu. Bu nedenle somut unsurlar gibi soyut unsurlarında bir parçası olan tarihi geçmişimizin hakkıyla bilinmesi gerekli olmuştur.

Milliyetçi ve yenilikçi hareketler yerleştikten sonra, ilginç bir yeni gelişme görüldü daha önceki eski mahallî uygarlıklarla özdeşliğin öne sürülmesi. Bu hareketin diğer bazı İslâm ülkelerinde benzerleri vardır ve şüphesiz, toprak esasına dayanan

¹²³ Tunçay, **Eleştirel Tarih Yazıları**, s. 61.

¹²⁴ Güngör, **a.g.e.**, s. 76.

¹²⁵ Halil Berktaş, "*Tarih Çalışmaları Kaynakçası*", **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, IX, Arkin Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 2460.

¹²⁶ Güngör, **a.g.e.**, s. 85.

¹²⁷ Yalçın v.d., **a.g.e.**, s. 298.

¹²⁸ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Tekin yay., İstanbul, 1982, s. 173.

dünyevi vatan ve ülke ile onun üzerinde oturan halk arasındaki mistik ve sürekli ilişkiler hakkındaki Avrupalı fikrin ithalinin sonucudur. Bu fikir, Türkiye'de Anadolu'ya gelen hareketlere ve Sümerler, Truvalılar ve hepsinden çok Etiler gibi eski kavimlerin Türk asıllı olduklarına dair, babası Atatürk olan teorilere yol açtı.

Türk tarih tezine göre, Anadolu'nun tarih öncesi ilk sakinlerinin kökleri Orta Asya'daydı. Türk milleti, tarih öncesinde Orta Asya'da büyük bir uygarlık yarattıktan sonra zorunlu göçler nedeniyle dünyanın çeşitli bölgelerine dağılarak buralarda yeni uygarlıklar kurmuşlardır. Bu bakımdan Türklerin anayurdu olan Orta Asya, aynı zamanda insanlığa medeniyetin beşiği de olmuştur¹²⁹.

Atatürk sonrası dönemde Türk tarihçilerinden kimi aşırı Orta Asyacı bir ırkçılığa savruldu. Bazıları ise Akçura ve Köprülülerden, İslamî bağnazlık ve saray taraftarlığı yönünde uzaklaştılar. Bir kısmında ise Türk-İslam sentezi fikri, geçmiş tarihimizin bir açıklaması olmaktan çıkıp, çağdaşlaşmaya karşı Ortaçağ değerlerini taşıyan anlayışı geliştirmişlerdir¹³⁰.

4 – Eğitim Alanında Uluslaşma ve Üniversite Reformu

Osmanlı toplumunda eğitim uzun süre saray çevresinde veya belli merkezlerde yapılan medreselerde görülmekteydi. Tanzimat'la birlikte eğitimin yaygınlaştırılması devlet politikası haline geldiyse de uygulamada başarısız kalınmıştır. Ancak modern eğitim kurumları sınırlı sayıda olup, üst ve orta sınıflara hizmet etmekteydi. Köylü ya da reaya sınıfının ise özel bir eğitim kurumu bulunmamaktaydı¹³¹.

Cumhuriyet devrimi ile başlayan uluslaşma sürecinde ulusal bilincin yayılması, büyük ölçüde eğitimin yaygınlığı ile doğru orantılı olmuştur. Eğitim alanında halkçı politikalar ile her kesimin en iyi şekilde eğitilmesine çalışılmıştır. Bunun yanında askerlik kurumunun etkin şekilde kullanılmasının da önemli payı olmuştur¹³².

“Tanzimat'tan Atatürk Devrimine kadar geçen süre içinde, her alanda olduğu gibi öğrenim ve eğitim alanında da bir ikilik vardı. Skolâstik ve şeriatçı öğrenimle,

¹²⁹ Utkan Kocatürk, “Atatürkçülük, Atatürk İlke ve İnkılapları”, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, 1992, s.101.

¹³⁰ Berktaş, **a.g.m.**, s. 2469.

¹³¹ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, III**, Arkin Kitabevi, İstanbul, 1971, s.651.

¹³² Sina Akşin, “Türk Ulusçuluğu”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, VII**, Arkin Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 1943.

ulusal ve müspet öğrenim bir arada yürütülmek isteniyordu"¹³³. Ancak bu ikilik Cumhuriyet devrimi ile kesin olarak sonlandırılmış ve laik eğitim esas alınmıştır.

Kurtuluş Savaşını kazanılmasının hemen akabinde, laik ve modern bir devlette olması mümkün olmayan üniter yapıya aykırı olan Eğitim alanında oluşmuş olan ikili bir sistemin kaldırılması gerekliydi. Bu nedenle eğitimde laikliği ve birliği sağlayacak yasal düzenlemelerle birlikte Tevhidi Tedrisat Kanunu'nu çıkarttılar¹³⁴.

Modern ulus-devletin olmazsa olmaz koşullarından biri de egemenlikte olduğu gibi Bir olma kavramını eğitim alanında da sağlamaktı, aksi halde en azından asgari standartlarda türdeşlikten uzaklaşmış bir toplumun ulus olmasının imkânı olamazdı. *"Maarif Vekâleti de, çok geçmeden bütün medreseleri kapatmıştır. Bu sırada, girişilen laikleştirme hareketinin Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların dinî örgütleriyle okullarını da kapsamı istenmiş, fakat bu toplulukların Lozan Antlaşmasıyla korunan hakları böyle bir değişikliğe olanak vermemiştir"*¹³⁵. Buna karşın eğitim alanındaki birliğin sağlanmasında medreselerin kapanması kadar yabancı ve azınlıklara ait okullardaki kapitülasyonların ve ayrıcalıkların kaldırılması da önemliydi.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde siyasal etki alanları oluşturmak isteyen Büyük Güçler, İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde kültürel kurumlar ve okullar kurmaya giriştiler. Bu okullarda yabancı güçler, misyonerler vasıtasıyla eğitim verdikleri için, kendi dilini yaydıkları gibi dinî ve kültürel alanda yaptıkları çalışmalarda çok önem kazanmaktaydı¹³⁶. Bu amaçla epeyce yol kat edilmiş Hristiyan unsurlar bu yolla eğitilerek yönlendirildiği gibi Türk unsurlar arasından da kendi kültürüne yabancılaşmış ve farklılaşmış kesimler oluşturulmuştur.

Tevhidi Tedrisat Kanunu sadece mektep-medrese ikiliğini ortadan kaldırmanın dışında, yabancı okulları ve cemaat okullarını denetim altına almak için yürürlüğe girmişti. Bu sayede Laiklik ilkesi bu okullarda da uygulanarak, her türlü dinî eğitim yasaklamıştır¹³⁷. Böylece eğitim alanında da Osmanlı döneminden tümüyle farklı olarak ulus-devlete aykırı unsurların oluşmasına müsaade edilmemiştir.

¹³³ Mustafa Baydar, **Atatürk ve Devrimlerimiz**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 1973, s. 82.

¹³⁴ Tekeli, **a.g.m.**, s. 660.

¹³⁵ Mete Tunçay, *"Laiklik"*, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, II**, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 571.

¹³⁶ Tekeli, **a.g.m.**, s. 653.

¹³⁷ **A.g.m.**, s. 660.

Eğitimin bir başka önemli alanını Yükseköğretim teşkil etmektedir. Yükseköğretim ve üniversite konusu 19. yüzyılın ortalarından itibaren yöneticilerin başlıca eğitim davalarından biri olmuştur¹³⁸. Üniversite, İmparatorluğu modernleştirme çabasındaki Osmanlı devlet adamlarının, özlemini çektikleri bir hedefti¹³⁹. Üniversite her ne kadar 20. yüzyılın başlarında kurulmuşsa da yükseköğretim alanında asıl çalışmalar yine Cumhuriyet döneminde yapılmıştır.

1933 tarihli Üniversiteler yasası bu konuda modern üniversiteciliğin başlangıç noktası olmuştur. *“Bu çalışmalar sonucunda, 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı yasa ile Darülfünun kaldırıldı. Maarif Vekilliği, 1 Ağustos 1933'ten itibaren İstanbul Üniversitesi'ni kurmakla görevlendirildi”*¹⁴⁰.

1933 üniversite reformu ile ülkemizde de Avrupa üniversitelerine benzer içerikte modern ve çağdaş bilim kurumları oluşturulması amaçlanmıştı. Çağdaş anlamda bir yapının, çok daha düzeyli bir eğitim standardı kısa zamanda yakalanmıştır. Türkiye'de 1946 yılındaki 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile önemli bir gelişme daha sağlanmıştır. Bu kanun yalnız İstanbul Üniversitesi için değil, genel bir kanundur. Bu şekilde Ankara Üniversitesi de kurulmuştur¹⁴¹.

Cumhuriyetin bu konuda en büyük şansı Almanya'daki baskıcı yönetimden kaçan bilim adamlarının ve kaliteli yabancı profesörlerin ülkemize getirilmesi olmuştur. Bu profesörlerden önemli bir kısmının Türkiye'ye gelmesiyle İstanbul Üniversitesi, Yüksek Mühendis Mektebi, Güzel Sanatlar Akademisi gibi yükseköğretim kurumları da bu akımdan yararlandılar. II. Dünya Savaşı bitimine kadar ve sonraki dönemlerde, ülkemizde eğitim veren bu bilim adamları sayesinde ülkemizde çağdaş bir üniversite sisteminin oluşması sağlanmıştır¹⁴².

5 – Türk Ocakları ve Halkevleri

Türk Ocaklarının İttihat ve Terakki ile resmi ilişkisi olmasa da Cemiyetin düşüncelerini yaymada büyük bir rol oynamıştır. İmparatorluk içindeki ulusçu ve ayrılıkçı hareketlere duyulan tepkiye paralel olarak Türk Ocakları daha da

¹³⁸ Katoğlu v.d., a.g.e., s. 397.

¹³⁹ A.g.e., s. 397.

¹⁴⁰ Tekeli, a.g.m., s. 663.

¹⁴¹ Katoğlu v.d., a.g.e., s. 402.

¹⁴² Tekeli, a.g.m., s. 663.

etkinleşmiştir. Özellikle 1913'ten sonra Türkçülük akımının oluşturulduğu örgütler haline gelmişlerdir¹⁴³. Ancak Cumhuriyet Devriminin realist ulus-devlet anlayışının bu romantik ama tehlikeli olabilecek bu siyasi akımlara sempatiyle bakması mümkün değildi. Türk kardeşleri kendi siyasal kaderlerini kendileri yaratmalıydı. Türkiye Cumhuriyetinin, uzak ve tehlikeli maceralara sürüklenmeğe ne fırsatı ne de imkânı vardı¹⁴⁴.

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde gelişen Türkçülük akımı ve onun öncüsü olan Ziya Gökalp'ın denetiminde gelişen Türk Ocakları 1918 yılında kapatılmasına rağmen Cumhuriyet döneminde yeniden açılmıştır. Türk Ocakları gibi bir başka ideoloji yayma örgütü de 1931 yılında kapatılan Türk Ocakları yerine 19 Şubat 1932 günü Halkevleri olmuştur¹⁴⁵. *“Gerek Türk Ocakları, gerekse Halkevleri bir zorunluluğun sonucunda oluşmuş, yaşadıkları sürece ülke kültürüne azımsanmayacak etkilerde bulunmuşlardır”*¹⁴⁶.

Güzel sanatlardan, müzeciliğe kadar her alanda etkinlik gösteren Halkevleri Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu ürettiği uluslaşma etmenlerini halka aktarmışlardır¹⁴⁷. 19 Şubat 1932'de kurulan "Halkevleri" uluslaşma sürecinin önemli aktörlerinden biri olmuştur. Ulusal ekini geniş kitlelere yayma ve benimsetme doğrultusunda kurulan merkezleridir¹⁴⁸.

Kentlerde Halkevinin yerini, kasaba ve köylerde Halkodası kurularak sürdürülen çalışmalarda tarih, dil yazın, spor, müzecilik, tüm güzel sanatlar, halkbilim, köy araştırmaları, alanında çalışmalar yapılmıştır¹⁴⁹.

*“Halkevleri ikili niteliklerinden ötürü, Batının kültürel uzantısı olan aydınların ve bürokratların etkisine rağmen, toplumun sağlıklı güçlerini yanma alabilecek çalışmaları da gerçekleştirebilmiştir”*¹⁵⁰.

¹⁴³ Tefik Çavdar, *“Halkevleri”*, *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, IV, Arın Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 878.

¹⁴⁴ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 355.

¹⁴⁵ Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları*, s. 363.

¹⁴⁶ Çavdar, *a.g.m.*, s. 878.

¹⁴⁷ Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları*, s. 363.

¹⁴⁸ Kili, *a.g.e.*, s. 174.

¹⁴⁹ *A.g.e.*, s. 174.

¹⁵⁰ Çavdar, *a.g.m.*, s. 883.

D – ULUS KAVRAMI VE ATATÜRK İLKELERİ

Ulusçuluk, asıl olarak burjuva toplumunun ürünü olup Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Dünyanın diğer ülkelerinde ise, ülkelerini çağdaşlaştırmak isteyenlerin ideolojisi oldu. Kohn'un da değindiği gibi: “...ulusçuluğun görevi, birlik ve beraberliği getirmektir. Ulusçulukta, sınıfa bakılmaksızın, halkın birliği ve bu birliğin başka uluslara göre taşıdığı farklılıklar vurgulanır. Bu uğurda somut bazı unsurlara başvurulur ki, bunlar ortak dil, ortak din, ortak ülke vb. olabilir. Ulusçuluğun egemen olduğu bir ülkede ulus oluşmuş olur”¹⁵¹.

Uluslaşma sürecinde ulus bütünü oluşturulan birey ve toplulukların farklılıkları azaltılmaya çalışılırken ortak yanlar arttırılmaya çalışılmaktadır. Türdeşleştirme de dediğimiz bu süreçte uluslaştırma, üç temel araca başvurulmaktadır. Uluslaştırmada kullanılan araçlar, okul, zorunlu askerlik ve siyasi katılımdır¹⁵².

Türk ulusçuluğunun ilk amacı da, bu ulusa mensup olmanın bilincini Türk yurttaşları arasında yaymaktır. İlk olarak uluslaşma konusunda Balkan Savaşı sırasında Türk Ocağı gibi kuruluşlar, Türklük bilincini yaymaya başladılar¹⁵³. I. Dünya Savaşı ve akabinde ki Kurtuluş Savaşının da ulusçuluğun yayılmasında önemli rolü vardır.

Cumhuriyet Devrimlerinin en önemli amaçlarından biri de kendi ülkemize has şartlarıyla ulusçuluğun anlaşılmasını ve benimsenmesini sağlamak olmuştur.

1 – Ulus Devletin Nitelikleri ile Atatürk İlkelerinin

Karşılaştırılması

Esas itibarı ile Türk ulus-devleti esasları bakımından altı temel ve önemli ilkeye dayanmaktadır. Bu ilkeler, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin ve sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurultaylarında biçimlendirilmiş, tanımlanmıştır. “5 Şubat 1937'de, 1924 Anayasası'nın ikinci maddesinde bir değişiklik yapılarak bu ilkeler Türk devletinin temel ana nitelikleri olarak kabul edilmiştir”¹⁵⁴. Bu

¹⁵¹ Akşin, a.g.m., s. 1941.

¹⁵² Erözden, a.g.e., s. 123.

¹⁵³ Akşin, a.g.m., s. 1942-1943.

¹⁵⁴ Kili, a.g.e., s. 183.

ilkelerin hedefindeki çağdaş uygarlık, insan anlayışı ve bu anlayış üzerine kurulu bir dünya görüşüdür¹⁵⁵.

Bu Türk ulusunun nesnel ölçütleri, modern ve laik ulus-devlet, bağımsız ekonomi, anayasal hak ve ödevlerden oluşan hukuk düzeni ve ortak bir dildir. Tarih anlamında da ulusun kökleri Orta Asya'ya kadar götürülerek Türk tarihînin geçmişinden ve kültüründen de faydalanılmıştır¹⁵⁶.

İlk olarak Türk devrimi tam bağımsızlık esasının yanında diğer ülkelerin bağımsızlıklarına saygı esasına dayanır. Bu nedenle yurttaki barış, dünyada barış ilkesi Atatürk dönemindeki ve sonraki Cumhuriyet hükümetlerinin de dış siyasa ilkesi olmuştur¹⁵⁷. Türkiye cihanda Barış ilkesi gereği komşuları ile ilişkilerini geliştirme politikası takip etmiş ve devamlı barıştan yana olmuştur. Yine uluslar arası işbirliği örgütlerini bu anlamda desteklemiştir¹⁵⁸.

Emperyalist bir ulus-devlet kuramında kendi içinde birleri yutarak beslenen *Bir* kendi hâkimiyet alanı dışındaki Bir'lere karşı durmaksızın rekabet ederek mücadele edecektir. Tam bir savaş halini gerektiren bu kısır döngüyü Avrupa medeniyeti yaşamış, medeniyetlerinin her yönüyle üstün olduğunu iddia ettikleri bir çağda insanlık tarihinin en dehşet verici manzaralarını yaşamış ve şairin de dediği gibi 'tek dişi kalmış canavar' olduğunu tüm dünyaya göstermiştir.

Yine *Bir* olanı sağlamak hususunda modern ve çağdaş bir ulus-devlet anlayışını benimseyen Türk devrimi Bir'liği sağlarken üstün gücünü bireylerin farklı olan etnik kimliklerini, kültürlerini, inançlarını ve sahip olduğu diğer değerlerini yok etmek veya eritmek için kullanmamıştır. "Gerekli olan şey, milliyetçilikten çok vatancılık ulus gibi iyi tamamlanamayan ve çeşitli şekilde yorumlanan bir varlıktan çok, mevcut, hukuken tanımlanmış, egemen Türkiye Cumhuriyetine bağlılık idi"¹⁵⁹.

Oysa bugün medeni sayılan ülkelerin anlayışının ne olduğuna bakmak için Bernard Lewis'e kulak vermek yeterlidir. "1492'de İspanya'dan kovulan Museviler'in Türkiye'ye kaçışları çok iyi bilinirse de, bu tek örnek değildir. Kendi ülkelerinin baskıcı

¹⁵⁵ Nadir Nadi, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Yeni Gün yay., İstanbul, 1999, s. 110.

¹⁵⁶ Kemal Kirişçi v.d., **Kürt Sorunu Kökeni Ve Gelişimi**, Çev.Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1997, s. 77.

¹⁵⁷ Kili, **a.g.e.**, s. 182.

¹⁵⁸ Ahmet Özgiray, **Atatürk'ün Dış Politikası (1919-1938)**, Selçuklu yay., İzmir, 1999, s. 56.

¹⁵⁹ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 355.

Kiliselerinden kaçan Hıristiyanlar da Osmanlı topraklarına sığınmışlardır. Osmanlıların Avrupa'daki hâkimiyetleri sona erdiğinde yüzyıllardır yönettikleri Hıristiyan milletler dilleri, kültürleri, dinleri ve hatta bir dereceye kadar kurumlarıyla ayakta ve milli kimliklerini sürdürmeye hazır dılar. Balkanlar'da Türk ve İspanya'da Arap hâkimiyeti sona erdiğinde buralarda kalan Müslümanlar için aynı şey söylenemez”¹⁶⁰.

Uluslararası ilişkiler sömürmeye ve saldırganlığa dayalı politikalara dayanmamaktadır. Bir yandan Türkiye'nin bağımsızlığı ile bütünlüğünün korunması amaçlanırken, diğer yandan, sınır dışı maceralara ve saldırılara girişilmesini engelleyen politikalar sürdürülmektedir”¹⁶¹. Ülkemizin komşularıyla iyi ilişkileri ve kurmuş olduğu ittifakların temelinde bu barışsever ve yardımlaşmaya dayanan politikalar yatmaktadır.

Dünyada ise ulus-devlet kuramında yurt içinde Bir olanı sağlamak adına asimile edici ve yok edici bir türdeşleştirme uygulanırken yurttan barış denilen kavram tam bir savaş haliyle sağlanmaktadır. Buna karşın “*Türk devriminin önderi komünizme, faşizme karşıdır; komünizme karşı olduğu kadar sömürgeciliğe, yayılmacılığa salt anamalcı bir yöntemle ve şiddet yoluyla kalkınmaya ve bunların geliştirdiği, geliştireceği her türlü davranış ve girişimlere de karşıdır*”¹⁶². Yurttan Barış ilkesi uyarınca Bir olanı sağlamak adına altı ilke temelinde uluslaştırma sürecine başlanmıştır. Totaliter rejimlerden farklı olarak demokratik hukuk devleti esaslarına uygun olarak devrim başarılmıştır.

Cumhuriyetin altı temel ilkesinden biri olan Halkçılık toplumu sınıflara ayırmayan, işbölümü esasına dayalı kast anlayışına tümüyle karşı bir ilkedir. Oysa aynı dönemde en başta İngiltere de dâhil Avrupa medeniyeti kent soylu sınıfların iktidarı temelinde kurulmuş demokrasilere sahipti. Bu yüzden de demokrasinin genelleşmesi uzun bir süreç gerekmiştir. “*Atatürk'ün halkçılık sisteminde ise halk, bir sürü değil hâkimiyetin dayandığı tek kaynaktır. Halk hâkimiyetini, seçtiği temsilcileri ile kayıtsız şartsız dilediği gibi kullanır. Bu bakımdan hükümetinin adı da halk hükümetidir*”¹⁶³.

¹⁶⁰ Lewis, **Ortadoğu**, s. 99.

¹⁶¹ Mango, **Atatürk**, s. 517.

¹⁶² Kili, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁶³ Reşat Kaynar, “*Atatürkçülük*”, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, 1992, s. 46.

Halkçılık İlkesi, yeni devletin bir sınıfa dayanmadığını göstermektedir¹⁶⁴. Bu ilke temel olarak Türk devrimini Fransız Devriminden bütünüyle ayırmaktadır. Çünkü Fransız Devrimi baştan sona bir burjuva devrimi olup burjuva sınıfını iktidara getirmek ve çıkarını korumak amacıyla yapılmıştır. Bunun için de devrim olmasına rağmen halka yeterince dayanılmadığından Fransa’da sınıflar arasındaki çatışmalar durmamış, karşı devrimler olmuş İmparatorluk ve krallık dönemlerine dönüldüğü dönemler görülmüştür. Oysaki Türk devrimi belirli sınıflara değil gerçek manada halka dayandırılmıştır.

Türk devriminin önemli bir esası da Atatürk milliyetçiliğidir. İşte yurttan barış, dünyada barış ilkesi temelindeki milliyetçiliğimiz kendi bağımsızlığımız gibi başka uluslarında bağımsızlıklarına saygı esası üzerine kuruludur¹⁶⁵. Milliyetçilik ilkesi tam bağımsız modern ulus-devlete sahip olmayı da gerektirmiştir. Çünkü Türk milletinin varlığını devam ettirebilmesi ancak özgür kalabilmesine bağlıdır. Ulusun özgürlüğünü ise ancak yalnızca siyasi değil her alanda güçlü ve bağımsız güçlü bir devlet ile mümkündür.

Milliyetçilik; yeni Türkiye'nin temel ilkelerinden birisidir. Türk devrimi insana ve özgürlüğüne yer verdiği gibi, ulusların özgürlüğüne de değer vermektedir. Bu yüzden de Türkiye Cumhuriyeti'nin dünyada daima saygın bir yeri bulunmaktadır. Türk İnkılâbı mazlum milletlerin millî bağımsızlık davalarına rehber olmuştur¹⁶⁶. Genel olarak dünyadaki ayrımcı anlayışın aksine, Türk devriminin milliyetçilik anlayışını Atatürk'ün şu sözleri bize özetlemektedir: *“Biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle işbirliği eden bütün milletlere saygı besleriz, onların milliyetçiliklerinin bütün gerçeklerini tanırız, milliyetçiliğimiz bencil ve mağrur bir milliyetçilik değildir”*¹⁶⁷.

Türk devriminde milliyetçilik, Türk milletinin sosyal adalet içinde kalkınmasını sınıf kavgasında görmez. Devlet hakem rolündedir. Türk toplumunu temsil eden her çeşit meslek ve zümrelerin, aynı ulusal toplumun birer unsuru olarak, işbirliği yapmalarını, öngören uzlaştırmacı görüşe sahiptir¹⁶⁸. Her tür ayrımcılığa karşı olduğu gibi sınıf ayrımcılığına da karşıdır.

¹⁶⁴ Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, s. 402..

¹⁶⁵ Kocatürk, **a.g.m.**, s. 88.

¹⁶⁶ Eroğlu, s. 476.

¹⁶⁷ Sadi İrmak, *“Atatürkçülüğün İlkeleri İnkılâpların Fikir Temelleri”*, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, 1992, s. 23,

¹⁶⁸ Feyzioğlu, **a.g.e.**, s. 69.

Uluslaştırma araçlarından önemli bir etmeni de siyasi katılımdır. Siyasi katılım kanallarıyla halkın en küçük parçası olan birey, bu ulusal alana dâhil edilmekte, bu alanın varlığı düşüncesini içselleştirmesi sağlanmaktadır. Siyasi katılımın bir diğer yönü halkı oluşturan bireylerde ortak bir siyasi kültür oluşturmalarıdır¹⁶⁹. “*Halkçılık ilkesi tüm işleyişte halkın gerçekten etkin olmasını önermektedir*”¹⁷⁰. Bu ilke gereğince halkın eğitimine ve iktidara ortak olmasını sağlayacak donanıma sahip olmasına büyük önem verilmiş ve iktidardan yüzlerce yıl uzaklaşmış Türk köylüsü çocuklarını iktidar koltuğuna oturtabilmişlerdir. Bunun ana nedeni de iktidarın meşruiyetinin kaynağının halkta olmasıdır.

Bunun içindir ki Türk Devriminde Halkçılık ilkesi Milli Egemenlik ve Cumhuriyetçilik ilkesi ile ayrılmaz bir bütündür. Teorik anlamda Cumhuriyetçilik halkı egemenliğin kaynağı yaparken uygulamada Halkçılık ilkesi bu egemenliğin halka tam ve doğru şekilde geçişini sağlamaktadır. “*Atatürk, bir toplumda özgürlüğün de, adaletin de, eşitliğin de dayanağı olarak ulusal egemenliği görüyor. İşte Cumhuriyet bu anlayışın siyasal mekanizması olarak ortaya çıkmıştır*”¹⁷¹.

Milli egemenlik esasına dayalı olan Cumhuriyetçilik ilkesi, devlet yönetiminde ve bu yönetimin işleyişinde Türk milletinin isteklerinin egemen kılınması olayıdır. Cumhuriyetçilik ilkesini tamamlayan diğer bir ilke eşitliktir. Eşitlik ilkesi tabanında egemen iktidar belirli bir kişiye, kuruma, ırka, bölgeye, mezhebe, dine, sınıfa vb. dayalı olmayacak bir şekilde yönetim esası benimsenmiştir.¹⁷² Egemen iktidar ulusun tümüne ait olup bireyleri yönetime eşit olarak katılma hakkına sahiptir. Yalnız şeklen ve yasal olarak değil gerçek anlamda da eşitlik gerekmektedir. Bunun için de Rousseau’nun dediği gibi eşitlik ilkesinin uygulanması zenginliklerin de paylaşımında olmalıdır. Bu da ancak Sosyal Devlet ilkesi ile mümkündür. Aksi durumda Rousseau’nun da dediği gibi zenginler ve güç sahipleri alt tabakadakilerin elindeki egemenlik haklarını ellerinden satın alacaklardır.

¹⁶⁹ Erözden, a.g.e., s. 125.

¹⁷⁰ Kili, a.g.e., s. 185.

¹⁷¹ Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, s. 398.

¹⁷² Muhittin Gül, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Platin yay., Ankara, 2006, s. 430.

Cumhuriyetçilik, devlet yaşamında, yönetimde, bu yönetimin işleyişinde Türk ulusunun iradesinin egemen olmasıdır. Egemen iktidar yalnızca ulusa verilmiştir¹⁷³. Ancak halkın iktidara egemen olması için demokratik yapının oluşması da şarttır. “Cumhuriyetçilik ilkesi toplumu demokratik, özgürlükçü, çoğulcu bir düzende katılan toplum haline dönüştürmek istemektedir”¹⁷⁴. İşte bunun içindir ki bu bilinçteki Türk Devrimi daha emekleme aşamasında çok partili siyasal yaşamı arzulamış, bazı başarısızlıklara rağmen toplumsal yaşamı kısa zamanda da çoğulcu demokratik yapıya kavuşturmuştur.

Türk Devrimi, değişmeyi ve ilerlemeyi esas almıştır. Bu değişimin yönü çağdaş olma hedefindeydi. Amaç uluslaşmayı sağlayacak daha ileri bir toplum, daha çağdaş kurumlar, daha iyi yönetimdir. Bu nedenle de inkılâpçılık ilkesi her alanda derinlemesine çok yönlü değişikliği gerektirmiştir¹⁷⁵. İlerlemenin ve değişimin temelinde, bilimsellik bulunmaktaydı. Bunun yanında çağdaş uygarlık gereği modernleşme ve gelişmede önemli bir ilkeydi¹⁷⁶. Bu erek uyarınca bilim ve eğitim alanında büyük atılımlar yapılmış, yeni ve modern çağa uygun kurumların temelleri atılmıştır. Bu yüzden de devrimin etkileri geleceğe yönelik ve uzun süreli olmuştur.

“Devrimcilik, Atatürkçülüğün Türk devrimini, devrim ilkelerini dogma olmaktan kurtaran; onu yaşayan, çağın, çağların, geleceğin yeni oluşumları, gelişmeleri, değişimleri karşısında sürekli kılan ilkedir”¹⁷⁷. Dogmalaşma ve tabulaşmaya, çağdaşlaşmayı önleyen unsur olması yüzünden kesin bir tavır alınmıştır. Özellikle ideolojik dogmaların çok yoğun bir dönem olmasına karşın aşırılıkları içeren tutumdan kaçınılmış ve çağdaş, demokratik Batı uygarlığı örnek alınmıştır. Demokrasinin zaferi olan II. Dünya Savaşı ertesine kadar bile medeniyet beşiği Avrupa'nın çoğu devletinin bunu başaramadığı göz önüne alınırsa bu alandaki başarı ve doğru tespitler Türk Devriminin demokratik, hukuka dayalı, ilerici ve çağdaş yanını göstermektedir.

Çağdaşlaşma ve değişim ilkesinin ayrılmaz bir parçasını da değişimin esasını ve yönünü gösteren Laiklik ilkesi oluşturur. “Laiklik ilkesi aynı zamanda öbür ilkelerin

¹⁷³ Kili, a.g.e., s. 184.

¹⁷⁴ A.g.e., s. 185.

¹⁷⁵ Gül, a.g.e., s. 462.

¹⁷⁶ A.g.e., s. 464.

¹⁷⁷ Kili, a.g.e., s. 184.

uygulamasında da us'u, bilimi egemen kılmayı gerektirir"¹⁷⁸. Laiklik kılavuzluk yönünde akıl ve bilimi esas almayı gerektirmektedir. Bu manada dogmatizme karşıdır. Dogmatik olan düşünce ve ideolojilerin de insan aklına hükmetmesine izin vermez. Diğer yönüyle de XVI. Yüzyılda din ve devlet işlerinin ayrılması olarak görünen şekliyle siyasal yaşamda dini veya dünyevi tüm ideolojilerin devlet iktidarına hâkim olmasını önlemeyi, toplumsal yaşamda da özgür akıl ve bireyin bu dogmalara ve kurmuş oldukları güçlü örgüt ve yapılara karşı korunmasını amaç edinmiştir. Bunun yanında sosyal ve siyasal yaşamın düzenlenmesini de bilimin kılavuzluğunda olabileceği için de ancak ulus ve birey olmasının ayrıncına erişmiş özgür kişilerle mümkün olabilecektir.

Ancak ulus-devletin amacı, özgür bireyi ve demokratik toplumu ve bağımsız ulusu var etmenin yanı sıra devamının sağlanması, özgürlüğü ve korunması için, iktisaden güçlü olması da gerekmektedir. 1924 yılında yayımlanan Modern Türkiye başlıklı kitabında E. G. Mears'ın düşünceleri üzerinde durmakta fayda vardır: "*Yabancı sermayenin etki alanının Osmanlı İmparatorluğundan daha geniş olduğu bağımsız bir devlet herhalde yoktur. Bu miras, sadece ekonomik girişimleri ilgilendirmekle kalmaz, Türkiye'nin politik ve toplumsal hayatının tümüne etkilerini yayar... Siyasî denetim sağlamanın en güvenceli ve en basit yöntemlerinden biri sermaye kaynakları üzerinde egemenlik sağlamaktır... Eski Osmanlı İmparatorluğu, şaşılacak derecede dış malî çıkarlara ipotek edilmiş durumda idi*"¹⁷⁹. Ülkemizde bağımsızlık, milliyetçilik ve devletçiliği neden birbirinin olmazsa olmazı olduğu Türk Devriminin önderleri bu konuda geçmiş dönemden kalan çok acı tecrübelerle sahiptir.

Devletçilik ilkesi de sosyalizmde olduğu gibi üretim araçlarına devletçe el konması değildir. "*Yeni Türkiye'de Devletçilik, bir ekonomik meslek olarak doğmamıştır: Bir tarihî zaruret olarak doğmuştur. Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek olan yoktu*"¹⁸⁰. Sömürgeciliğin kısılcısından yeni kurtulmuş bir ülkede ekonomik bağımsızlığın aynı zamanda tam bağımsız da olmazsa olmaz şartıydı. Bunun için devletçilik, aynı zamanda milliyetçilik olarak algılanmaktaydı.

¹⁷⁸ A.g.e., s. 186.

¹⁷⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek yay., İstanbul, 1998, s. 11.

¹⁸⁰ Atay, a.g.e., s. 452.

Devletçilik, devletin ekonomik alanda görev alırken ülkenin temel kaynaklarını bağımsızlığın gerektirdiği şekilde kamunun yararına kullanılmasıdır¹⁸¹. Bu ilkenin bu kadar önemli olmasında Osmanlı devletinin ekonomik olarak çökertilmesi ve bu şekilde siyasi varlığının tehlikeye düşürülmesidir. Emperyalizm bu yöntemi dünyanın diğer bölgelerinde halen uyguluyor olması bu ilkenin önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Devletin Cumhuriyetin ilk yıllarında burjuva sınıfının ve buna bağlı olarak yeterli sermaye birikiminin olmaması nedeniyle ekonomik alanda yatırım yapmak zorunda kalmıştır. Halkımızın fakir ve yeterli sermayesinin olmaması yüzünden ilk dönemdeki ekonomik sahadaki öncülük görevini devlet üstlenmiştir¹⁸². Diğer yanda da serbest girişimler özendirilmiş ve yeni bir burjuva sınıfının oluşturulmasına çalışılmıştır.

Ekonomisinin çoğunu tarım hammaddelerinin oluşturduğu, ticareti ve sanayisi gelişmemiş bir ülkede özel girişimin ekonomiyi sırtlaması imkânsızdı. Bunun yanı sıra 1929 Dünya Ekonomik Krizinin olumsuz etkileri de eklenmesiyle, devlet ekonomi konusunda iktisadi bağımsızlığı da içeren devletçi bir anlayışa yönelmiştir¹⁸³.

*“Devletin ekonomiyi denetlemesi özel girişimleri kısıtladı, ama milliyetçi rejimin yozlaşmasını önledi”*¹⁸⁴. Modern devlet devriminin başarılması ancak Bir olanın her alanda kendine yeterli olması ve egemenlik alanına başka Bir’lerin müdahale etmesine izin vermemesidir. Bu olmadığı halde mutlak egemenlik sağlanamadığı gibi çağdaş modern devlet yapısından bahsedilemez. Bu da sömürgeciliğe giden yola tekrar girmek demektir.

Ancak bu ilke hiçbir zaman devletin her tür ticari faaliyeti kontrol ettiği otoriter merkezi ekonomik modeller olmadığı gibi kapitalizmin vahşi kanunlarının da toplumu ezmesine izin vermeyen karma bir ekonomi modeli benimsemiştir. *“Devletçilik ilkesi özel girişimciliği reddetmez. Tüm üretim araçlarının devletin elinde toplanmasını öngörmez, iyelik (mülkiyet) hakkına saygılıdır, fakat iyelik hakkının toplumun, ulusun yararlarına aykırı biçimde kullanılmasına da izin vermez”*¹⁸⁵.

¹⁸¹ Kili, a.g.e., s. 186.

¹⁸² Mustafa Eski, “Yakın Tarihte Kastamonu’da Kurulan Şirketler ve Kastamonu Bankası Türk Anonim Şirketi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, III/IX-X, İzmir, 2000. s. 199.

¹⁸³ Timur, a.g.e., s. 206.

¹⁸⁴ Mango, a.g.e., s. 512.

¹⁸⁵ Kili, a.g.e., s. 186.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da Batı medeniyetinin vahşi kapitalist ekonomisi altında ezilen halklarının komünizme kaymasını önlemek amacıyla sosyal devlet ilkesi gereğince ezilen sınıfları koruyucu hükümler konarak kapitalist yaşam standartlarını en azından kendi halkları için daha makul ve insancıl seviyelere çekmiştir. Bu manada sosyal devlet politikasının Türk Devriminin devletçilik ilkesine benzerliği dikkat çekicidir.

2 – Ülkemizde ve Dünyada Milliyetçilik İle Atatürk

Milliyetçiliğinin Karşılaştırılması

Atatürk'ün milleti tarifi ise şöyledir: “*Millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimai heyettir*”¹⁸⁶.

Atatürk milliyetçiliği dünyadaki diğer örneklerle karşılaştırıldığında daha iyi anlaşılabilir bir kavramlar bütünüdür. “*Kemalist modernleşme modelinin Japonya'nın siyasal ve ekonomik modernleşme ile birçok paralellikler taşıması Japonya örneğinin gözden uzak tutulmaması gereğini ortaya koymaktadır*”¹⁸⁷.

Ancak en az bu nokta kadar önemlisi ve tamamlayıcısı da şu noktadır ki Japon devriminin başarısında çok hızlı ve kesin bir devrim olmasıdır. Başarı da iki ana unsur daha gözden kaçırılmamalıdır. Bunlardan birincisi Japonya'nın eğitim düzeyinin başta okuma yazma olmak üzere çok yüksek olması ikincisi ve daha da önemlisi ise XVIII. yüzyıl başlarında uygulanan dışa kapalılık ve içeride tek bir bütün olma çabalarıdır ki bu aslında Japonya'nın kendisini Avrupa modern devletlerinin bölmesine ve sömürmesine karşı alınmış çok mühim bir tedbir olmasının yanı sıra aynı zamanda modern devlet devrimine geçişin de göstergesiydi. Böylece Japonya Modern devlet devrimini başarabilen ilk Avrupalı olmayan devlet ve ulus olma özelliği ile diğer dünya imparatorluklarının ve uluslarının uğradığı sömürge olma durumuna düşmemiştir.

Sovyetler Birliği örneğinden farklı olarak aşırı baskıcı ve merkezîyetçi bir model ve komünist parti üzerine kurulmuş devlet örgütlenmesi kabul edilmemiştir. “*Rus ihtilali iktidarı bir oligarşiye, bir partili kadrosuna devretmiştir. Atatürkçülük ise*

¹⁸⁶ A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, 1969, s. 18.

¹⁸⁷ **A.g.m.**, s. 69.

*iktidarı genişleten, iktidar tabanını milletin bütününe yaygınlaştıran bir harekettir*¹⁸⁸. Bu yüzdendir ki Türkiye pek çok ülkeden daha önce çok partili yaşama geçme başarısını göstermiştir. Ancak bu demokrasi denemelerinin sık sık akamete uğradığı da bir gerçektir. Bunun nedenleri arasında ülkede toplumsal cehaletin ve sosyal ezilmişliğin var olması, ayrıca ülkenin sürekli olarak dış güçlerin müdahalesine maruz kalmasıdır.

Atatürk milliyetçiliği; bütünleştirici, birleştirici ve ırkçılığı reddeden bir milliyetçilik anlayışıdır¹⁸⁹. Irkçı bir model olan Almanya'daki Hitler Nazizminden de ayrılmaktadır. *“Yarattığı gençlik kültürü, zamanla yaygın bir görüngü cehaletle savaşıırken, İtalya, Almanya ve Sovyet Rusya'dan farklı olarak, milli, ırkçı, ya da sınıfsal düşmanlıklara yönelmedi”*¹⁹⁰. Bunda hümanist ve evrensel bir dünya görüşünün payı büyüktür.

Türk devriminde millet tanımının unsurlarında ortak geçmiş, şu anda ve gelecekte de birlikte yaşama arzusuna dair inancı olan insanların birleşmesinden vücuda gelen topluluğa millet namı verilir¹⁹¹. Millete dâhil olmanın şartını kişi iradesinin dışındaki etmenlere değil de yalnızca kişinin iradesine bağlaması ve vatandaşlık bağından ayrı tutmaması bir insanın özgür iradesine verilen değerini yüceltiğini göstermesi açısından da önemlidir.

Atatürk, milletin tarifini ve kapsamını belirlerken üç esas toplum kıstası üzerinde durmaktadır. İlk olarak, siyasi yapının dışında vatandaşlık bağı olmasa da ortak geçmiş veya ırk birliğine sahip topluluklardır. İkinci olarak, siyasi yapının içinde Türk kökenli olmasa da aynı geçmişin coğrafyanın kaderin kültürün içinde kaynaşmış Müslüman toplumlardır. Üçüncü olarak, yine vatandaşlık bağı ile bağlı olmasının yanı sıra, aynı geçmiş ve ülke içinde kader birliği etmiş ve rızalarıyla bu milletin içinde yer alan Musevi ve Hıristiyan toplumlardır.

Bu toplumların tamamı hiçbir ayrıma tabi tutulmadan bütünleştirici ve insan sevgisine dayanan bir düşünce içinde millet tarifinin içinde yer almaktadır¹⁹². Türk

¹⁸⁸ Suat İlhan, *“Atatürk'ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz”*, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, 1992, s. 60.

¹⁸⁹ Kocatürk, **a.g.m.**, s. 88.

¹⁹⁰ Mango, **a.g.e.**, s. 514.

¹⁹¹ Kaynar, **a.g.m.**, s. 50.

¹⁹² Aktaran, Kaynar, **a.g.m.**, s. 50.

İnkılâbı, dayandığı bu ilkelerle hümanist bir karakter taşımasının yanında şovenizme değil, milletlerarası iyi ilişkilere, demokrasi ve insan haklarına dayanmaktadır¹⁹³.

Buna göre Gözübüyük'ün tanımıyla Türk ulusçuluğu; *“Bütün fertlerini kederde, kıvanç ve tasada ortak bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen bir ulusçuluktur”*¹⁹⁴.

Türk milliyetçiliğinde önemli bir noktada, bir toplumun millet olabilmesi için şartların hepsinin bir arada bulunmasının mutlaka gerekli olmadığı gibi bunlardan bir kısmının veya birinin oluşması yeterlidir¹⁹⁵. Bu manada sadece coğrafya veya siyasi yapı içinde vatandaşlık bağı ile bağlı olmak dahi Millet olmak için yeterli görülmüştür. Aksine medeni olduğunu iddia eden milletler kendileriyle ortak geçmişi bulunan aynı kaderi, vatani, kültürü paylaşırsa dahi etnik veya dini olarak farklı toplumlara sırf bu farklılığı yüzünden ayrımcılık yaparak insanlık suçunu işlemişlerdir.

Oysa Türk devleti hukuken de böyle bir insanlık suçuna müsaade etmemiştir. Irkçılık tüm yurttaşların ırk ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olduğunu belirten Anayasamıza ve kanunlarımıza aykırıdır¹⁹⁶.

Türk milliyetçiliği barışı isteyen bir milliyetçiliktir. Bu yüzden de başka milletleri yutmakla beslenen emperyalist ve sömürgeci milliyetçiliğe karşıdır. Komşu devletlerin bağımsızlığına saygılı olduğundan yayılmacı ve saldırgan değildir. Diğer uluslara karşı düşmanlık siyaseti gütmmez¹⁹⁷. Buna karşılık aynı dönemde Yayılımcı militarist ve saldırgan milliyetçilik anlayışını benimseyenler İtalya'daki Mussolini ve Almanya'daki Hitler örneğinde olduğu gibi geçmişe müracaat etme ve geriye dönük bir anlayışı temsil etmekteydiler¹⁹⁸.

Milletin somut unsuru, bir esas etrafında toplanmış insan topluluğu olarak tarif edilebilir. Etrafında toplanılan bu "esas" insan topluluklarının özelliklerine göre değişiklik arz edebilir. Bu esas Fransa'da kültür, Almanya'da ırk, Araplarda dil, ABD'de

¹⁹³ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 476.

¹⁹⁴ Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁹⁵ Feyzioğlu, **a.g.e.**, s. 47.

¹⁹⁶ **A.g.e.**, s. 57.

¹⁹⁷ Gül, **a.g.e.**, s. 436.

¹⁹⁸ Mümtaz'er Türköne, *“Ulus Devlet ve Milliyetçilik”*, **Siyaset**, Lotus yay., 4. Baskı, Ankara, 2006, s. 644.

tabiiyet mefhumlarından biri olabilir¹⁹⁹. “*Bugün sosyologlar ve hukuk tarihçileri ispat etmişlerdir ki milletlerin yaşayabilmelerinde ve payidar olmalarında en önemli en kuvvetli etken fertlerin mensup oldukları millete bağlılığı ve sadakatidir*”²⁰⁰. Türk milliyetçiliği irade kaynaklı millete bağlılık ve sadakati temel almıştır.

Tüm bu açıklamalardan sonra Ulusçuluk; toplumun tüm bireyleriyle amaçta, ülkede, yazgıda, inançta, dilde, ekinde ulusal kimlik bilincine varması şeklinde tanımlanabilir. Bunun içinde tüm bireylerin çağdaş ve uygar devletin ve ulusun geleceği için siyasette, kültürde, bağımsızlık doğrultusunda birlikte çalışması gerekecektir²⁰¹. Şurası da unutulmamalıdır ki onurlu yaşam ancak hak edilerek mümkündür.

Ulus oluşturulması, modern bir Türkiye Cumhuriyeti kurmaya yönelik ulus-devlet inşasıyla paralel gitmek zorundadır. Bunun için, ulus ve devlet inşasında Osmanlı devletinde olduğu gibi askeri ve sivil bürokrat yönetici kadrosu olan kesim önemli rol oynamıştır²⁰². Bürokrat yönetici kesimler ülkemizde burjuvazinin yokluğundan ve halkın kültürel zayıflığından ötürü toplumda itici güç olmuştur.

Avrupa medeniyetini oluşturan devletlerin yanı sıra İngiltere ve Fransa gibi ulus devletlerin temelleri belirli ırklar üzerine kurulu millî devletlerdir. Çok uluslu devletler haline gelememişlerdir. Bu yüzden de Roma gibi, Sasaniler gibi, Abbasi imparatorluğu gibi bir imparatorluk da olamamışlardır²⁰³.

Buna karşın Türkiye Cumhuriyetinin bütün vatandaşları Türk tâbiyetidirlere; fakat milliyetleri Yunan, Ermeni, Yahudi veya aynı anlamda, Müslüman ve Türk olabilmektedir²⁰⁴. Bu özelliğiyle büyük bir İmparatorluğun varisi olmak gururunu da taşımaktadır. Toplum yapısı çok farklı etnik bir yapıyı muhafaza ettiğinden kabileci ve ırkçı zihniyete sahip değildir. Farklılıklara tahammül etme sorunu yoktur.

“*Atatürk'ün oluşturduğu milliyetçilik anlayışı, çağın gerçeklerine uygundur. Hatta birçok millete örnek olmuş ve olmaya devam etmektedir*”²⁰⁵. Atatürk'ü diğer liderlerden ayıran en temel fark, O'nun milliyetçi anlayışı uluslararası dünyaya açık ve

¹⁹⁹ Yalçın v.d., **a.g.e.**, s. 314.

²⁰⁰ **A.g.e.**, s. 315.

²⁰¹ Kili, **a.g.e.**, s. 184.

²⁰² Kirişçi v.d., **a.g.e.**, s. 13.

²⁰³ İlber Ortaylı, “*II. Abdülhamid ve İmparatorluğun Sonu*”, **Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II)**, Bilge yay., İstanbul, 2000, s. 76.

²⁰⁴ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 342.

²⁰⁵ Gül, **a.g.e.**, s. 436.

dostça olmasına karşın, diğer liderlerin milliyetçiliği Demirperde anlayışıyla içine kapanan özellikle Batı'ya karşı düşmanca bir tutum izleyen zihniyete sahiptirler²⁰⁶. Türk Milliyetçiliği, Batı'ya emperyalist düşman nazarıyla bakmamış, barıştan sonra işbirliği politikasına dönülmüştür. Bu yönüyle sosyalizm ile milliyetçilik arasında savrulan anti-emperyalist milliyetçi görüşlerden farklıdır.

Türk milliyetçilerinden farklı olarak diğer milliyetçiler Batı'ya karşı Rusya'nın sempati ve desteğini aramamıştır. Türkiye'nin köklü ve kararlı bir Batılılaşma çabası izlemesinin²⁰⁷ nedeni sadece siyasi sebepler değil aynı zamanda demokrasi devrimini hedeflemesinden kaynaklanmıştır. Ancak Batı, bu anlamda (yalnızca kendi toplumu için olsa bile) demokratik yönetim tarzını başarabilmiştir. Bu anlamda Her tür eleştiriye tartışma dışı tutan²⁰⁸ sosyalist sistemlerdeki gibi sınıf iktidarı anlayışını benimsememiş, anti-demokratik ve aşırı merkezîyetçi uygulamaların içine girmemiştir.

Atatürk milliyetçiliğinin neden Rusya gibi anti-emperyalist değil de Batı demokrasileri tarafında olduğunu sorgulayan romantik düşüncedeki aydınlarımız hala vardır. Ancak Soljenitsin'in yaklaşık yarım asır sonra gelen itirafları bu konuyu itirazsız açıklığa kavuşturmuştur. *"Bu öyle bir sistemdir ki, 40 yıldan beri tek gerçek seçim yapılmamış, tersine komedi oynanmıştır. Bu sistemin ne bağımsız basını ne de bağımsız adaleti vardır. Halkın ne iç, ne de dış politikada etkisi yoktur ve devlet düşüncesine aykırı her şey ezilir"*²⁰⁹. İnsana ve iradeye değer veren dogmatik tabuları değil özgürlüğü hedefleyen milliyetçilik anlayışına sahiptir.

Yine muhafazakâr milliyetçilikten farklı olarak içine Demirperde anlayışındaki gibi dünyaya kapanma şeklinde değil de dışa açılma yöntemi benimsenmiştir²¹⁰. Türk milliyetçiliğini esas alan Cumhuriyet komşularıyla barışı sürdürmek adına uluslararası çabalara katıldığı gibi²¹¹ komşularıyla kurmuş olduğu paktlarla büyük devletlerin saldırgan politikalarına karşı mücadele etmeye çalışmıştır. Çevre ülkelerle işbirliği ve dayanışmayı esas alan dış politika gütmüştür.

²⁰⁶ Mango, **a.g.e.**, s. 514.

²⁰⁷ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 477.

²⁰⁸ Aleksander Soljenitsin, **Soljenitsin ve Batı**, Der. Ferda Koray, Baylan yay., Ankara, 1976, s. 84.

²⁰⁹ Soljenitsin, **a.g.e.**, s. 43.

²¹⁰ Türköne, **a.g.m.**, s. 642-645.

²¹¹ Mango, **a.g.e.**, s. 511.

Sonuç itibarıyla Atatürk milliyetçiliği, bölücü ve ayırıcı olmayan toplayıcı, birleştirici ve bütünleştirici bir anlayışa sahip olmasının yanında, Demokrasi hedefinde, dine saygılı bir milliyetçiliktir, Siyasal bağımsızlık yanında, toplumsal ve ekonomik bağımsızlığa da önem vermektedir. Lâik toplum düzeni temelinde tüm toplumun siyasal yaşantıya katılmasını ve ekonomik değerlerden yararlanmasına fırsat veren çağdaş bir anlayışı temsil etmektedir²¹².

3 – 1938’den Günümüze Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi

Her önemli Liderin ölümünden sonra kurulan siyasal ve sosyal sistem az veya çok bir sarsıntı ve bocalama geçirir. Ancak bu sarsıntı sistemin şahsa veya kurumsallaşmasına bağlı olarak artar veya azalır. Ülkemizde de II. Dünya Savaşının hemen öncesinde Atatürk’ün ölümüyle birçok kişinin aklında bu kuşku bulunmaktaydı.

Ancak Türk devriminin üstüne kurulan esasların ve ilkelerin sağlamlığının yanı sıra kurumsallaşmış yapısıyla siyasal sistem varlığını kolayca muhafaza ettiği gibi yeni devlet için tehlikeli sonuçlar doğurabilecek II. Dünya Savaşından uzak durma başarısı gösterilerek çok az sıkıntıyla savaş tehlikesi atlatılmıştır. 1938 sonrasında çağdaşlaşma sürecinde bazı engellerle karşılaşmıştır. Özellikle savaş nedeniyle alınması zorunlu olan tedbirler toplumsal muhalefeti arttırmaktaydı²¹³.

Bunlardan bir diğeri de Büyük Savaş’ın getirdiği yokluk ve sıkıntılardı. “*Savaş yılları Türkiye’de ticaret burjuvazisinin ve piyasaya yönelik büyük toprak unsurlarının aşırı güçlendiği, başıboş bir vurgun ve zenginleşme sürecinin dörtlüneli çeliştiği bir dönem idi*²¹⁴. İronik şekilde, Savaş döneminden karlı çıkan gruplar savaşın sıkıntılarını Halk Partisine yüklemişler ve yeni kurulan partiye destek vermişlerdir. Destek vermenin de ötesinde kitle iletişim araçlarına hâkim olarak veya başka araçlarla halkın üzerinde etkili olmuşlardır²¹⁵.

Savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği’nin tehditleriyle karşı karşıya kalan Türk devleti Batı Blok’una yaklaşmak zorunda kalmıştır. 1946 yılı, çok partili parlamenter rejime geçişle birlikte geniş halk kitlelerinin seyirci değil, aktörler olarak

²¹² Gül, **a.g.e.**, s. 436.

²¹³ Cemil Koçak, “*Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef Milli Şef*”, **Kemalizm, II**, İletişim yay., İstanbul, 2002, s. 135.

²¹⁴ Boratav, **a.g.e.**, s. 75.

²¹⁵ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 20.

yer alması sonucunu doğurmuştur²¹⁶. Demokrasi kültürü açısından sağlıklı bir gelişme olan bu duruma rağmen kitlelerin cehaleti siyasetin suiistimaline neden olmuştur. Geniş halk kitlelerinin de bir anda siyaset sahnesinde rol alması nedeniyle gerçekçi olmayan popülist politikaların oluşmasına neden olmuştur.

Tek parti döneminde görülen halkçılık 1946 sonrası büyük ölçüde değişmiştir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle, daha az elitist, daha çok kamuoyunun düşüncelerini ve duygularını dikkate alan bir tarza geçilmiştir²¹⁷. Bu şekilde aşağı sınıfların gelişmesi ve bürokratik yapının gücünün zayıflaması amaçlanmıştır. Fakat bu seferde aşağı sınıflar haddinden fazla zenginleşerek ve iktidara ortak olarak ilkesellikten ve devrimleri anlamaktan uzak zenginlik üzerine kurulu çıkarıcı bir anlayış kendini göstermiştir.

*“Müttefiklerin iktisadi nüfuz sahaları ve Türkiye'ye yardımın anormal istifadeler karşılığında yapılması alışkanlığı hiç bir zaman gevşemedi ve II. Cihan Harbine kadar ilk safhası devam etti. II. Cihan Harbinde müttefik olduktan sonra, bu vaziyet, ittifakın şartları ve ittifak münasebetleri içinde, bir dereceye kadar düzelmiştir”*²¹⁸. Savaş sonunda Stalin Sovyetlerinin tehditlerine karşın kendini Batı bloğunun yanında bulan Türkiye bu tarihten itibaren batı medeniyetine daha fazla yakınlaşmıştır.

Türkiye Kuzey komşusunun emperyalist saldırgan tutumu karşısında hem CHP hem de DP hükümetleri zamanında sürekli olarak dış destek ve yardım alma çabasına girmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde ekonomik yardım almaya başlamıştır. *“Bu gelişmeler, Türkiye'nin, beynelmilel kapitalizmin savaş sonunda kurulan üst organlarına üye olması ve ülkenin Batılı (ve özellikle Amerikalı) uzman ve danışmanların sürekli bir uğrak yeri haline gelmesi ile birlikte gerçekleşmiştir. Türkiye, IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne 1947'de, NATO'ya 1952'de üye olmuştur”*²¹⁹.

1945 sonrasının siyasî gelişmelerinin de etkisiyle Köy Enstitülerinin çökertilmesi, üniversitede tasfiye ve savaş sonunda filizlenmeye başlayan ilerici, solcu

²¹⁶ Boratav, **a.g.e.**, s. 73.

²¹⁷ M. Asım Karaömerlioğlu, *“Tek Parti Döneminde Halkçılık”*, **Kemalizm, II**, İletişim yay., İstanbul, 2002, s. 283.

²¹⁸ İnönü, **a.g.e.**, s. 9.

²¹⁹ Boratav, **a.g.e.**, s. 79.

ve demokrat oluşumlar engellenmiştir²²⁰. Kalan halkçı yapılanmaları temizlemek DP iktidarına düştü.

Köy Enstitülerinin hedeflerini, kırsal alanı kalkındırmanın yanında halkçı anlayışı yansıtan çok özel eğitim kurumlarıydılar. O güne kadar ihmal edilen alt sınıfları ulusal hedeflerin dayanağı haline getirmek için belli düzeyde bilgi ve beceri sahibi kılmak, amaçlanmıştı. Yöntem olarak da önderlik yapacak insan gücünü yine kırsal alanın içinden seçmek ve kendi sosyal çevresinde yetiştirmekti. Kısacası, teoriyle pratiği bir araya getiren, tarım ve teknik meslek derslerine programında yer veren öğretim sistemi ile büyük başarı kazanmaktaydı²²¹.

Buna karşın, “*Cumhuriyet Halk Partisi, söz konusu bu eğitim ve öğretim kurumlarında yeni düzenlemeler yapmak yerine, popülist politikalar uğruna, enstitüleri kapatmıştı*”²²². Enstitülerin kapanmasında, esas itibariyle geleneksel yapıyı rahatsız etmeleri ve gerekçe olarak da «solculuk» suçlamaları gösterilmiştir. Enstitülerin topluma olumlu etkisi olmuştur. Birçok yetenekli genç körelmekten kurtulup toplumda sivrilmişlerdir²²³. Günümüzde ise halk için böyle kurumlar bulunmamaktadır.

Çok partili yaşamın dezavantajlarından biri de siyasetçilerin oy uğruna popülist politikalara angaje olmasıdır. Ulus yerine çıkarların öncelikli olduğu bu siyaset yüzünden ulusal kaynaklar israf edilmiştir. Bu politikalar, geniş ve alt tabakadaki cahil halk kitlelerinin siyaset sahnesinde rol almasına imkân veren çok partili parlamenter rejimin gerektiği gibi uygulanmamasının neticesiydi²²⁴. Ancak asıl hata çok partili rejimden de öte bu sistemin parasal gücün etkisine karşı korumasız bırakılması olmuştur. Açık bırakılan bu kapıdan önce yerel sonra uluslararası sermayenin girmesi gecikmemiştir.

Egemenliğin kaynağı ulus olarak kabul edilmesi düşüncesinin aşırı marjinal yönü 1950 sonrasında Demokrat Parti iktidarında görülmüştür. Ulusun temsil yerinin salt yasama meclisi olarak görme anlayışına bağlı olarak mecliste çoğunluğu elinde bulunduran parti ve kabine tarafından aşırı baskıcı politikalar uygulanmış ve demokratik işleyiş tıkanmıştır. 1924 Anayasası, Meclisin salt üstünlüğüne dayanan bir demokratik

²²⁰ A.g.e., s. 75.

²²¹ Katoğlu v.d., a.g.e., s. 406.

²²² Kırkpınar, “*Demokrat Parti ve Muhalefet Stratejisi*”, s. 95.

²²³ Katoğlu v.d., a.g.e., s. 407.

²²⁴ Boratav, a.g.e., s. 99.

devlet anlayışına sahipti. 1961 Anayasası gibi 1982 Anayasası da demokrasinin gerçekleşmesini bir ölçüde Meclisin yetkilerinin azaltılmasında görmüştür²²⁵. Özellikle 1961 Anayasasında seçimle gelen temsilciler meclisinin yanında Senato'da vardı. Ancak yürütme kuvvetinin zayıflatılmasından dolayı devlet düzeni yine bozulmuş ve 1980 darbesinden sonra hazırlanan 1982 Anayasası da baskıcı ve yürütmeye aşırı güç veren bir anlayışla hazırlanmıştır.

27 Mayıs sonrası dönemin bir özelliği de Askerlerin devletin politik ve askeri oluşumunda çok aktif görevler almasıydı. Gerçi, Türk Devriminin önderi olan Atatürk de asker kökenli olmasına karşın gelecekteki devlet adamlarının ve politikacıların rehberi olmuştu²²⁶.

Silahlı kuvvetler, oy ya da çıkar peşinde koşan politikacıların laik ilkeleri tehlikeye atmasıyla Cumhuriyetin koruyucusu olarak birkaç kez iktidara el koymuştur. Ordu, 1960'tan sonra 1971 ve 1980'de yönetime el koydu. 1997'de ise darbelerin demokrasiye zararının önlenmesi için balans ayarı yapmakla yetindi ve sivil hükümeti değişikliğe zorlamıştır²²⁷. İthal ikameci politikaların başarısızlığı TSK'nin devrimi koruma ve kollama adına egemen iktidar olmalarına zemin hazırlamıştır. Özellikle 1960 darbesinden farklı olarak 1982 darbesinin siyasal nüfuzu iktidardan çekildikten sonra da sürmüş ve MGK gibi kurumların oluşmasını sağlamıştır²²⁸.

II. Dünya Savaşından sonraki konjonktürel durum Türkiye'nin Batı Bloğuna itilmesi ve tavizler vermesi sonucunu doğurmuştur. Yine bu dönemde çok partili yaşama geçen Türkiye'de demokratik siyasal yapının temelinde sivil sınıfların ve yaşamın zayıf olması, demokrasinin halktan devlete doğru değil de devletten halka doğru gelişmesi, askeri ve sivil bürokratik devlet kurumlarının iktidara gelmesine de yol açmıştır. Bunun daha da ötesinde emekçi ve sermaye sınıfının yetersizliği sivil idarenin güçsüzlüğünü ve de Ordunun bağımsız hareket etmesine neden olmuştur. Özellikle sivil politik güçlerin kısır çekişmelerinin ve hatalarının sonucunda oluşan bunalım dönemlerinde ordunun iktidara el koymasına neden olmuştur²²⁹.

²²⁵ Gözübüyük, **a.g.e.**, s. 145.

²²⁶ Özgiray, **a.g.e.**, s. 66.

²²⁷ Mango, **a.g.e.**, s. 10.

²²⁸ Ergun Özbudun, **Türk Siyasal Hayatı**, Anadolu Üniversitesi yay., 5. Baskı, Eskişehir, 2009, s. 20-21.

²²⁹ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 256.

Ordunun hiyerarşik yönetim yapısı sivil yaşamı düzenlemeye uygun olmadığından yapılan uygulamalar tepkilere sebep olmuş ve kısa zamanda devrilen sivil güçler bir süre sonra iktidara geri gelmiştir²³⁰.

Batı medeniyeti insanlık adına ikiyüzlü tavrını ülkemiz için de göstermeye devam etmektedir. Kendi devletleri için ulus-devlet konusunda en ufak bir taviz vermez ve yapısını korumakta son derece titiz davranırken Türkiye gibi ulus-devletlere karşı girişilen -terörist eylemler de dâhil- her tür saldırıyı alkışlamakta veya sessiz kalmaktadır. *“Ermenilerin Türkiye'ye karşı yoğun bir kampanya açtıkları görülmüştür. Dışişleri Bakanlığı'nın birçok memuruna Ermeni örgütlerince suikast yapılmış ve suikastçılar çoğunlukla meçhul kalabilmişlerdir, üstelik bu suikastlar garip bir biçimde Batı kitle iletişim araçlarında Türkiye aleyhtarı propagandalara vesile olmuştur”*²³¹. İlginç olan nokta şudur ki garip bir şekilde Asala terörünün bitmesi ile PKK terörünün başlamasının çakışmasıdır. Bu bağlamda Avrupa Birliği laik yapısı içinde bulunma ihtimalini de yok etmekte ve yeni sorunlara kapı açmaktadır.

Bu tavrın başka ulus-devletler için de gösterilmiş olması bu konuda siyasi bir zihniyetin olduğunu açıkça göstermektedir. Prag'ta Budapeşte'de tanklar halkları ezerken, Güneydoğu Asya'da sayısız insan öldürülürken bir tek İngiliz elçisi geri çağrılmazken beş teröristin işledikleri cinayetler nedeniyle Madrid'te idam edilmesi üzerine İngiliz sefirinin geri çekilmesine karşı Soljenitsin'in isyanı dikkate değer bir noktadır: *İspanya'nın Başbakanı ölür, kültürlü Avrupalı bu işe hayran kalır. İspanyol polisleri Avrupalılar zevkten dört köşe olurlar. Sanki kendi polisleri beynelmilel terörizme karşı sigortalıymış gibi*²³².

1980'li yıllarla birlikte burjuva ideolojisi, 12 Eylül İhtilalinin fikir ve siyaset kamuoyunu ezmiş olmasının da yardımıyla, öncelikle ekonomik konular toplum hayatına önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak kadar egemen olmuştur²³³. Bu İhtilalin yaratmış olduğu travma sonraki birkaç kuşağın ödeyeceği çok ağır bedelin küçük bir parçasını oluşturmuştur. Özellikle depolitizasyon sürecine sokulan genç nesiller kapitalizmin kısılacında düşünemeyen topluluklar haline sokulmuşlardır. Bu da

²³⁰ A.g.e., s. 272.

²³¹ Akşin, a.g.m., s. 1943.

²³² Soljenitsin, a.g.e., s. 79-80.

²³³ Boratav, a.g.e., s. 125.

gelecekte Türk devrimine ve ilkelerine anlayamayan ve sahip çıkamayan nesilleri oluşturmuştur.

Soğuk Savaş dönemini iyi değerlendiren Büyük devletler bu dönemde ülkemiz üzerindeki etkinliğini çok daha fazla arttırarak ülkenin bağımsız şekilde gelişmesinin önünü tıkamışlardır. Bu dönemde gerek dostça yaklaşımları gerekse zorlamalarının altında ülkenin Osmanlı dönemindeki gibi modern değil sömürgeye açık bir devlete dönmesini sağlayacak koşulların gerçekleşmesini sağlamak vardır.

Sonuç olarak, Türk Devriminin hedefi uygarlığın merkezi olan Batı'dır. Ancak bu belirli bir bölgeye hayranlıktan değil, realist bir ilkeye bağlılıktandır. Çağdaş uygarlık düzeyine yakalamak fikri, Türk ulusunun daima esin kaynağı olmuştur²³⁴.

4 – Günümüz Türkiye'sinde Ulus Devletin Karşılaştığı Sorunlar

Günümüzde de ulus-devlet geçerliliğini özellikle emperyalizmin hedefindeki Türkiye gibi ülkeler için önemini fazlasıyla korumaktadır. Bu nedenle ulus-devletin olmazsa olmazı olan uluslaştırma sürecinin devamının şart olduğu şüpheye yer bırakmayacak derecede açıktır. *“Ulus-devlet, uluslaştırma araçlarıyla kendi ulusunu yaratır. Böylelikle, olgu, kurguya uydurulmaya çalışılır. Ancak, uluslaştırma araçlarının da işlevsel sınırları vardır. Toplumsal yapısındaki parçalılık üst düzeyde olan ya da uluslaştırma araçlarını yeterince etkin biçimde işletemeyen devletler de, ulus yaratma işlemi başarıya ulaşamayabilir. Öte yandan, uluslaştırma projesi, her gün uygulamaya konması gereken ve ara verilmeksizin uygulanması gereken bir projedir”*²³⁵.

Türkler, Dünya yüzünde yayılmış, çıktığı yerden binlerce kilometre ötede vatan tutabilmiş, birçok farklı coğrafyada büyük devletler kurabilmiş nadir milletlerden biridir. Bu kadar geniş alanlara yayılma Türklerin güçlü olduğu zamanlarda avantajına olmuşsa da, zayıfladığı dönemlerde kolay bölünme, parçalanma sebepleri olmuştur²³⁶.

Hatta öyle ki Türkçülük akımının aşırı etkisi Türk devletini ve anavatanını da tehlikeye sokan I. Dünya Savaşında yenilgisinde etken olduğu söylenebilir. Diğer köklü

²³⁴ Mango, a.g.e., s. 517.

²³⁵ Erözden, a.g.e., s. 125.

²³⁶ Güngör, a.g.e., s. 132.

uluslar gibi siyasi bir yapının içinde veya ortak bir coğrafyada olmanın vermiş olduğu avantajlar ve istikrardan da yeterince yararlanılamamıştır.

XX. yüzyılın başlarında ulus-devletlerinin sahip olduğu bütünlüğün gücünü kullanan ve parçalanmış iktidar yapılarıyla geleneksel toplum ve uygarlıklarının zaafiyetlerini çok iyi değerlendiren Batı uygarlığı önce ekonomik sonra da siyasi olarak gelişmiş medeniyetiyle ve kurumlarıyla en ileri noktasına varmıştı.

Yine aynı dönemde, Avrupalı veya kapitalist olmayan toplumlar, sömürge veya yarı sömürge olarak yaşamaktaydılar. Dört önemli geleneksel yapıdaki devlet Çin, İran, Osmanlı Devleti ve Habeşistan bağımsızlıklarını sürdürebilse de, ancak yarı sömürgeleşmiş yapılarıyla can çekişmekteydiler. Bu devletlerden 1931'de Japonya, Çin'i istila ederken, 1935'te İtalya, Habeşistan'ı işgal ve ilhak etmişti. 1941'de ise İran İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin, işgaline uğramıştı. Türkiye'nin, tüm dünyayı saran emperyalizmin en vahşi dönemini oluşturan iki dünya savaşı arasındaki dönemi işgale uğramadan atlattığı Türk ulus-devletinin ve dış politikasının başarısı olmuştur²³⁷.

Bu tarihten yaklaşık yarım yüzyıl sonraki döneme tekabül eden günümüzde ise ulusların bağımsızlığının sembolü haline gelen ulus-devlet sürecinin karşısında birçok yeni engel bulunmaktadır. Uluslaşmanın önündeki en büyük engel ulus-devletin aslında bir başka görünümü ve yalnızca Üniter bir global ulus-devletin hükmetmesi olan küreselleşme sorunudur. Bu gelişme klasik egemenlik anlayışındaki ulus-devletin alternatifini olarak sunulan bu anlayışa göre, devletin egemenlik haklarının ulusüstü yapılara devredilmesini öngörmektedir²³⁸. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan bu hareket Tek kutuplu dünya düzenine geçildiği 1990'lardan sonra hız kazanmıştır.

Küreselleşme veya ulus-devletlerin oluşturduğu AB gibi birlikler yeni sömürge anlayışı çerçevesinde post modern devlet düşüncesini oluşturmaya başlamıştır. En basit sivil toplum tipi bile bir uygarlık odağı olarak belirirken, Uygarlığı ulus ötesine açan sanal bir düşünce zihinlerde oluşturulmaya çalışılmaktadır. Lapierre'nin bu konudaki düşünceleri dikkate değer bir noktaya işaret etmektedir: *“Ulus senyörlüğe göre daha uygardır ya da sivilleşme aşamasında daha yukarıdadır ama bu evrimci mantığa göre,*

²³⁷ Akşin, **a.g.m.**, s. 1943.

²³⁸ Hamit Emrah Beriş, *“Moderniteden Postmoderniteye”*, **Siyaset**, Lotus yay., 4. Baskı, Ankara, 2006, s. 496.

ulusu kaçınılmaz olarak izleyecek sivil toplum tipi de, ulustan daha uygar olacaktır. Uygarlaşma sürecinde, çağdaş sivil toplum tipi ulusu, dolayısıyla da devleti aşacak olan sivil toplum tipi, ulusları bir araya getirecek federatif yapılu bir sivil toplumdur. Münferit Birler'i içinde eritecek olan en yüce Bir"²³⁹. Yeni sömürgeci ideolojinin sloganı tam da budur.

Bu durumda Ulus-devlet kuramı devam ederken en büyük ulus-devlet diğer ulus-devletleri yutarak tek olan ulus-devlet yani küresel ulus-devlet olarak devam edecektir. Yani asıl amaç ulus-devletin üstünde bir model değil daha küçük ulus-devletlerin tarihsel süreçte erimesini sağlamaktır. Örneğin Avrupa Birliği siyasi bütünlüğü ulusal üstü bir meşruiyet kaynağı yaratması mümkün olmadığından Avrupalı kimliği ekseninde daha büyük bir ulus-devlet oluşturma yolunu seçecektir²⁴⁰.

Ulus-devleti bir evrimin geri kalmış dönemi ve yerlerini evrimsel süreçte ulus-üstü yapılara bırakacağı düşüncesine dair değişik yorumlar yapılmaktadır. Bu toplumsal ve ekonomik gelişmenin zorunlu sonucu olarak özgürleşme ve modernleşme sürecinde ulus-devlet anlayışının yerine ulus-üstü siyasal akımların güç kazanacağı fikri medya yolu ile geri kalmış halklara sanal şekilde sunulduğu görülmektedir²⁴¹. Oysaki bu çevrelerin kendi ülkelerindeki küçük grupları aynı kültür potasında birleştirme çabalarını o ülkenin toptan ekonomik gelişimi için zorunlu bir sosyolojik şart olarak görürlerken, Türk ulus-devleti için veya gelişmekte olan diğer ülkeler için parçalanmaları teşvik edici iddialara girişmekte ve hiç olmazsa bu türden hareketlere sempatiyle bakmaktadırlar²⁴².

Çağımızda egemen güçler sömürülenlerle sömürenler arasında sınıfsal çatışmalar yerine halkları etnik, dini, mezhepsel çatışmaların içine sokmayı tercih etmektedirler. Böylece kurulan global ölçekteki sömürü düzeni daha rahat işleyebilecektir. Bu durumun tamamlayıcısı olarak; çoğulculuk, çok-kültürlülük gibi

²³⁹ Cemal Bali Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, Dost yay., Ankara,1998, s. 44.

²⁴⁰ Erözden, **a.g.e.**, s. 128-129.

²⁴¹ Aktaran. Erözden, **a.g.e.**, s. 127.

²⁴² Amiran Kurktan Bilgiseven, **Türkiye'ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler**, Bayrak yay., İstanbul, 1991, I-II.

demokratik kavramların arkasında ulus-devletleri kendi içinde bölmeye yönelik mikro-milliyetçilik ve medeniyetler çatışması formülleri de unutulmamalıdır²⁴³.

Buna karşılık olarak Avrupa Birliğini kurmaya çalışan Avrupalılar ve Amerikan Rüyası geleneğini devam ettirme azmindeki Amerikalıların oluşturduğu Batı uygarlığı için asıl amaç, tarihi Roma kültürünün mirasını da alarak içindeki tüm toplulukların ortak kültürlerini geliştirmek ve birleştirmektir²⁴⁴. Kendileri için birlik ve bütünlüğü gerçekleştirmeye çalışırken diğer ülkeler için bölünme ve parçalanmaya yol açacak hareketlere girişilmesi saldırgan emperyalizmin yeni yüzünü yansıtmaktadır.

Bu alanda Ortak refahı sağlayamamış ve gelir dağılımında uçurumlar bulunan Türkiye gibi ekonomik gelişme sürecinde bulunan ulus-devletlerdeki sorunlu kesimlere sorunun kaynağının Küresel emperyalizm değil de zamana direnen ‘tutucu’ ulus-devlet anlayışı olduğu yanılması başarılı şekilde inandırılmaktadır. Örneğin Güneydoğu Anadolu’nun Osmanlı ve Cumhuriyet devirlerinde de devlet tarafından sömürüldüğünü iddia edip de sömürünün kaynağı olarak Batı emperyalizmi ve kapitalizmi görülmediği gibi,²⁴⁵ bölgedeki terörün geçen yüzyılın başında olduğu gibi günümüzde de oluşmasını sağlayan kaynakların, küresel emperyalizmden beslendiğini hedefteki kitleler algılayamamaktadır.

Bu sorunsalın üstesinden gelenebilmesi için Tahir Özgü’nün de önemle vurguladığı gibi, Ortak Refah oluşturulması zorunluluğu vardır. Bunun için de 1930’lar Türkiye’sinin devrim önderlerinin yok olmuş bir ülkede ekonomi ve sosyal adalet alanında yaptıkları iyi incelenmeli ve halka inilmelidir. Aksi halde Gandhi’nin dediği gibi; “*Hiçbir güç yoksulların karşısına ekmekten başka bir kılıkta çıkmayı göze alamaz*”²⁴⁶. Sosyal ve ekonomik açıdan sıkıntı yaşayan toplumlar üzerindeki küresel çaptaki dernekler ve çevrelerce yapılan yardım politikalarının bir amacı da yoksulluğun istismarı olmuştur.

Ulus-devlet kurgusunu etkisizleştirmek amacıyla ulus-devletleri sömürgeleştirmeyi hedefleyen başka bir yol da; ulus-altıcılık hareketidir. Bu yüzden de Emperyalizm nasıl ki iki yüz yıl önce, çok uluslu imparatorluklardaki etnik olarak farklı

²⁴³ Kadir Cangızbay, “*Sosyalizm Ölebilir mi?*”, **Doğu Batı Dergisi**, I, Doğu Batı yay., 5. Baskı, Ankara, 2004, s. 68-69.

²⁴⁴ Bilgiseven, **a.g.e.**, s. 40.

²⁴⁵ Bilgiseven, **a.g.e.**, s. 31.

²⁴⁶ Tahir Özgü, **Diken Battığı Yerden Çıkarılır**, Cem yay., İstanbul, 2008, s. 17.

unsurları kışkırtarak bu imparatorlukların parçalanmasını sağlamışsa günümüzde de ulus-devlet içindeki mikro-milliyetçi unsurlardan bölgeselciliğe kadar uzanan geniş yelpazede, ekonomik ve sosyal yönden farklı veya zayıf unsurları yanına çekmeye çalışacaktır²⁴⁷. Öyle ki emperyalizm gelişen teknikler sayesinde artık sömürgeleştirilen ülkenin kaynaklarını alırken önceki yüzyılda olduğu gibi açıkça hâkimiyet kurmak zorunda kalmamaktadır.

Lord Kinross yeni devrimin sosyal yapıdaki oluşabilecek eşitsizlikleri önemli bir handicap olarak görürken çözümü de modern yaygın eğitim ve sosyal devletin ekonomik başarısında görmektedir. “*Şimdilik, Türk devriminden asıl yararlanan bu şehirli sınıftı. Atatürk'ün, merkeziyetçi bir hükümete yardımcı ve yönetici olarak yetiştirdiği bu Batılılaşmış seçkinlerin, bütün iyi şeylerden henüz tüm payını almamış olan köylü ile daha yakın ilişki kurması gerekmektedir. Bu gedik, ancak eğitimin gelişmesi ve ekonomik sorunların etkili bir şekilde ele alınmasıyla kapatılabilirdi*”²⁴⁸.

Özellikle II. Dünya Savaşı sonunda köy enstitülerinin kapatılmasında olduğu gibi halkın eğitilmesine yönelik kurulan kurumların ya kapatıldığı veya işlevsizleştirildiği görülmektedir. Bu anlayışın gittikçe etkin olduğu günümüzde Osmanlı devrindeki gibi seçkin sınıfların yeniden oluşarak sayılarının arttığı gözlemlenmektedir. Zengin üst sınıflar ile halk arasındaki kültürel uçurum gittikçe derinleşmektedir²⁴⁹. Bu da geniş halk kitlelerinin bilinçlenme ve örgütlenmesini zayıflattığı gibi parasal güce sahip sınıfların siyasetteki etkisini çok daha fazla arttırmıştır²⁵⁰. Daha da önemlisi parasal gücü elinde bulunduran bu sınıfların küresel sermaye ile olan ilişkilerinin boyutudur.

Günümüzde yönetim şekli olan parlamentarizm yerine yarı-başkanlık ve başkanlık gibi değişik sistemler önerilmektedir. Oysaki “*Hangi model olursa olsun insan faktörü bozuk olan bir modelden başarı bekleyemeyiz*”²⁵¹. Gerçekten de Türk Devriminde halk yığınlarını ulus olma sürecinde kişilerin özgür ve sorgulayan bireyler ve vatandaşlar haline getirmeye başlansa da özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası

²⁴⁷ Erözden, **a.g.e.**, s. 130.

²⁴⁸ Kinross, **a.g.e.**, s. 575.

²⁴⁹ Fatih Duman, “*Seçkinler ve Aydınlar*”, **Siyaset**, Lotus yay., 4. Baskı, Ankara, 2006, s. 405.

²⁵⁰ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 22-23.

²⁵¹ Aybars, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, s. 11.

dönemde biraz da zorunlu olarak Batı ittifakı içinde yer almamızın bedelini ödediğimiz alanlardan biri de bireyin bağımsızlığı sorunu olmuştur.

Eğitim her geçen gün yozlaştırılmış ve günümüzde fakir Türk köylüsünü kalkındırmak, refaha kavuşturmak hedefini güden halkçı eğitimden uzaklaşarak özgür birey yetiştirme özelliğini kaybetmiştir. Öyle ki günümüzde aşağı tabakadaki halk yığınları cehaletin içinde bırakılarak modern anlamda sosyal baskı grupları ve özgür bireyler değil zorunlu itaate dayalı feodal yapılanmalar ve sürüler tekrar meydana çıkmıştır.

Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında eğitim konusunda tedrici şekilde halkçı eğitim sisteminin bozulması ve fırsat eşitliğini kaldıracak hale getirilmesi sosyal devlet anlayışının önündeki en büyük engeldir. Bu konuda İlber Ortaylı'nın sözleri önemli bir gerçeği de göz önüne sermektedir. *“Türk toplumu zeki çocuklarına yükselme fırsatı veren bir toplum olmaktan çıkmıştır. Bu bütün ananemizin, bütün geleneğimizin yıkılması demektir. Eğitim bugün son derecede pahalıdır. Asıl laik eğitimi yapan İstanbul'da bir-iki özel okul var. Paran yoksa buralara adım atamazsın”*²⁵².

Eğitim sistemimizin bilinçsiz şekilde kapitalistleştirilmesinin yanında laik niteliğinden uzaklaştırılması gelecekte Laik modern devlet ve uluslaşma için en büyük tehlikelerden birini oluşturmaktadır. Oysa Türk Devrimini başaran kuşaklar monarşik ve gerici baskıya rağmen aldıkları çağdaş ve modern eğitimin de yardımıyla Cumhuriyet'i kurmuşlardır. *“...Yükselen gençlik, memurlar, ülkenin aydın kesimi, her şeyden önce subaylar ki bu ordu mensupları çok iyi eğitilmişlerdi. Yapılan inkılâplarla Kurtuluş Savaşı ve Birinci Cihan Harbi'yle tecrübelenerek olgunlaşmışlardı”*²⁵³.

Ulus-devletin yaşadığı çelişkilerden en önemlilerinden biri de çalışma zihniyetinin oluşmamasıdır. Asıl tehlikelerden biri de her geleneksel toplumda olduğu gibi tembellik ve istikrarsız hayat olmuştur. Tüm yurt çapında okulda dâhil her alanda tembelliği yok edip çalışmayı özendirilmesi lazımdır. *“Ne yapıp yapmalı, çalışma tempomuzu hızlandırmalıyız. Bütün devlet dairelerindeki kahve ocaklarını lağvetmekle işe başlarsak, ilk adımda büyük ve ümit verici bir hamle yapmış oluruz... Bu zihniyet*

²⁵² Mustafa Armağan, **İlber Ortaylı İle Tarihın Sınırlarına Yolculuk**, Ufuk Kitapları yay., İstanbul, 2002, s. 54.

²⁵³ Özgiray, **a.g.e.**, s. 66.

inkılâbını şimdiden gerçekleştirmeye bakmalıyız"²⁵⁴. 1960'lı yıllarda Nadir Nadi'nin söylediği bu sözlerden yarım asır sonra değişen bir şey yoktur. Buna ulaşmak istediğimiz Avrupa medeniyeti son derece kesin tedbirler almışsa da ülkemizde bu bilinçten eser yoktur. Oysaki bu durum bir ölüm kalım meselesidir. Aleksî Tolstoy, eserinin bir yerinde Petro'yu şöyle konuşturmuştur: "*Sersemliğimizi ve tembelliğimizi yenmeye, memleketimizde artık hiç bir şeye dokundurulmayan beyaz eller bulunmamasını temine çalışacağız*"²⁵⁵.

Çalışmaya bağlı adalet olmayınca; Zenginlikler belirli kesimlerde toplanmasının yanı sıra bir takım menfaat grupları kaynakları kontrol etmekte ve hâkimiyet sağlamaktadır. Oysaki bu durum feodalitenin modern görünümünden başka bir şey değildir. "*Müslüman Türklerin daha büyük çaplı bağılıkları, şimdiye kadar çözülmemiş olan İslâm, Türkçülük ve Türkiye denklemine dönüşürken, küçük ve mahallî ölçekteki hısnılık, meslek, aşiret ve kardeşlik gruplamalarına karşı bağılıkları hâla eskisi gibi sürmektedir*"²⁵⁶. Bunlar çok partili yaşama geçişle birlikte olumsuz çıkar sağlama ve ayrımcılık işlevlerini de arttırmışlardır. Bunun nedeni de zenginliklerin bu feodal grupların elinde bulundurularak etkinliklerini sürdürmeleridir.

Ülkemiz gibi geri kalmış toplumlarda Tek parti ulusal bütünleşme ve çağdaşlaşma aracı olurken çok partili yaşama geçişle birlikte siyasi partilerin iktidarını kullanan küçük ölçekteki topluluklar güç kazanmış ve bölünme tehlikesini oluşturmuşlardır²⁵⁷. Bunun içinde siyasal yaşam çok sıkı kurallar ve düzen içinde sağlıklı gelişmesi sağlanmalıdır. Aksi halde ulus-devlet karşıtı emperyalist güçlerin güdümüne girmiş küçük grupların keyfî talepleri ile cahil halkı suiistimal ederek ulus-devleti içinden çıkılmaz sorunların içine sokacaktır.

Yine ulus-devletin ülkemizde yeterince algılanmamasının oluşturmuş olduğu bir problem de yeterince profesyonel bir bürokratik mekanizmasının ve buna uygun partiler üstü politikalarının olmamasıdır. Son yarı yüzyıllık siyasi geçmişimizde kısır çatışmaların oluşmasında etkin bir bürokrasinin olmamasının da rolü büyüktür. Oysaki

²⁵⁴ Nadi, **a.g.e.**, s. 37.

²⁵⁵ Baydar, **a.g.e.**, s. 82.

²⁵⁶ Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 358.

²⁵⁷ Kışlalı, **a.g.e.**, s. 254.

dünyada büyük ulus-devletlerin tamamı bu şekilde bir uzmanlaşmış istikrarlı bir bürokratik yapıya sahiptir.

Ulus-devletin temelini oluşturan aşağı ve orta sınıflar için fırsat eşitliğinin olmaması ve eğitimin niteliksizleştirilmesi de önemli bir sorun oluşturmaktadır. İlber Ortaylı Nisan 2001'de yayınlanan bir Millî Eğitim Bakanlığı genelgesini örnek vermektedir. “ *Bu genelge ile İlköğretim 6. 7. ve 8. sınıflarda sınıfta kalma kaldırıldı. Birinci sınıfa giden öğrenci, hiçbir şey öğrenmese de 8. sınıftan mezun olacak. Hastalık, tembellik ve avarelik bulaşıcı olduğundan, sınıfta bir şeyler öğrenmek, kendilerini geliştirmek isteyen çocuklar da çoğunluğa uyacak. Öğretmen bir şeyler öğretme şevkini kaybedecek. Nice zeki öğrenci, zekâları işlenemediği için heder olup gidecek*²⁵⁸ .

Böylece yetenekli öğrencilerin seçilmesi ve yetişmesinin yolu daha baştan tıkanmıştır. Fırsat eşitliğinin kalkması sınıfların ve toplumların arasında düşmanlık doğmasına yol açmıştır. Bu toplumsal barışın sağlanması yine ulus-devlet eliyle çözümlenmek zorundadır. Bu da Halkçılık ilkesinin yeniden işlevselleştirilmesiyle mümkün olacaktır.

Ancak şu aşamada demokrasiyle yönetilen ülkelerde devlet iktidarı anlamında milli egemenlik ilkesine dayalı bir ulus-devlet yapılanmasından daha elverişli bir araç yoktur. “...ister demokratik olsun, ister olmasın, bir siyasi iktidarın meşru kabul edilebilmesi için, her şeyden önce, ulusal bir organ tarafından kullanılan bir iktidar olması gerektiği düşüncesi terk edilmedikçe, ulus-devlet kurgudaki ve olgudaki yerini koruyacaktır”²⁵⁹ . Özgürlüğün ve bağımsızlığın en önemli sloganı olmaya da devam edecektir.

²⁵⁸ Armağan, **a.g.e.**, s. 54.

²⁵⁹ Erözden, **a.g.e.**, s. 131.

SONUÇ

Günümüzdeki siyasal ve toplumsal yapıların temelinde modernite yatmaktadır. Avrupa’da belirli bir süreç sonunda oluşan modernite, esas olarak insan aklının dünya ve evreni anlayabileceği ve bu şekilde insanın ihtiyaçlarının karşılanabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Modernite temelli batı uygarlığı, son beş yüz yıl içinde yakın doğu, İslam, Çin ve Hint uygarlığı gibi köklü uygarlıklara üstünlük sağlamıştır. Bu üstünlük özellikle denizcilik, ticaret ve askeri alanlarda olduğu gibi siyasal ve sosyal alanda da etkisini göstermiştir¹.

Modern devlet kuramı ve felsefesinin ışığında özellikle Batı Avrupa’da, İngiltere ve devamında Fransa gibi merkezi devletler ticari imparatorluklara dönüşmüştür. Bu dönüşümün temelinde on altıncı yüzyıldaki sınıfsal mücadelelerin yanında Rönesans ve Reform gibi gelişmeler yatmaktadır. Bu mücadeleler birçok iç savaşa ve kanlı ihtilallere neden olsa da o güne değin alt ve orta tabakadaki serf durumundaki halk yığınları zamanla iktidara ortak olmuşlar çeşitli temel hak ve hürriyetlere kavuşmuşlardır. Bu değişim her ne kadar ağır ve sancılı olsa da zamanla toplum yaşamında istikrarlı demokratik yönde iyileşmeler görülmüştür.

Ancak bu gelişmeler yalnızca devrimleri başaran Avrupa devlet ve ulusları için olurken bu ulusların hâkimiyet alanında yaşayan dünya halkları, son derece ağır ve dayanılmaz şartlarda sömürülmüştür. Emperyalist Avrupa devletleri başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere dünyadaki diğer bağımsız devletleri sömürgeleştirme veya bağımlı hale getirme konusunda başarılı politikalar gütmüşlerdir. Bu başarının ana nedeni modern devletin organize olmuş ve birliğini sağlamış güçlü bir yapı içinde olmasıdır. Bu güçlü devlet yapısı zamanla iktidarını daha da çok meşruiyete dayandırarak halkın desteğini almış ve mükemmelleşmiştir.

Oysaki başta kendi ülkemiz olmak üzere geleneksel devlet ve imparatorluklarda, iktidar bir avuç despot azınlığın tekelinde olup gerideki büyük

¹ Hamit Emrah Beriş, “*Moderniteden Postmoderniteye*”, **Siyaset**, Lotus yay., 4. Baskı, Ankara, 2006, s. 483.

çoğunluk olan halk kesimi yönetilmesi ve faydalanılması gereken cahil bir yığından ibaret topluluklar olarak görülmekteydi. Bu nedenle de yönetimler daima zayıf, iç çekişmelerin içinde ve halkın desteğinden yoksundu. Bu kaos içinde bir de organize olmuş Avrupa ulus devletlerinin müdahaleci politikaları eklenince sömürülme ve yutulmaktan başka çaresi olmayan zayıf egemen iktidarlar haline dönüşmüşlerdir. Osmanlı İmparatorluğu da bu devletlerin içinde en büyüğü ve sonuncusu olmuştur.

Yeniçağa geçiş yapmış Avrupa uygarlığı ile Ortaçağda kalmış geleneksel yapılar arasındaki fark gittikçe açılmış ağır yenilgi ve toprak kayıplarıyla uçuruma dönüşmüştür. Bu yenilgilerin etkisiyle iyice içine kapanan Osmanlı İmparatorluğu, on sekizinci yüzyıl boyunca feodalleşmiş yapısı ile uzun süre kendini yenileyememiştir. Bu durum on dokuzuncu yüzyıl başında merkezi devletin modernleşmeye başlaması ve merkezi iktidarını güçlendirmeye başlamasıyla değişmiştir.

Tanzimat dönemi ile adlandırdığımız bu dönemde merkezi güçlü bir devlet kurulmuş devamında Avrupa'yı örnek alan köklü reform hareketlerine girişilmiştir. Ancak bazı başarılarının yanında reformlardan istenen sonuç elde edilememiş ve bu başarısızlık halkta hoşnutsuzluğa, aydınlarda ise düzenli bir muhalefet örgütlenmesine yol açmıştır. Her ne kadar modern devletin kurumları bu dönemde ortaya çıkmış olsa da devletin despotik ve baskıcı özelliğinin devamı nedeniyle suiistimaller olmuş devlet giderek emperyalist devletlere bağımlı hale gelerek sömürgeleşme yoluna girmiştir.

Bu sürece karşı muhalefet eden Genç Osmanlılar Hareketi'nin 1876 yılında yaptığı devrim ile anayasal meşrutiyete dayalı iktidar kurulabilmiştir. Ancak milli egemenliğe yol açan meşrutî düzen; gerek bu hareketin halkta yansıma bulmaması, gerekse dış güçlerin de yardımıyla gerici monarşi tarafından bastırılmıştır. Bu gerici monarşi uzun süre baskıcı metotlarıyla toplumdaki doğal gelişime karşı koymaya çalışmış ancak 1908 Hürriyet Devrimi ile yıkılmıştır.

İttihat ve Terakki hareketinin iktidara geldiği bu dönemde Anayasa yürürlüğe konulmuş, meşrutî yönetime geçilmiş ve Halk meclisi tekrar açılmıştır. Kısa fakat çalkantılı olan bu süreçte gelecekteki Cumhuriyet devrimini hazırlayan önemli reformlar başarılmıştır. Özellikle milli egemenlik esası geriye dönülmez bir şekilde iktidara gelmiştir. Ancak bu dönemde gerek Türk olmayan Müslüman topluluklar gerekse gayrimüslim unsurlarda zaten görülen milliyetçilik hareketleri iktidarın

tecrübesizce icraatlarıyla daha da çoğalmıştır. Devleti bir arada tutma kaygısıyla hareket eden iktidardaki İttihat ve Terakki Partisi başlarda Osmanlıcılık politikasını gütse de Balkan Savaşları'yla yaşanan acı bozgunun da etkisiyle milliyetçi ve Türkçü politikalara yönelmiştir.

İttihat ve Terakki Partisi'nin uygulamış olduğu politikaların karşısında uzun süredir milliyetçi örgütlenmeler içinde bulunan Türk olmayan Müslüman unsurlar da çatışmaya ve isyana başlamışlardır. Sonuçta, İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, devletle birlikte kendi sonunu da getirmiştir. Fakirlik içindeki ülkenin insan ve malzeme kaynaklarını tüketen bu ağır savaş sonunda ülke işgallere uğramış siyasal bağımsızlığını da yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Tüm bunlara karşın modern ve ilerici bir eğitim görmüş olan aydınlar son on yılın kötü tecrübelerinin de yardımıyla kısa zamanda örgütlenerek halk egemenliğine dayalı bir yönetim oluşturmuş ve meşruiyet esasına dayalı bu kurucu iktidar, kısa zamanda ulusal kurtuluş savaşını kazanarak ülkeyi işgalden kurtarmıştır. Fakat savaşın kazanılması ve Lozan'da tam bağımsız yeni ulus devletin dünya tarafından kabul edilmesi de yeterli değildir. Çünkü ortada sadece şekilden ibaret siyasal bir ulus devlet ve çağdaş uygarlığı benimsemiş aydın kitlesi vardır. Kurtuluşun baki kalması Kuruluşun da başarılmasına bağlıdır.

Asıl savaş bundan sonra başlamıştır. Ulus-devletin varlığını devam ettirmesi ancak uluslaşma bilincine ve istencine sahip özgür ruhlu bireylerin oluşturduğu toplulukların varlığı ile mümkündür. Oysaki bu dönemde ne böyle bireyler, ne Avrupa uygarlığının oluşturduğu modern kurumlar ne bu kurumları oluşturacak zaman ve imkân bulunmamaktadır. Yalnızca yüzyıllarca ihmal edilmiş Anadolu toprakları ve o toprakların üstünde yaşayan fakir ve cahil bırakılmış topluluklar yaşamaktaydı.

Uluslaşma sürecinin en ağır ve zor dönemini oluşturan bu dönemde köklü, radikal reformlar yapılmış ve toplum kısa zamanda çağdaşlaşma yolunda ilerlemeler kaydetmiştir. Cumhuriyet devrimi, Türk tarihinin en önemli adımlarından birini ve farklılaşmasını oluşturmaktadır.

İlk kez bu dönemde çağdaş bir uluslaşma süreci ve ulus devlet devrimi yapılmıştır. Batı uygarlığı ilk kez bu kadar derin ve net okunmuş, doğru bir tespit ve teşhis ile egemenliğini kendi ulusu üzerine kurmuş, ulusal bilince ulaşmış milletlerin

özgür bağımsız olarak dünya sahnesinde yer alabileceği ve bu gelişimi başaramayan halkların köleleşmek veya yok olmaktan başka bir seçeneğinin olmadığı ortaya konmuştur.

Bu emperyalizmin en karanlık çağında Cumhuriyetin ulus-devlet devrimi, Türk halkına bağımsızlığın yanında insanlık onuruna yakışan çağdaş medeniyeti hediye etmiştir². Bu yüzdendir ki Türk İnkılâbının amacı, öncelikle millî bağımsızlığı ve egemenliği sağlamaktır. Bu bağımsızlığı ve egemenliği sürekli kılmak için çağdaş kurumları oluşturarak medenî uluslar içinde yer almış ve bunu gerçekleştirecek olan her yönden medenî bir ulus-devleti ve o devleti yaşatacak olan ulusu kurmak olmuştur³.

İkinci Dünya Savaşı büyük ulus-devletlerin birbiriyle çarpışması sonucunu vermiş ve bu güçlerden ayakta kalabilen iki büyük ulus-devlet, süper güç konumuna yükselmişlerdir. Ancak başta Türkiye olmak üzere birçok devlet yenedünya düzeninde kurulan ittifaklara katılmak zorunda kalmıştır.

Bu tarihten bugüne Laik modern devletin uygulamaya soktuğu uluslaştırma sürecinin önü kesilmeye veya yavaşlatılmaya çalışılmıştır. Daha önceki kazanımları da tehlikeye sokabilecek ve toplumsal türdeşliği gerçekleştirmesini engellemeye çalışan kesimler olmuştur. Bu bağlamda en büyük ulus-devletin ve ona tabi Avrupa uygarlığının diğer tüm dünya ulus-devletlerini ortadan kaldırma projesi olarak beliren Küreselleşme meselesi, bir yandan demokratik açılımlar yoluyla ulus-devletleri yumuşatmakta, diğer yandan da yandan milletlerarası hukuku ve kurumlarını ulus-devlet hukuklarını yok etmede ve değersiz saymakta kullanmaktadır. Böylece ulus-devletlerin etnik, mezhepsel, ideolojik yönleriyle zayıf tarafları istismar edilerek daha küçük parçalara ayrılmaktadır. Yugoslavya, Kafkasya, Ortadoğu, Doğu Avrupa ve Afrika devletleri bu durumun yakın zamandaki örnekleridir.

Bunun ana nedeni özellikle içeride bu süreci anlayamamış grupların yanı sıra menfaatlerini emperyalist devletlerin siyasi çıkarlarıyla çakıştıran kesimler⁴ olabileceği gibi modern ve tam bağımsız bir ulus-devlet Türkiye'sinden rahatsız olan dış güçler de olacaktır. Bu nedenlerle uluslaştırma işleminde uğranabilecek kısmi hataların karşılığında, toplumdaki umutsuz ve sıkıntılı unsurlar, tepkilerini toplumda anarşi

² Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 2000, s. 291.

³ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, 1982, s. 467.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk II (1920-1927)**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, yy., s. 898.

yaratmaktan, silahlı mücadeleye varan ayrılıkçılık hareketlerine kadar geniş çerçevede göstereceklerdir.

Ulus-devlet günümüzde kökleri nerede olduğu bilinmeyen görünüşte uluslarüstü kuruluşlar tarafından eleştirilmektedir. Özellikle Post-modernizm kuramı adı altında görülen bu anlayışa göre, ulus-devletin mutlak egemenlik anlayışı yurttaşlar tarafından değil uluslarüstü kurumlar, finans çevreleri küresel şirketler tarafından kısıtlanması ve kontrol edilmesi amaçlanmıştır. Yine bu düşüncenin hukuki altyapısı uluslar arası antlaşmalar ve yargı yerleri ile sağlanmaktadır⁵. Bu aslında emperyalist ulus-devletlerin diğer bağımsız ulus-devletlere saldırısı olarak özetlenebilecek post-modern sömürgeciliğin yeni yüzüdür. Özellikle bu konuda bağımsızlığı tehlikedeki ulus-devletlerin halklarına tamamen sanal bir psikolojik savaş başlatılmıştır.

Yapısı gereği zaten birey karşısında her yönden güçlü olan Modern devletin yanında kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle belirli güç ve para kaynaklarına sahip odaklanmalar bireylere karşı daha da etkinleşmiştir. Kamusal alan ve özel alan ayrımı gittikçe bireyin aleyhine yok olmaktadır. Bir anlamda bireyin özgürlükleri yalnız siyasal devlet alanında değil her anlamda kuşatılmaktadır⁶. Bu ise modern feodalizmin bireyler üzerinde egemenlik kurma riskini çok daha fazla artırmaktadır. Bu tehlikeyi ancak hukuka uygun olarak, güçlü modern devletin demokrasi yönetimi ile dizginlemek mümkündür.

Aksi halde modern devlet, ulusüstü yapılanmalara karşı ulusu koruyamadığı gibi modern devletin üniter yapısını bozacak şekilde gelişen örgütlenmelere karşı da yurttaşlarını koruyamaz duruma düşecektir. Bu durumu çözecek olan anarşik ortamı daha da arttıracak olan devletin güçsüzleştirilmesi değil modern hukuk devletinin güçlü olmasıdır. Locke'un da dediği gibi, 'hukukun olmadığı yerde Tiranlık başlar'⁷.

Devletin yalnızca hukuki ve siyasal alanda değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik alanda da sorumlulukları vardır. *"Devletin ana sermayesi olan ortak ülkü yeterli bir süre içinde ortak refaha dönüştürülmezse, bu defa da ortak ülkü yorgun düşer; ana sermaye tükenmeye başlar. Devlet uyruğunda bulunmaktan mutluluk*

⁵ Beriş, a.g.m., s. 503.

⁶ Yusuf Tekin, **Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Modern Ulus Devlete Yönelik Girişimler**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2002, s. 9.

⁷ Coşkun Can Aktan, *"Devlet Niçin Yeniden Yapılandırılmalı?"*, **Doğu Batı Dergisi**, I, Doğu Batı yay., 5. Baskı, Ankara, 2004. s. 41.

duyulmayan bir kurum haline gelir”⁸. Bunun içinde ekonomik sorunların sosyal devlet ilkesi doğrultusunda çözülmesi gerekmektedir. Ulus-Devlet vatandaşlarının geleceğini ve mutluluğunu sağlamak zorunda ve görevindedir.

Oysa günümüzde devletin sosyal ve ekonomik yaşamdan çekilmesi gerektiği eleştirilerine ve ‘bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler’ ile özetlenebilecek liberal görüşlerin aksine devletin toplum yaşamına daha fazla dâhil olması ve müdahale etmesi şarttır. Bugün çağdaş ulus-devletlerin yaptığı sosyal reformların ülkemizde de uygulanması son derece gereklidir.

Ülkemizde de uluslaştırma projesi sık sık kesintiye uğradığı gibi, eğitimsiz kitleler bu projeyi asimilasyon olarak algılamışlar ve yeterince destek vermemişlerdir. Özellikle toplumsal parçalılığı çok fazla ve derin olan ülkemizde asıl sorunun tam bağımsızlık ve Bir olabilmek olduğunu halka anlatmak konusunda çeşitli engeller bulunmaktadır. Aksine tam bağımsızlığın ve ulus-devletin önündeki en büyük engel uluslaşma sürecinin ve Bir olma ruhunun uluslaşma ve çağdaşlaşma projesinde örnek aldığımız Bir olmayı başarmış ulus-devletler tarafından baltalanmasıdır.

Türk Devriminin başarıya ulaşmasında, geçmişinde büyük devlet yapılanmaları kurması ve dünya tarihinde iz bırakmasının payı büyüktür. Günümüzde de büyük ve bağımsız devletlerin tarihlerinde de önemli başarıları olduğu görülmektedir. Her şeye rağmen ülkemiz insanı bunca badireye rağmen ulus-devletini daha da modernleştirerek sorunların altından kalkacaktır.

*“Geleceğimizi de bugünün üzerine inşa edeceğiz. Bunda da hiç şüphe yoktur ve parlak bir gelecek inşa etmek için de büyük şansa sahip olan nadir milletlerden birisi gene biziz”*⁹. Ülkemizin sürekli olarak belirli güçler tarafından etki altına alınmaya çalışılması bir neden de bu ihtimalin çok yüksek olmasındadır.

Bu devrimin anlam ve değerini anlayabilmek için aslında çok uzaklara gitmeye gerek yok. Uluslaşma sürecini başaramamış devletlerin küresel emperyalizmin sömürsündeki halklarının ne hale getirildiğine göz atmak yeterli olacaktır.

⁸ Tahir Özgü, **Diken Battığı Yerden Çıkarılır**, Cem yay., İstanbul, 2008, s. 14.

⁹ İlber Ortaylı, *“II. Abdülhamid ve İmparatorluğun Sonu”*, **Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II)**, Bilge yay., İstanbul, 2000, s. 79.

Türk halkı, ancak kuvvetli bir ulus-devletin varlığı ve gücü sayesinde onurlarını, hayatlarını, geleceklerini, dinlerini ve kültürlerini kurtarabileceklerini anladığında bu ülke çok daha fazla yaşanabilir ve aydınlık bir ülke olacaktır.

KAYNAKÇA

I – SÜRELİ YAYINLAR

A-GAZETELER

Anadolu

Hizmet

B - DERGİLER

Atatürkçü Düşünce Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Doğu Batı Dergisi

Tarih ve Toplum Dergisi

C - ANSİKLOPEDİLER

Cumhuriyet Ansiklopedisi

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

II – İNCELEME ESERLER

A - KİTAPLAR

Afetinan, A., **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih

Kurumu yay., 3. Baskı, Ankara, 1998.

Ağaoğulları v.d., Mehmet Ali, **Kral-Devletten Ulus- Devlete**, İmge yay., Ankara,

2005.

Akal, Cemal Bali, **İktidarın Üç Yüzü**, Dost yay., Ankara, 1998.

- Akal, Cemal Bali, **Modern Düşüncenin Doğuşu**, Dost yay., 2.b., Ankara, 1997.
- Akal, Cemal Bali, **Yasa Ve Kılıç**, Engin yay., 2.b., İstanbul, 1995.
- Alkan, Mustafa, **Osmanlılarda Hilafet**, Çağlayan yay., İzmir, 1997.
- Armağan, Mustafa, **İlber Ortaylı İle Tarihin Sınırlarına Yolculuk**, Ufuk yay., 5.b., İstanbul, 2002.
- Armağan, Servet, **Anayasa Seçimler ve Anayasa Mahkemesi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975.
- Atatürkçülük**, Milli Eğitim yay., İstanbul, 1984.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., 5.b., 1997.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk, II, (1920-1927)**, Milli Eğitim yay., İstanbul, yy.,
- Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, Başer yay., İstanbul, 1998.
- Aybars, Ergün, **Atatürkçülük ve Modernleşme**, Ercan Kitabevi, İzmir, 2000.
- Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I**, Ercan Kitabevi, 7.b., İzmir, 2000.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, 8.b., İstanbul, 1987.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Enver Paşa (1860-1908), I**, Remzi Kitabevi, 3.b., İstanbul, 1983.
- Baydar, Mustafa, **Atatürk Ve Devrimlerimiz**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 1973.
- Batum, Süheyl, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türkiye**, Kavram yay., İstanbul, 1996.
- Belen, Fahri, **XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- Berkes, Niyazi, **Türkiyede Çağdaşlaşma, I**, Doğu-Batı yay., İstanbul, 1978.
- Berktaş, Halil, **Cumhuriyet İdeolojisi ve Köprülü**, Hil yay., Ankara, 1982.
- Bilgiseven, Amiran Kurktan, **Türkiye'ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü**

- Faaliyetler**, Bayrak yay., İstanbul, 1991.
- Bloch, Marc, **Feodal Toplum**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece yay., Ankara, 1995.
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi**, Gerçek yay., İstanbul, 1998.
- Copeux, Etienne, **Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1998.
- Cucunel, Hakan, **Türk Dil Devriminin Ulus Devlet Olma Sürecin Katkısı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Elmacı, Mehmet Emin, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**, Homer yay., İstanbul, 2005.
- Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, Milli Eğitim yay., İstanbul, 1982.
- Erol, Zeytinoğlu, **Ekonomik Doktrinler Ve Ekonomik Sistemler**, Mim yay., 2.b., İstanbul, 1996.
- Erözden, Ozan, **Ulus Devlet**, Dost yay., Ankara, 1997.
- Feyzioğlu, Turhan, **Atatürk ve Milliyetçilik**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1987.
- Göze, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 5. Baskı, Beta yay., İstanbul, 1989.
- Gözübüyük, Şeref, **Anayasa Hukuku**, S yay., Ankara, 1986.
- Gül, Muhittin, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Platin yay., Ankara, 2006.
- Güngör, Erol, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, Ötüken yay., 7.b., İstanbul, 1994.
- Hilav, Selahattin, v.d., **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1908-1980), IV**, Cem yay., İstanbul, 1997.
- Hüseyin Raci, **Zağra Müftüsünün Anıları**, Der. Ertuğrul Düzdağ, Kervan yay., İstanbul, t.y.
- Işıқтаç, Yasemin, **Hukuk Felsefesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2004.

- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, VIII**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu yay.,
Ankara,1995.
- Karal, Enver Ziya, **Tanzimat-ı Hayriye Devri**, Yeni Gün yay., İstanbul, 1999.
- Katoğlu, Murat, v.d., **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1908-1980), IV**, Cem yay.,
5.b., İstanbul, 1997.
- Kılınçkaya, Derviş, v.d., **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi,
Ankara, 2004.
- Kışlalı, Ahmet Taner, **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge yay., 3.b., Ankara, 1995.
- Kili, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Tekin yay., 2.b., İstanbul, 1982.
- Kinross , Lord, **Atatürk**, Çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 2003.
- Kirişçi, Kemal, v.d., **Kürt Sorunu Kökeni Ve Gelişimi**, Tarih Vakfı Yurt yay.,
İstanbul, 1997.
- Kongar, Emre, **Atatürk ve Devrim Kuramları**, Türkiye İş Bankası Kültür yay.,
Ankara, 1981.
- Kongar, Emre, **Atatürk**, Yeni Binyıl yay., İstanbul, 1999.
- Kösemihal, Nurettin Şazi, **Sosyoloji Tarihi**, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu yay.,
Ankara, 2000.
- Lewis, Bernard, **Ortadoğu**, Çev. Mehmet Harmancı, Yeni Binyıl yay., İstanbul, 1999.
- Maalouf, Amin, **Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri**, Telos yay., İstanbul, 1998.
- Mango, Andrew, **Atatürk**, Yeni Binyıl yay., İstanbul, 1999.
- Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı, I**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler
Fakültesi yay., Ankara, 1969.
- Nadi, Nadir, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Yeni Gün yay., İstanbul, 1999.

- Ortaylı, İlber, **Gelenekten Geleceğe**, Hil yay., İstanbul, 1982.
- Özbudun, Ergun, **Türk Siyasal Hayatı**, Anadolu Üniversitesi yay., 5.b., Eskişehir, 2009.
- Özgü, Tahir, **Diken Battığı Yerden Çıkarılır**, Cem yay., İstanbul, 2008.
- Özgiray, Ahmet, **Atatürk'ün Dış Politikası (1919-1938)**, Selçuklu yay., İzmir, 1999.
- Soljenitsin, Aleksander, **Soljenitsin ve Batı**, Der. Ferda Koray, Baylan yay., Ankara, 1976.
- Somçağ, Selim, **Avrupa Feodalizminin Evrimi**, Bağlam yay., İstanbul, 1994.
- Tanör, Bülent, **Kurtuluş Kuruluş**, Çağdaş yay., 3. Baskı, İstanbul, 2000.
- Tekin, Yusuf, **Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Modern Ulus Devlete Yönelik Girişimler**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2002.
- Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası (1919-1946)**, Doğan yay., Ankara, 1971.
- Tunçay, Mete, **Eleştirel Tarih Yazıları**, Liberte yay., Ankara, 2005.
- Tunçay, Mete, v.d., **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye (1908-1980), IV**, Cem yay., 5.b., İstanbul, 1997.
- Türer, Ali, **Uluslaşma ve Evrenselleşme Sürecinde Modernleşme Dönemi Eğitim Düşüncesinin Rolü**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Umur, Ziya, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Beta yay., İstanbul, 1993.
- Weber, Max, **Protestan Ahlakı Ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Zeynep Gürata, Ayraç yay., Ankara, 1997.
- Yalçın, Semih, v.d., **Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004.

Yavuz, Ünsal, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, Türk Tarih Kurumu yay.,
Ankara, 1990.

Yetkin, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan yay., İstanbul, 1982.

Zeytinoğlu, Erol, **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler**, Mim yay., 2.b.,
İstanbul, 1996.

B-MAKALELER

Ada, Serhan, “*Hürriyet Günleri*”, **Tarih ve Toplum**, İletişim yay., VII
(Temmuz 1984).

Ahmad, Feroz, “*Lev Troçki'nin Yazdıkları*”, **Tarih ve Toplum**, İletişim yay.,
XVII (Mayıs 1985).

Aktan, Coşkun Can, “*Devlet Niçin Yeniden Yapılandırılmalı?*”, **Doğu Batı Dergisi**, I,
Doğu Batı yay., 5. Baskı, Ankara, 2004.

Ateş, V., “*Ulus Kavramı ve Politika*”, **Emperyalizm, Milliyetçilik Ve Kürt Sorunu**,
Evrensel yay., İstanbul, 1993.

Akşin, Sina, “*Türk Ulusçuluğu*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**,
VII, İletişim yay., İstanbul, 1983.

Aybay, Rona, “*Pasaportlar*”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, XIII (Ocak 1985).

Belge, Murat, “*Türk Dilinde Gelişmeler*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye**
Ansiklopedisi, X, İletişim yay., İstanbul, 1983.

Beriş, Hamit Emrah, “*Moderniteden Postmoderniteye*”, **Siyaset**, Lotus yay., 4. Baskı,
Ankara, 2006.

Bulut, Mehmet, “*Merkez, Akdeniz'den Atlantik'e Kayarken Avrupalılar ve*
Osmanlılar”, **Doğu Batı Dergisi**, XXXIV, Doğu Batı yay., Ankara, 2006.

- Bozkurt, Gül Nihal, “Mahmut Esat Bozkurt’un Laik Hukuka Geçiş Katkıları”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi II/IV-V**, İzmir, 1995.
- Cangızbay, Kadir, “Sosyalizm Ölebilir mi?”, **Doğu Batı Dergisi, I**, Doğu Batı yay., 5. Baskı, Ankara, 2004.
- Carretto, Giacomo, “1930’larda Kemalizm-Komünizm-Faşizm Üzerine Polemikler”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Çev. Durdu Kundakçı, XVII (Mayıs 1985).
- Çavdar, Tefik, “Halkevleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, IV**, İletişim yay., İstanbul, 1983.
- Demiryürek, Mehmet, “Tarihi Osmanî Encümeninin Kurulu”, **Toplumsal Tarih**, XV/90 (Haziran, 2001), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2001.
- Duman, Fatih, “Seçkinler ve Aydınlar”, **Siyaset**, Lotus yay., 4. Baskı, Ankara, 2006.
- Ediz, Seyfullah, “Mahmut Esat Bozkurt ve Hukuk Reformuna Katkıları”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi II/IV-V**, İzmir, 1995.
- Eski, Mustafa, “Yakın Tarihte Kastamonu’da Kurulan Şirketler ve Kastamonu Bankası Türk Anonim Şirketi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, III/IX-X**, İzmir, 2000.
- İrmak, Sadi, “Atatürkçülüğün İlkeleri İnkılâpların Fikir Temelleri”, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, 1992.
- İlgürel, Sevim, “Türkiyat Enstitüsü”, **Türk Kültürü**, XIV/158.
- İlhan, Suat, “Atatürk’ün Kazandırdığı Değerler ve Atatürkçülükten Beklentilerimiz”, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, 1992.
- İlyasoğlu, Aynur, “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, VIII**, İletişim yay., İstanbul, 1983.

- İnalcık, Halil, “*Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür*”, **Doğu Batı Dergisi**, **XII**, Felsefe Kültür ve Sanat yay., Ankara, 2000.
- Karal, Enver Ziya, “*Tanzimat’tan Bugüne Kadar Tarihçiliğimiz*”, **Felsefe Kurumu Seminerleri**, T.T.K. yay., Ankara, 1977.
- Karaömerlioğlu, M. Asım, “*Tek Parti Döneminde Halkçılık*”, **Kemalizm, II**, İletişim yay., İstanbul, 2002.
- Kaynar, Reşat, “*Atatürkçülük*”, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, 1992.
- Kırkpınar, Leyla, “*Demokrat Parti ve Muhalefet Stratejisi*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, **III/IX-X**, İzmir, 2000.
- Kılıçbay, Mehmet Ali, “*Devletin Yeniden Yapılanması*”, **Doğu Batı Dergisi**, **I**, Doğu Batı yay., 5. Baskı, Ankara, 2004.
- Kili, Suna, “*Mahmut Esat Bozkurt’un Hukuk Devrimi ve Çağdaşlaşma*”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi II/IV-V**, İzmir, 1995.
- Kocatürk, Utkan, “*Atatürkçülük, Atatürk İlke ve İnkılâpları*”, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, 1992.
- Koçak, Cemil, “*Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef Milli Şef*”, **Kemalizm, II**, İletişim yay., İstanbul, 2002.
- Kuyaş, Ahmet, “*Yeni Osmanlılardan 1930'lara Anti-emperyalist Düşünce*”, **Kemalizm, II**, İletişim yay., İstanbul, 2002.
- Küçük, Cevdet, “*Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat*”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Phoneix yay., 2006.
- Külebi, Cahit, “*Türk Dili*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, **X**, İletişim yay., İstanbul, 1983.

- Meriç, Cemil, “*Batılılaşma*”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, I**, İletişim yay., İstanbul, 1983.
- Ortaylı, İlber, “*Devlete Nasıl Bakmalı*”, **Doğu Batı Dergisi, I**, Doğu Batı yay., 5. Baskı, Ankara, 2004.
- Ortaylı, İlber, “*II. Abdülhamid ve İmparatorluğun Sonu*”, **Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümünde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II)**, Bilge yay., İstanbul, 2000.
- Sürgevil, Sabri, “*İmparatorluktan Cumhuriyet'e Geçiş*”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, III/VIII**, İzmir, 1999.
- Şaylan, Gencay, “*Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, VII**, İletişim yay., İstanbul, 1983.
- Tanör, Bülent, “*Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış*”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi, I**, İletişim yay., İstanbul, 1983.
- Tekeli, İlhan, “*Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, III**, İletişim yay., İstanbul, 1983.
- Tunaya, Tarık Zafer, “*1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, I**, İletişim yay., İstanbul, 1983.
- Tunçay, Mete, “*Laiklik*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, II**, İletişim yay., İstanbul, 1983.
- Türköne, Mümtaz'er, “*Ulus Devlet ve Milliyetçilik*”, **Siyaset**, Lotus yay., 4. Baskı, Ankara, 2006.